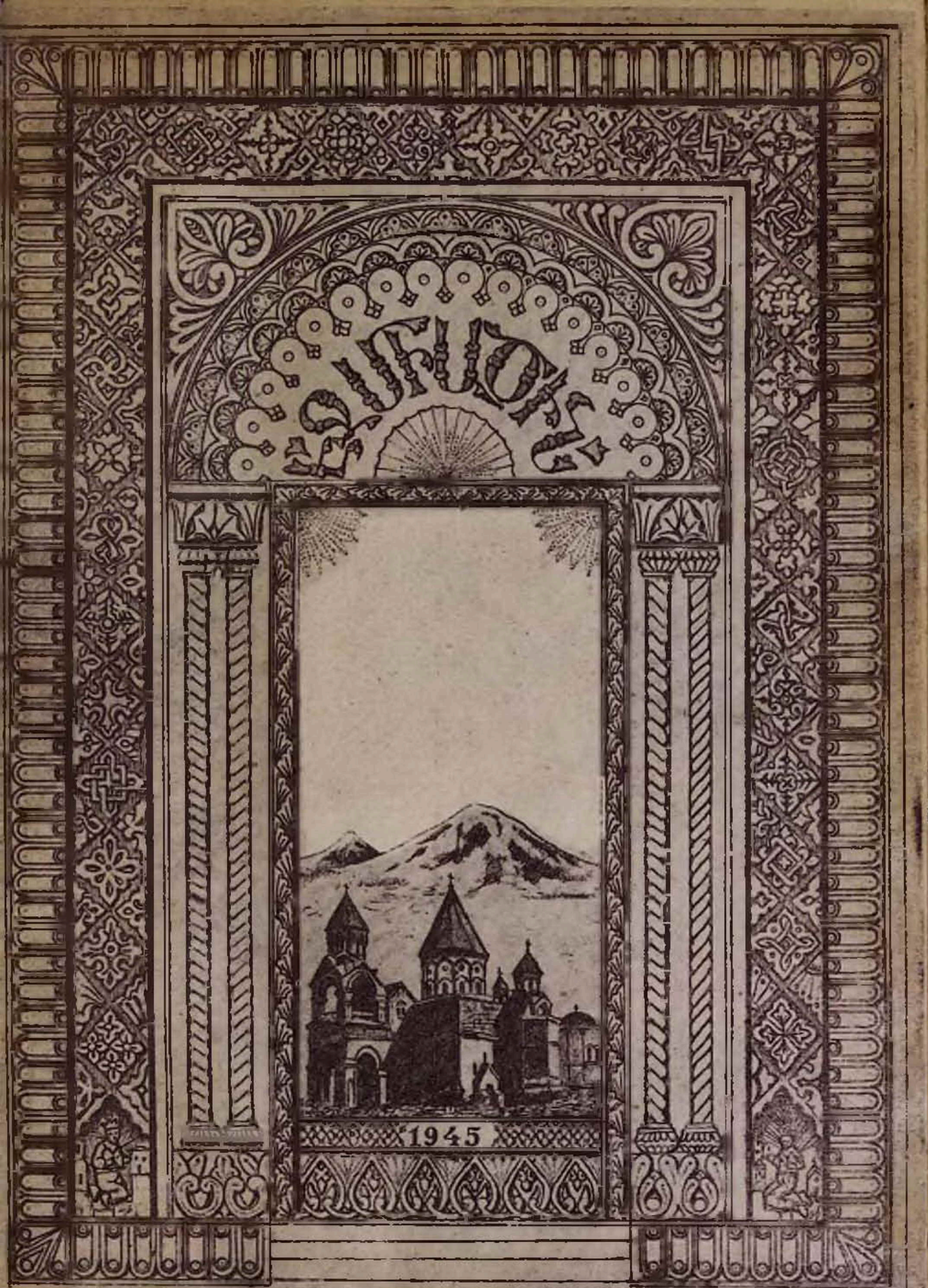




ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

1. Առաջիկա Համազգային Եկեղեցական ժողովը 3

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ

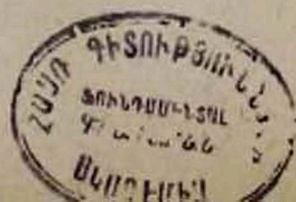
2. ՍՄՈՄ Ժողովրդական Կոմիտեների Սովետի նախագահ Ի. Վ. ՍՏԱԼԻՆԻ
զրույցը Ամենայն Հայոց Հայրապետության Ազգային Տեղակալ
Տ. Գևորգյան արքեպիսկոպոսի հետ 5

ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻ

3. Հայրապետական բնաբուժյան շուրջը 6
4. Իրանա-Հնդկաստանի Հայոց Թեմի առաջնորդ Բարձր Տ. Վահան Ժ. վարդապետը Իրանում 7
5. Հյուս. Ամերիկայի առաջնորդ Տ. Տերան Ժ. վարդապետը Սովետական Հայաստանի և Մայր աթոռի մասին 12
6. Ճեմարանցի—Գերապատիվ Տ. Գարեգին արքեպիսկոպոս Հովսեփյան, ընտրյալ կաթողիկոս Մեծի տանն Կիլիկիո 14
7. Պ. Ռոման Իսահակ նոր նվիրաբաժնեթյուր 18

ԿՐԹԻՆ-ՊԱՏՄԱԿԱՆ

8. Արամվազդ արքեպիսկոպոս—Հայ յառին հարաբեր. հայն յառին հարաբեր. լուսավ 19
9. Ռուբեն վարդապետ—Հայրենասիրությունը Խրիմյանի երկերում 26
10. Նուստր Մադոուսյան—Հին Հայաստանի առջնային սովորություններն ու առաջնեությունը 31
11. Սերափի Տ. Ներսիսյան—Գարեգին արքեպիսկոպոս Հովսեփյան մանրանկարչության մասնագետ 38
12. Ռուբեն Վարդապետ—Ս. Գրիգոր Նարեկացի 39
13. Հովսեփ Գրիգորյան—Ողջուն նոր բացվելիք հոգեվարձեմարանին 48



ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԸՆԴՈՒՆՈՒՄ Է շՈՂՎԱԾՆԵՐ ՅԵ ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ
ՍՒՌԻԹՅՈՒՆՆԻՑ ԵՎ ՅԵ ԱՐՏԱՍՍԶՄԱՆԻՑ

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՑԵՆ

ՀՅԱՍՏԱՆԻ ՍՍՐ

ԷՉՄԻԱԾԻՆ, ԷՉՄԻԱԾԻՆ, ԱՐՄԵՆԻԱԿԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ
Армянская ССР, Эчмиадзин, Редакция журнала „Эчмиадзин“

Redaction of the magasin „Echmiadzin“ Echmiadzin
Armenian, USSR.

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

ԱԶԳԸՆՏԻՐ ՏԵՂԱԿԱԼԻ
ԱՄԵՆԱԾՆ ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
Տ. ԳԷՈՐԳ. ԱՐԺԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

**ՍՍՌԻ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԿՈՄԻՍԱՐՆԵՐԻ ՍՈՎԵՏԻ
ՆԱԽԱԳԱՀ Ի. Վ. ՍՏԱԼԻՆԻ ԶՐՈՒՅՑԸ ԱՄԵՆԱԹՆ
ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱԶԳԸՆՏԻՐ ՏԵՂԱԿԱԼ
ԳԵՎՈՐԳ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ՀԵՏ**

«ԱՊՐԻԼԻ 19-ԻՆ ՍՍՌԻ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԿՈՄԻՍԱՐՆԵՐԻ ՍՈՎԵՏԻ
ՆԱԽԱԳԱՀ ԸՆԿԵՐ Ի. Վ. ՍՏԱԼԻՆԻ ՄՈՏ ՏԵՂԻ ՈՒՆԵՑԱՎ ԶՐՈՒՅՑ
ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳՈՐԾԵՐԻ ՄԱՍԻՆ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ՏԵՂԱՊԱՀ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳԵՎՈՐԳ ԶԵՈՐԵՔԶԱՆԻ ՀԵՏ:

ԶՐՈՒՅՑԻ ԺԱՄԱՆԱԿ ՆԵՐԿԱ ԷՐ ՍՍՌԻ ԺՈՂԿՈՄՍՈՎԵՏԻՆ ԿԻՑ
ԿՐՈՆԱԿԱՆ ՊԱՇՏԱՄՈՒՆՔԻ ԳՈՐԾԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ՆԱԽԱԳԱՀ ԸՆԿ. Ի. Վ.
ՊՈԼՏԱՆՍԿԻՆ»:

(«Մոսկովսկայն Հայաստան», 20 ապրիլի, 1948 թ. Ն. 77 (2880))





ՈՒՇԱԿԱՆ ԿՄՄԱՐՈՒՄԻՆ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՐ

1945 թ. Հունիսի 16-ին Ս. Էջմիածնում գումարվելու է Համադպասին Եկեղեցական Ժողովը:

Համադպասին Եկեղեցական Ժողովը Հայոց եկեղեցու դերադույն օրգանն է:

Հունիսի 16-ին գումարվելիք Համադպասին Եկեղեցական Ժողովը գրավելու է Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ընտրությամբ, ինչպես և մի շարք եկեղեցական կարեւոր հարցերի քննարկմամբ ու լուծմամբ:

Համադպասին Եկեղեցական Ժողովը գումարվում է Համաշխարհային երկրորդ պատերազմի պատմական այնպիսի ժամանակաշրջանում, երբ մեր Մեծ Միության և դաշնակից պետությունների միահամուռ ջանքերով ջախջախվում է ֆաշիզմի աշխարհավեր ուժը և ֆաշիզմը խալալ ցնկվում աշխարհի երեսից:

Փաշիզմը ավերածություններ ու մահ սփռելով ստրուշ աշխարհում, խախտեց բոլոր ազատասեր ժողովուրդների խաղաղ աշխատանքի ընթացքը, ավերեց մեր ընկալաբնեւը, պղծեց դարավոր սրբությունները, կործանեց և հողին հավասարեցրեց պատմական կոթողները, դժբախտ ու արվեստի հիմնուրաց հուշարձանները:

Փաշիզմը դրեց իր ահավոր բռնացքը ժողովուրդների մաքի ու հոգու վրա, անարգեց եկեղեցիները, վանքերը, տաճարները, ծաղրեց ժողովուրդների ազգային նվիրական զբաղմունքները, տանջեց ու լվեց բյուրավոր հավատացյալների և եկեղեցու բազմաթիվ ներկայացուցիչների:

Եվ այսօր, երբ ֆաշիզմի զնդանից ազատագրվել են բազմաթիվ ժողովուրդներ և շարունակում են ազատագրվել ուրիշ-

ները, դրանց առաջ բացված են ստեղծագործ աշխատանքի լայնարձակ հորիզոններ և փայլուն հեռանկարներ: Այդ ստեղծագործ աշխատանքներից անմասն չի կարող մնալ Հայ եկեղեցին և հավատացյալը, որը իր հոգեթական և բարոյական ջերմ առաջնություններ օժանդակել է և շարունակում է օժանդակել ֆաշիզմի ոչնչացմանը:

Փաշիզմի բռնության կապանքներից ազատագրված ժողովուրդները յեվում են ստեղծագործ աշխատանքի, միջնադարյան խավարի անարգ ներկայացուցիչների թողած մոխրակույտերի միջից, որպես մի փյունիկ, վերասին փթթում է ժողովուրդների ազատ ու խաղաղ կյանքը:

Հայոց եկեղեցին, որ հնարավորություն է ստանում գումարելու իր գերագույն օրգանը՝ Համադպասին Եկեղեցական Ժողովը պատմական այսպիսի նշանակալից օրերում, անտարակույս, ընտրապարտ է Մովսեսական իշխանության:

Ս. Էջմիածնում գումարվելիք Համադպասին Եկեղեցական Ժողովի առաջ դրված են և իրենց լուծմանն են սպասում մի շարք լուրջ խնդիրներ, որոնք ծնունդ են առել Հայ եկեղեցական կյանքում:

Համադպասին Եկեղեցական Ժողովի օրակարգում դրված հարցերի մեջ առաջնակարգ և կենտրոնական նշանակություն ունեն Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի և երեսնակալի ընտրությունը, հոգեւոր ճեմաբանի բացումն ու պահպանումը, Հայոց եկեղեցու սահմանադրության վավերացումը, Ս. Էջմիածնի և նրան ենթակա հաստատությունների պահպանությունը և ապահովումը, Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարի հիմնական վերանորոգությունը և այլն:

ինչպես տեսնում ենք, Համադաշին Եկեղեցական ժողովի որակարգում դրված հարցերը հրատարակ են ու կարող շուտափույթ լուծման: Նրա որակարգը ինքնին վկայում է, որ Համադաշին Եկեղեցական ժողովը կոչված է Հայաստանյայց եկեղեցին բարեկարգելու, Մայր Աթոռը էլ ամեն ծաղկեցնելու:

Ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռը դարևորից ի վեր եղել է Համայն հայության խոչորադույն հոգևոր—կրոնական օջախը, նրա հովիտը կյանքի կենսունակ աղբյուրը: Ս. Էջմիածինը եղել է սիրված, փայփայված և դուրդուրված չվերականգնողական օրբավայրը: Արդ է պատճառը, որ հավատացյալ Հայը, ուր որ էլ նա լինի, իր հայացքն ուղղում է Ս. Էջմիածնին և Մայր Հայրենիքին, ոգեվորվում, ապրում և շնչում է նրանով:

Ս. Էջմիածինը խոշոր դեր է կատարել պատմական անցյալում, հետևել է մաս և անշեջ պահելու հայ հավատացյալների միասնության ջանք, համառ կերպով պայքարել է հայրենասիրությամբ ու վստե կարոտով դիմելու ի սփյուռս աշխարհի հայ համայնքներին և նրանց դերժ պահելու ամեն տեսակ տարածերժ աղքատություններից: Ս. Էջմիածինը նրանց մեջ բորբոքել է ազնիվ սեր դեպի Մայր Հայրենիքն ու Ս. Աթոռը: Եվ նա հասել է իր նպատակին: Մակայն Ս. Էջմիածինը և Ամենայն Հայոց կաթողիկոսությունը գեղեցիկ շատ անկիքներ ունեն, նամանավանդ Հայրենիքից դուրս գտնվող հայ համայնքների մեջ:

Հայրենիքի կարոտն իրենց սրտի մեջ, նրա ձայնը իրենց ականջներում, Մայր հայրենիքից դուրս ապրող հայը կաթիք է դնում մայրական դուրդուրանքի, հայրենական խստի, անկաշառ և ազնիվ գործի, ինչպես կրոնական-եկեղեցական բնագավառում, նույնպես և կրթական-կուլտուրական ապագանում: Ահա թե ինչու՞ նրա հայացքը շարունակ ուղղված է դեպի Ս. Էջմիածինը և Մայր Հայաստանը:

Աղգային Եկեղեցական ժողովի պուժարումը և Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի ընտրությունը աշխատակա են և նշանակալից երևույթ մեր կյանքում:

Եվ քանի որ Աղգային Եկեղեցական ժողովին է վերապահված նշված կարևոր հարցերի քննարկումն ու լուծումը, հետևաբար նրա դերը և՛ նշանակալից է, և՛ պատասխանատու:

Այս հանգամանքն ինքնին թելադրում է, որ պատգամավորական ընտրությունները, ինչպես Մայր Հայրենիքում, նույնպես և Սփյուռքի հայության մեջ պետք է կատարել համապատասխան լրջությամբ և ընտրել այնպիսի անձնավորություններ, որոնք կարող և ձեռնհաս լինեն լուծելու և վճռելու Աղգային Եկեղեցական ժողովի որակարգում դրված վերահիշյալ ծանրակրճի հարցերը:

Ողջունելով Ս. Էջմիածնի Աղգային Եկեղեցական ժողովը, մաղթում ենք նրան հաջող ու բեղմնավոր աշխատանք:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ

ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹՅԱՆ ՇՈՒՐՋԸ

Սփյուռքի հայութիւնը ցնծութեամբ է ընդունում Հայրապետական ընտրութեան լուրը: Հայկական մամուլը ողջունում է Հայրապետական ընտրութիւնը Ս. էջմիածնում:

Իրանում հրատարակվող «Վեյաճեմուկ» թերթը «կաթողիկոսական ընտրութիւնը» վերնադրով հռչակածում գրում է.

— Ամբողջ հայութիւնը ցնծալին ողջունում է այն հրշակապետ լուրը, որ ավել է Ազգընտիր Տեղակալը աշխարհի չորս անկյուններում ցրված հայութեան: Դա 20 մայիսի տեղի ունենալիք կաթողիկոսական ընտրութեան կենսատու ավետիան է:

Հայ ժողովուրդը տառնակ դարերով ապրել է ընտրելի իր եկեղեցու և նրա մեծ ղեկավարների ներշնչած կենսատու ուժին:

Հայ եկեղեցին, կամ ավելի ճիշտ ասենք, Մայր Աթոռ Ս. էջմիածինը, հայութեան համար եղել է ամենամեծ խորհրդանիշը, որի սփռած լույսն ու հույսը, պահել, պահպանել, ուժ և կորով է տվել Հայ ժողովրդին բոլոր տառապալից աղետների, դժբախտութիւնների, չարիքների դեմ մաքառելու, տոկալու և ապրելու:

Հայ ժողովուրդը դարերի ընթացքում պահել է իր ինքնութիւնը ընտրելի իր լեզվի և իր եկեղեցու: Եկեղեցին նույնը չէ հայութեան համար, ինչ որ է ուրիշ ժողովուրդների: Եկեղեցին դուրդուրված է լեզվի հետ, ղեկավարված մեծ ազդասեր կաթողիկոսներով միշտ կենսունակ, առողջ և վստէ է պահել հայութեան սրտում իր հնադարյան մշակութիւնը և ազգային ինքնութիւնը:

Ոչ մի բռնակալ, ոչ մի աղետ, ոչ մի ուժ չի կարողացել ձուլել այս ժողովրդին հակառակ նրա համար ստեղծված բոլոր աննպաստ պայմաններին, և այսօր, հրեւրորդ տառնակումն ենք, ինչ Սովետական Հայաստանի հաստատման ընտրելի նոր թափ ու թափք է առնում Ս. էջմիածինը և հույսի ու լույսի նոր ջահեր է վառում Սփյուռքի հայութեան սրտում, իր հղոր ու մաշնական քաղաքականութեամբ, ամրապես կապելով ցրված հայութիւնը Մայր Հայրենիքին, ահա հայտարարում է 20 մայիսը կաթողիկոսական ընտրութեան օր: Հրավեր է տրվում աշխարհի չորս կողմերում դանդաղ հայութեան իր ներկայացուցիչներն ուղարկել Ս. էջմիածին, կատարելու համար մեր կրօնական այդ սրբազան ընտրութիւնը:

Սա ամենաազնվորդ ջահն է հայութեան համար և միաժամանակ ամենաշուքեղ զարկն է հարվածը բոլոր այն չարամիտներին ու չարախոսներին, որոնք բամբասում էին տարիներից ի վեր խորհրդային Միութիւնը իբրև թշնամի կրօնի և արդեւք հալածելու:

Այազակող փաստերը իրենց ոտքերի տակ ճգմում, ոչնչացնում են այդ ճիճուներին:

Մենք ջերմաբերտ ողջունում ենք կաթողիկոսական ընտրութեան քաղցրավետ լուրը Կոչելով:

Հավետ անասան թող մնա Լուսավորչի կանթեղ Մայր Աթոռ Ս. էջմիածին լույսը:

Կեցցե խորհրդային Հայաստանի ազատ, տառապա և խոհուն կառավարութիւնը:—

(Իվերանունի, Թիֆ 80, մարտ, 1945 թ.)



**ԻՐԱՆԻ-ՀԵԳԿԱՍՏԱՆԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՍԵՐԱՅԵՐԻ ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՈՒՄ. Յ. ՎԱՀԱՆ ԲԱՐՏԱԳՈՒՅՆ
ՎԱՐԿԱԳՈՅՈՒՄ ԻՐԱՆԻՄ**

«ՎԵՐԱՍՆՈՒՆԴ» ՅԵՐԵՐ ԳՐՈՒՄ Է

Պարսկա-Հնդկաստանի Առաջնորդ Բարձրատիճան Վահան Ճալալադուն վարդապետ Կոստանյանը երեքշաբթի 15 փետրվարի կեսօրից հետո ժամի 3-ին ժամանեց Թեհրան:

Բարձրատիճան Հայրը Ղալի Մորդիի աղանավակայանից առաջնորդվեց Ս. Աստվածների եկեղեցին ընկերակցությամբ կր-

րոնական և հասարակական մարմինների ներկայացուցիչներին: Մուտքի դռան դիմադուրելու եկավ կրոնական դասը: Բազում շարքի կանգնած աշակերտությունը ծափահարություններով ողջունեց նրա մուտքը: Հանդիսավոր «Հրաշափառ»-ով Առաջնորդ Հայրը առաջնորդվեց եկեղեցի, ուր և տվեց իր օրհնությունը ժողովրդին:



**ԻՐԱՆԻ-ՀԵԳԿԱՍՏԱՆԻ ՍԵՐԱՅԵՐԻ ԲԱՐՁՐ. Յ. ՎԱՀԱՆ ՎԱՐԿԱԳՈՅՈՒՄ ԲԱՅՈՒՅՆ
ԽԱՍՔԸ ԹԵՎՐԱՆԻ ՀԱՅ ՀԱՅՈՍՏԱՆԻ**

«ՎԵՐԱՍՆՈՒՆԴ» ՀԱՂՈՐԴՈՒՄ Է.

— Առջի օր մայրաքաղաք ժամանեց Իրանա-Հնդկաստանի Առաջնորդ Բարձրատիճան Վահան Ճալալադուն վարդապետ Կոստանյանը:

Երեկվա թվով համաստատակի տվինք ընդունելության տեղեկությունները: Այստեղ մի քանի քառով անդրադառնանք Առաջնորդ Հոր օրհնության խոսքին:

Թեև օդանավից հոգնած և քիչ տկար, սակայն խիստ աշխույժ ու առոյգ ձայնով, համակրելի ու սպասվորիչ արտահայտությամբ Առաջնորդ Հայրը պերճախոսորեն ողջունեց Ս. Աստուածածնի եկեղեցին համախմբված հոծ բաղձությունը:

Նա առաջ, որ Ս. Էջմիածինը իր ալիքի քան 1600 տարիների գոյությունից կենսատու աղբյուրը և հզոր պաշտպանն է եղել Հայ ժողովրդին ամենուր: Այժմ էլ հայրը, ուր էլ որ լինի, իր աչքը սեռած հավատքով ու հույսով նայում է Ս. Էջմիածնին ու ապրում նրանով: Ասլա նա Ամենայն Հայոց Հայրապետության Ազգընտիր Տեղալի Տ. Դեմորդ արքեպիսկոպոս

Չեռեքլյանի օրհնությունն աւ ողջունեց տվեց ժողովրդին:

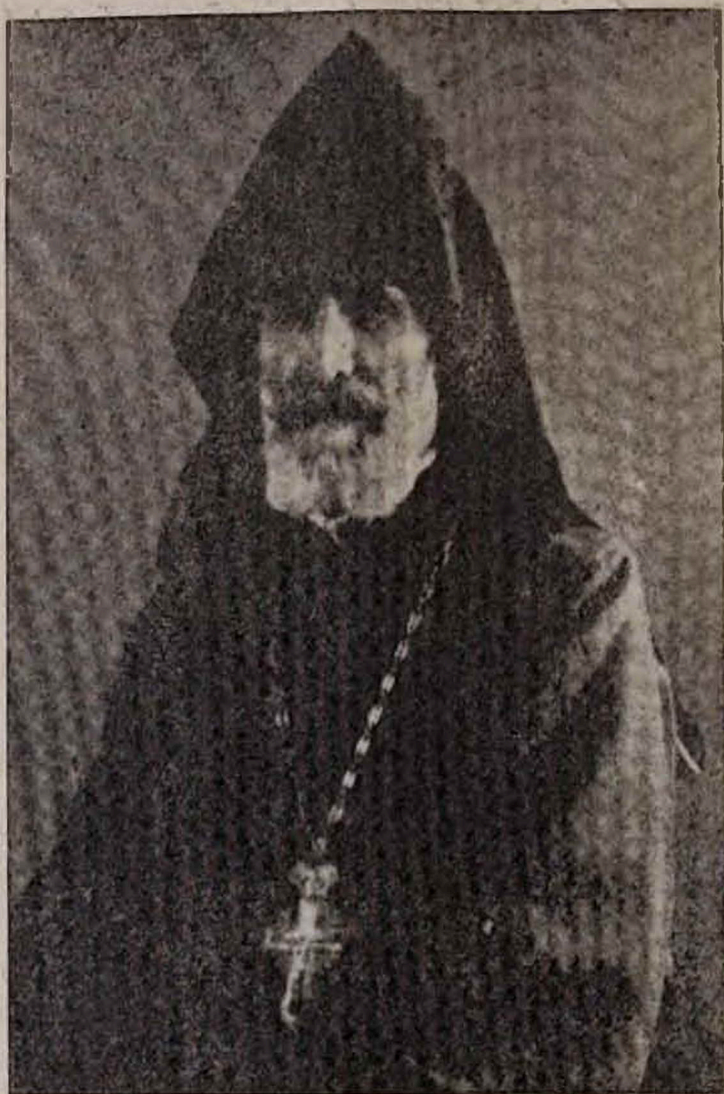
Նա հիմնովին հերքեց այն բոլոր անտեղի ասեկոսները, որ տարածվել էին Էջմիածնի մասին:

Նա Ազգընտիր Տեղալի և իր երախտակիտական դահաւանքն ու օրհնանքը տվեց Իրանի վեհապետին ու Կառավարության, որ իրենց հովանիի տակ հոգատար են եղել Իրանում հաստատված հայության հանդեպ:

Առաջնորդ Հայրը խոստացավ առաջիկա կիրակի մանրամասնորեն խոսել Ս. Էջմիածնի ներկա քարեհաջող կացության և Մայր Հայրենիքի կուլտուրական վերելքի մասին:

Եկեղեցում բարի դալուստ մաղթեց Համայնականի նախագահ Գ. Պրոֆ. Հալոբյանը:

Ապա Առաջնորդ Հայրը հասարակական մարմինների ներկայացուցիչների ընկերակցությամբ մեկնեց իր բնակարանը Հայ Ակումբի գրադարանի վերնահարկը:



Տ. ՎԱՀԱՆ Ծ. ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԿՈՍՏԱՆՅԱՆ

ուր պ. պ. Հ. Գարալաւ, Ս. Ալադյան, Ս. Տեր Վարդանյան Արժ. Տ. Հովհ. քահանա Հաճյան, Տիկ. Ա. Մուսալյան և այ. Տրդատ Բարսեղյան բարի դաշուստի խոթք առելով կրկին առիթն ունեցան լսելու Առաջնորդ Հոր շնորհակալութիւն և մի

չարք կրանական և ազգային խնդիրներին շուրջ բացատրութիւններ:

Մենք բարի դաշուստ մաղթելով Իրանա-Հնդկաստանի մեր սիրելի Առաջնորդին մաղթում ենք կատարյալ Հաջողութիւն վերակազմութեան իր բոլոր աշխատանքներին մեջ:

(«Վերածնունդ» թիվ 35, փետր. 1945 թ.)



ԻՐԱՆ-ՀԵՂԿԱՍՏԱՆԻ ԱՌԱՋՆՈՐԴ ԲԱՐՁՐԱՊԱՍԹԻՎ ՎԱՀԱՆ ՓԵՐՏԵՎԱՌԻՆ ՎԵՐԳՈՐԾ ԿՈՍՏԱՆՆԱԵ ԻՐԱՆԻ ՁԱՆԻ ՄԱՅ

«ՎԵՐԱՇՆՈՒՆԴ» ԹԵՐԹԸ ՏԱԼԻՍ Ե ՇԵՏԵՎԱՍԼ ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

— Իրանա-Հնդկաստանի Առաջնորդ Բարձրապատիվ Վահան ծայրագոյն վարդապետ Կոստանյանը, ընկերակցութեամբ պ. Իվոուֆ Խան Ղարախանյանի, Մարմարի պալատն ընդունելիցին Ծարաթ օր, ժամի Ծին 10 մնացած, պալատական նախարար Ն. Գ. Գ. Ալաից:

Ն. Գ. Գ. Ալաի խիստ սիրելի հյուր ընկալումից հետո ճիշտ ժամի Ծին պալատական նախարարը ներսնց ներկայացրեց

Ն. Կ. Վ. Շահնշահին կայսերական դրամենյակում:

Ն. Կ. Վ. Շահնշահը խիստ հարգալից և սիրալիք ընդունելութեան արժանացրեց Առաջնորդ Հորը, որը հանձնեց նրան Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան Ազգայնորդ Տեղակալի Կոնդակը, սրբակերէն թարգմանութեան հետ միասին:

Ասլա Առաջնորդ Հայրը կարգաց հետեյալ ճառը, որը թարգմանելից Իվոուֆ Խան Ղարախանյանի կողմից պարսկերէնի.

ՁԵՐԴ ԿԱՅՍԵՐԱԿԱՆ ՄԵԾՈՒԹՅՈՒՆ, ԱՐԵԳԱԿՆԱՓԱՑԼ ԱՐՔԱ:

Պատիվ ունիմ Ձերդ Կայսերական Մեծութեան մատուցանել Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի Ազգայնորդ Տեղակալ Տ. Տ. Գեղորդ Արքեպիսկոպոսի Սրբառաւ Կոնդակը առ այն, որ նա ջերմաջերմ աղոթքում է աւ բարձրյալն Աստված, որ պահի Ձեզ Հանգըն Արքայական դերդաստանով իր հովանու ներքո երջանկութեան և բարօրութեան մէջ և իրանյան ժողովրդին բարդալուծման ու հառաջադիմութեան մէջ:

Ձերդ Կայս. Մեծութիւն, Հայ ազգը, երկար դարեր ապրել է Իրանում, նրա հովատարիմ զաւակներն այնքան նվիրված են աշխատել իրանական պետութեան հա-

մար, որ դանդաղ ժամանակներ նրանք պետական ապարատում վարել են խիստ բարձր պաշտօններ և արժանացել շահերի քաջալերանքին ու շնորհներին: Հայ ազգը իր հովատարիմ ու լոյսի քաղաքականութեան շնորհիվ դործոն դեր է կատարել իրանյան ժողովրդի թեւ տնտեսական և թեւ քաղաքական ասպարիզում:

Ավելի մեծ հարգանք, սեր ու պաշտպանութիւն վայելել են սկսած Շահ Աքրաս թաւափորի ժամանակներից մինչև Ձերդ Կ. Մ. Երջանկա՛խառակ Հոր Թեղա Շահի և այժմ էլ Ձերդ Արեղակնափայլութեան օրոք: Սիրում ենք հուսալ, որ Դուք, Տեր Արքա, որպէս լուսամիտ մի

անձն, Ձեր հովանու ներքո կապալտանեք նրա դարավոր իրավունքները թե՛ կրոնի, թե՛ դպրոցական և թե կալվածական խնդիրներում:

Տե՛ր Արքա, թույլ տվե՛ք առ ոտս Ձերդ Մեծության արկանել ի՞մ հետևյալ ամենախոնարհ խնդիրը:

1. Բարեհաճել կարդադրել, որպեսզի իրանի պետութեան մեջ գտնվող հայոց դպրոցների ամեն մի դասարանին հայոց լեզվի, պրակտիկայի, պատմութեան և կրոնի դասավանդման համար հատկացվի շարաթական 10—12 ժամ: Չնայած այս մասին ժամանակին կարգադրութիւն եղել է, սակայն կյանքի մեջ շատ տեղերում կիրառված չէ:

2. Վերադարձվեն հայոց դպրոցական շենքերն ու կալվածները:

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի Սղաքնաիր Տեղակալ Ամենապատիվ Տ. Տ. Գեվորգ Արքեպիսկոպոսի կողմից օրհնելով Կայսերական Մեծութեանն ու Ձերդ Արևդակնախալութեան Արքայական Գերդաստանին ցանկանում եմ Ձեզ երկար կյանք ի փառս և ի շահ իրանյան պետութեան, այլև պատմական դարավոր կուլտուրա ունեցող իրանի ժողովրդին հաբատելութուն, քաղաքական, տնտեսական ու կուլտուրական վերելք: Ամեն:

Ճտով թարգմանութիւնն ունկնդրելուց հետո Վեհապետը հայտարարեց.

— Ասացե՛ք Խալիֆային, որ լսեցի բոլորը ամենայն ուշադրութեամբ: Խորին շնորհակալութիւնս եմ հայտնում Մեծ Խալիֆային իր օրհնութիւնների և ողջունների համար: Ձեր խնդիրը մանրա-

մասնորեն դրավոր ներկայացրե՛ք պալատական նախարարին և ևս կկարդադրեմ անհրաժեշտը: Հայ ազգը ինչպես իմ նախորդներից, նույնպես և իմ օրոք բարձր պաշտոնների տեր է պետական ապարատում և ևս դո՛ւ եմ նրանցից: Հայ ազգին ես հարկել եմ և հարգում եմ և այսուհետև ինչպէս հոյատարութիւնը կունենամ նրա հանգեալ:

Առաջնորդ Հայրը իր խոսակցութեան մեջ հիշեց, որ Շահ Աբբասը եղել է Ս. էջմիածնում: Վեհապետն այդ առթիվ ասաց.

— Երբ ես Եվրոպա պտույտի դամ, անպալան կայցելեմ Մեծ Խալիֆային Ուշ Բիլիսայում:

Առաջնորդ Հայրը այս առթիվ իր խնդակցութիւնը հայտնելով շեշտել է.

— Մեծ Խալիֆան և Հայ Ազգը հրճվանոք և սրտատրուի Ձեզ կսարսեն, Խնդրում եմ նրանց երջանկացնե՛ք Ձեր այցելութեամբ:

Թեյի չյուրասիրվելուց հետո, հրաժեղտի պահուն Առաջնորդ Հայրն ասաց.

— Տե՛ր Արքա, այսօր Հայ ազգի և ինձ համար անոտանալի և հրճվանքի օր է, որովհետև Ձերդ Կայսերական Մեծութիւնը բարեհաճեց ուշադրութեան առնելով իմ խնդիրը կարգադրութիւն անել այդ առթիվ:

Երբ մենք ներկայացանք Առաջնորդ Հոր տեղեկանալու համար այս բոլորը, նա մեզ հայտարարեց, որ ինք անսահման չվորհակալ է մնացել Կայսերական այս սիրալիք ունկնդրութիւնից:

(Վերածնունդ, թիվ 50, մարտ, 1945.)

ԻՐԱՆԻ ՀԵԳԵՍՏՆԵՆ ԸՈՒՋՆՈՐԴԻ ԹԵՎԵՐՆՈՒՄ

Այս վերնադրով հոգեմտի մեջ Վեհապետն ուղղա՞ն հաղորդում է հետեւյալը.

— Ուրախ եմ հայտնելու, որ իրանահնդկաստանի արժանավոր Առաջնորդ բարձրապատիվ Վահան Ծայրագույն վար-

դապետ Կոստանյան Թեհրան ժամանելուց անմիջապես հետո դարձի անցավ:

Թեմականի նախապատրաստական անձնախմբի, որի մասն է կազմում նաև Համայնական դիվանը, առաջին նիստին

Առաջնորդ Հայրը կարգաց Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան պատգամը, որով թույլատրուեալ էր Թեհրանի և իր շրջակաների ստեղծելիք Թեմի Համար ժամանակավոր առաջնորդ ընտրել: Սակայն, Հետ խորհրդակցութեան, անգլիոյս ղերութեան մարմինը նպատակաւորաբար դուռով ժամանակավոր առաջնորդ շուրհնալ, նոր բարեութիւններ և զժամբարութիւններ շատեղծելու Համար ապստոյանք և միաձայնութեն սրոշեց մինչեւ ընտրութիւնների վերջնալը և Պատգամավորական ժողովի կատարելիք առաջնորդական ընտրութիւնը բարձրապատիւ վաճառ ծախադույն վարդապետ Կոստանյանին ճանաչել նաև Թեհրանի Թեմի առաջնորդ: Այս առթիւ նույնիմաստ մի Հեռագիր Հասցեաղծից նաև Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան աղբւրնոր Տեղակալին և խնդրվեց նրա Համաձայնութիւնը:

Հետագա նիստում Իրանա-Հնդկաստանի Առաջնորդ Բարձրապատիւ վաճառ ծախադույն վարդապետ Կոստանյանը, Թեմականի անձնախումբը և տեղւոյս Համայնականի ամբողջական մարմինը իր սեղիաններով Հայտարարեց ժամանակավոր Թեմական Մարմին, որը սլիտի վարք և ատարական գործերը Համաձայն տեղումս մշակած և Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան Աղբւրնոր Տեղակալից վավերացված

կանոնադրի, մինչև Թեմական Մարմին ընտրութիւնը:

Անմիջականորեն շտապեցնելու Համար ընտրութիւնը Առաջնորդ Հոր նախագահութեամբ ընտրվեց 7 Հոգուց բաղկացած ընտրական մի Հանձնախումբ, որ գործի է անցել և ամենաուշը մինչև մարտիս լրացնելու է Մայրաքաղաքիս Համայնքի վիճակադրութիւնը: Հավանական է, որ ընտրութիւնները կատարվեն մինչև Լիկու ամիս:

Առաջնորդ Հայրը տեղի ունեցած նիստիւում Հայտարարեց, որ Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան Կաթողիկոսական ընտրութիւնը տեղի է ունենալու առաջիկա մայիսին, ուստի և պետք է շտապեցնել Սելմիածին առաքելիք պատգամավորներին ընտրութիւնը:

Վերջին անգամ կարդացվեց Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան Ազգընտիր Տեղակալի Հեռագիրը Հասցեաղծված Առաջնորդ Հոր Հետևյալ պարունակութեամբ:—

«Ազգային Կրօնական Խորհուրդը կը բացվի ճիշտ 20 մայիսին: Շտապեցրեք պատգամավորներին ընտրութիւնը Համաձայն ձեզ առաքված Հեռագրի: Հաղորդեցեք պաշտօնիւմ տեղիկութիւնները եպիսկոպոսների վերաբերմամբ:»

Այս խնդրով դրադիւկու է Թեմականը նախ քան Առաջնորդ Հոր Նոր-Ձուղա մեկնելը:

(Վերածնունդ, Թիվ 40, մարտ, 1915)

ԻՐԱՆԱ-ՀԻՆԴԱՍՏԱՆԻ ԵՌԱՋՆՈՐԴ ԲՈՐԶՐ. 8. ՎԵՃԸՆ ԺԱՐՈՐԴԱՐՈՅՆ ՎՈՐԴԱՊԵՏԻ ԶԵՄԵՅՈՒՄԸ ԹՈՎՐԻՋԻՄ

Փետրվարի 1-ին Թավրիզի Հ. Կ. Միութեան սրահում Հոծ բազմութեան ներկայութեամբ խոսել է Իրանա-Հնդկաստանի Թեմի Առաջնորդ Գերապատիւ վաճառ ծախադույն վարդապետ Կոստանյանը: Անդրադարձել է «Տիմիածին» Հանդեսին, Գեփորդեան ճեմարանին, վանքի նորոգութիւններին, Սովետական Հայաստանի կուլտուրական առաջխաղացման և շէշտի է, որ Հայաստանը այս պատերազմի ընթացքում ոտնակոխ չի եղել շնորհիւ Սովետական Միութեան ժողովուրդներին եղբայրութեան և նրանց Մեծ Առաջնորդ մարաջախո ՍՏԱԼԻՆԻՆ:

Թիւններին, Սովետական Հայաստանի կուլտուրական առաջխաղացման և շէշտի է, որ Հայաստանը այս պատերազմի ընթացքում ոտնակոխ չի եղել շնորհիւ Սովետական Միութեան ժողովուրդներին եղբայրութեան և նրանց Մեծ Առաջնորդ մարաջախո ՍՏԱԼԻՆԻՆ:

(Վերածնունդ, Թիվ 33, փետրվար, 1915)



**ՅՈՒՆ. ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՍՈՎԵՆՈՐԴ Տ. ՏԻՐԱՆ Ժ. ՎԱՐԴԱՊԵՏԸ ՍՈՎԵՏԱՎԱՐ ՂԱՅԱՍՏԱՆԻ
ԵՎ ՄԱՅՐ ՍՅՈՈՒ ՄԱՍԻՆ**

Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան Ազգընտիր տեղակալ Ամենապատիւ Տ. Գեղորդ արքեպիսկոպոսի հրամանով Հյուսիսային Ամերիկայի Հայոց առաջնորդ հաստատվելուց հետո քարձրապատիւ Տ. Տիրան Ժ. վարդապետ Ներսոյանը ստանձնելով իր առաջնորդական պաշտոնը Հյուսիսային Ամերիկայի Հայերին ուղղած իր շրջաբերական թղթի մեջ հորդոր է կարդում Ամերիկյան Հայութեան նվիրվել Մայր Հայրենիք Սովետական Հայաստանին և Մայր Աթոս Ս. Էջմիածնին:

Ամերիկահայ «Լրաբեր» թերթը այս կապակցությամբ դրում է.

—ՈՒՆԻՒՔ ՓՈՓՐ ԱՅԼ ՓԱՌԱՎՈՐ ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ, ԿԸՍԵ Տ. ՏԻՐԱՆ Ծ. ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԻՐ ԱՌԱՋՆՈՐԴԱԿԱՆ ԹՈՒՂԹԻՆ ՄԵՃ:

Առաջնորդարանի պաշտոնաթերթ «Հայաստանյայց Եկեղեցի»-ի գեկտեմբերի համարին մեջ հրատարակվեցավ Տ. Տիրան Ժ. վարդապետ Ներսոյանի առաջին պատգամը. «ԹՈՒՂԹ ԱՌԱՋՆՈՐԴԱԿԱՆ, ԱՌԱՄԵՆԱՅԻ ԱԶԳԻՍ ՀԱՅՈՑ Ի ՀՅՈՒՍԻՍԱՅԻՆ ԱՄԵՐԻԿԱ»:

Ամերիկահայոց երիտասարդ, կորովի և գիտնական Առաջնորդը իր պատգամը կտփի հետևյալ պարբերություններում:

«Աստուծո կամոք, ժողովրդյան ներկայացուցչաց ընտրութեամբ և Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսական Ազգընտիր Տեղակալին հրամանով կոչված ենք Ամերիկայի Հայոց Առաջնորդութեան կարևոր պաշտոնին, ի սպասավորություն մեր Սուրբ եկեղեցվոյն:

Լիովին գիտակ ենք մեր առաջիկա

դործի ծանրութեան և դժվարությանց և նախ Աստուծո և ապա Անոր ժողովրդին առջև մեր պատասխանատվութեան: Այլ և գիտակ ենք մեր տկարութեան և անբավականության տանելու այն բռնները, զորս հոգինեղու տեսչության դործը պարտադիր կընծայէ կրել Քրիստոսի հոտը դպի «դալար վայրեր» առաջնորդելու կոչված անձներուն:

Արդի աշխարհի և հատկապես Ամերիկայի մեջ դժվարին է դարձած Քրիստոսի այգիին մշակութունը, առավել ևս մեզ Հայոցս համար, որ «ածու փոքր» ենք Քրիստոնեական եկեղեցվո ընդհանուր դաշտին մեջ: Վասն զի արդարեւ Ինչպես հենար է այլ վայրերու և այլ ժամանակներու կլիմային մեջ ծլիլ ու ծաղկիլ, սովորած Հայկական հոգևորականության սերմերն արդյունավորել Ամերիկյան հորիզոններուն ներքև, և այժմյան ալլատարազ կյանքի գետնին վրա, Ինչպես հնար է լլուծան հոգով» ի մի կապել այս ընդարձակ երկրի մեջ ցրված Միացյալ Նահանգաց մեծ աղբին մեջ տարրացած մեր ժողովուրդին բեկորները: Ինչպես հնար է լսելի ընել անոնց ձայնը մեր ազգին և եկեղեցիին, երբ կպակսին մեղի մեր կարյաց պետքը լրացնող դպրոցներ և դործին բավական հոգևորականներ և ուսուցիչներ, երբ ղայն և ընդարձակ ճանապարհը աշխարհի բազում ուղևորներ ունի, երբ ճշմարիտ խմաստության ձայնը տակալ կնվազի և հոգևոր հիվանդության ենթակա շատեր առավաճային բժշկին դեղատվությունը կմերժեն»:

Թվելն վերջ այն դժվարությունները, զորս կը դիմադրավն Հայաստանեայց եկեղեցին և Հայ ազգը Միացյալ Նահանգներու մեջ, նորին զերապատվությունը կը հայտարարեն.

«Այո՛, ճշմարիտ է, որ ունինք փոքր, այլ փառավոր մեր Սովետական Հայաստանը, մեր սիրելի Հայրենիքը, որ յուսավոր ու զորեղ դուրս պիտի դա տիեզերական այս երկրորդ պատերազմի թոհ ու բռնի մեջնն և պիտի առնն ժողովուրդներու առաջ փիթխարի և արյունահեղ կռիւն մեջնն կարմիր ու դեղեցիկ, հաղթական ժողովուրդներու շարքին: Ճշմարիտ է, որ անցյալ պատերազմին մեր կրած եղբարկան հարվածներուն նմանները յայցելեցին մեզի այս անգամ, և մեծ է ոգևորությունը մեր ժողովուրդին ամենուրեք՝ մեր արյան եղբայրներուն մշակութային վերելքին և ռազմական արիւթյան ի տես. վառ է տակաւին մեր հայրենակիցներուն մեջ ամենուրեք իրենց նախնեաց հոգիին հուրը, զոր ավելի կը բորբոքեն երջանիկ սպասարարի մը հուշար: Եւ այս բոլորն իրենց շուրջնելի աղղեցությունն ունին Ամերիկայի մեջ մեր ժողովուրդին վրա:

Այնու հանդերձ սիրտարար այս իրողությունները մեր դժվարությունները չեն բառնար ինքնաբերաբար: Մեր պարտքն է

նպաստավոր այս կացութենէն օգտվիլ և մեզի արված պատահությունները որոշ և հստակ լծբունած վախճանի մը իրադործման ի սպաս դնել: Մեր պարտքն է շահարկել հողեկան այն դրամապլուսը, զոր ունինք մեր եկեղեցւոյ և ազգին զավակներուն սրտին խորր թաղված, ըստ հրամանի Տրտան, թէ պարտ էր քեզ արկանել զարծաթէ իմ ի սեղանաւորս:

«Վերջապես հիշեցեք, որ պանալան աղղերու եկվորներն բաղկացած Միացյալ Նահանգներու այս մեծ ազգի ծոցին մեջ մենք Հայերս հողերու ընտանիք մը կը կաղմենք: Հազաւարիմ և նվիրյալ Ամերիկայն այս նոր հայրենիքին՝ նաեւ հաւատարիմ եղեք և նվիրվեցեք մեր հողերու հայրենիքին, որ կապի առաւելապես մեր եկեղեցիին մեջ: Մեր ընաանկան փոքր վեճերը թող չվհատեցանն զմեզ երբեք: Նայեցեք մակերեսի աշղ փոթիոթումներն և ալեկոծություններն ալելի խորը, և հոն մեր միութամբը դորացեք: Միասին մտածելու, միասին դալու և միասին գործելու Քրիստոնեական համերայխության առաքինությունը մշակեցեք, խոնարհության և սիրո սերմերն անեցնելով մեր հողիններուն մեջ և մեր շուրջը Ս. Հոգւոյն շնորհներովը ուժեղացած ամեն բաժանում և հերձված բուժելու ջանացեք քաղցրության և ներողության բալասանովս:

(«Երաբեր», Թիֆ., 80, 1940.)





ԳԵՐԱՊԱՏԻՎ Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՆՈՎԱԵՓՅԱՆ, ԸՆՏՐՅԱԼ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ

Հայ եկեղեցու ականախոր ներկայացուցիչներից և խոշորագույն դեմքերից մեկըն է Տ. Գարեգին արքեպիսկոպոս Հովսեփյանը:

Գեր. Տ. Գարեգին սրբազանը ծնվել է Լևոնային Ղարաբաղի Մաղախուզ գյուղի մի նապակտական հայ ընտանիքում 1867 թ. Սկզբնական կրթությունն ստացել է Արցախի վանքերում. եղել է նաև Շուշու թեմական դպրոցում, որտեղից իր մոր հորեղբայր Անտոն վարդապետի աջակցությամբ 1882 թ. տեղափոխվում է Ս. Էջմիածին և ընդունվում Գևորգյան ճեմարան: Ընթերցանական լատինական բաժինն ավարտում է 1889 թ.: Գ. յարանում, 1888 թ. մի խումբ ընկերների հետ կուսակրոն սարկավազ է դառնում, խիստ արագ հետո արամաստճան է ուղեվորվում ուսման մեջ կատարելագործվելու և հատկապես աստվածաբանություն սովորելու: Իարձրագույն ուսումն ավարտելուց հետո 1897 թ. փերագաւում է Ս. Էջմիածին: Հանդուցյալ Որբոյան Հայրենի սովորական նրան ուսուցիչ է նշանակում Գեվորգյան ճեմարանում ավանդելու թե աստվածաբանական սուրբականք և թե հայոց հին մատենագրություն՝ նախարեք կուսակրոն քահանա ձեռնադրել տալով:

Տ. Գարեգին սրբազանը ուսուցչության հենց երկրորդ տարում, 1898 թ. ամառը մեկ, Գ. յարան փոխադրված ուսանողների, թվով 12 հոգու, առաջնորդեց դեպի Վայոց ձոր՝ հայրենի հին հիշատակարաններն ուսումնասիրելու, ժողովրդի այն ժամանակվա նիստ ու կացի հետ ծանոթանալու, ամեն տեղ հանդես դալով բացատրողի, ոգևորողի, ներշնչողի

զերում: Մի ամսից ավելի անվող այս ճանապարհորդության ժամանակ ուսանողներից ավելի կապվեցինք մեր առաջնորդի հետ, որն ուշադիր կերպով հետևում էր, որպեսզի մեկ համար դժվարին չլինի այս ճանապարհորդությունը:

Այնուհետև Տ. Գարեգին սրբազանը նշանակվում է Վրաստանի հայոց թեմի կառավարիչ: Կարճատև ժամանակով առաջատու վարելուց հետո Տ. Գարեգին սրբազանը ընտրվում է Երևանի թեմական դպրոցի անուշ Զ. ասորի ժամանակով՝ 1901—1904 թ. Հաջորդ 1905—06 ուս. տարում նշանակվում է Գեվորգյան ճեմարանի տեսուչ, որը վերստին տառնալով է 1915 թ. և շարունակում մինչև 1917 թ. վերջ, մինչև ճեմարանի փակումը, երբ քաղաքական խռովահույզ ժամանակն անհնարին դարձրեց ճեմարանում ուսման խաղաղ աշխատանքը:

1906—1914 թ. թ. Գարեգին սրբազանը մեծ մասամբ զբաղվել է դրական աշխատանքներով, հարկավոր դեպքում ճանապարհորդություններ կատարելով արտասահմանում: Տ. Գարեգին Սրբազանի կյանքում քիչ չեն դեպքեր, երբ անհրաժեշտության թելադրանքով գրական աշխատանքները դադարեցնում էր և նետվում դեպի կենդանի դուր՝ առաջադիվ հարադատ հայ ժողովրդի բուրավոր ցավերը մեղմելու համար: Սյուպես, օրինակ, մեծ սպանդի տարի, 1915 թ. ամառը, երբ Վասպուրականից մեծ դաղթականություն եկավ Ս. Էջմիածին, նա անմիջապես ձեռնամուխ 'ընդլ լայն մասշտաբով օգնություն կադմակերպելու: Այդ կադմակերպության նախագահը Տ. Գարեգին



Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐԲԵՐԻԱՎՈՐՈՍ ՇՈՎՍԵՓՅԱՆ

օրբադանն էր: Հանդիսանալով իսկական բարի հովիվ իր բազմատանջ ժողովրդի Տ. Գարեգին օրբադանը այդ օրերին հաղաթափոր կյանքեր փրկեց զրավելով հայության սերն ու համակրանքը: 1917 թ. քսան տարվա վարդապետությունից հետո հանգ. Գեվորգ Ե. նրան եպիսկոպոս է ձեռնադրում:

1918-ի ահեղ օրերին, երբ դերմանասուլթանական հախչող զորքերը իմպերիալիստական մոլեգին ցնոթքներով կուրացած արշավանք կաղմակերպեցին Անդրկովկասի վրա կամենալով իսպառ վերացնել հայ ժողովուրդը մեջտեղից, Տ. Գարեգին Սրբազանը անմեղաք նախաձեռնությամբ դուրս եկավ քաջալերելու և խրատելու հայ ժողովրդի սակավաթիվ մարտիկներին՝ չընկճվել և չթուլանալ, այլ քաջությամբ դիմադրել չարանեղ դիշատիկներին վտարելու մեր երկրից: Այդ ահավոր տարվա մայիս ամսին մենք տեսել ենք նրան վաղարշապատում ձի նստած, վեղարը գլխին դնալի արեմուտք սլանալիս: Հուլիսից չէր կարողանում խոսել: Մեր հարցին՝ ո՞ւր, սրբազանը միայն ձեռքի շարժումով պատասխանեց մտքակն ուղղելով դեպի Սարգարաթա: Եվ այնտեղ, խրամատներում, ինչպես հետո ականատեսները պատմեցին մեզ, որպես մի նոր հայրենասեր Ղևոնդ երեց, խաչը ձեռքին ողջնչում էր զորքին քաջությամբ կռվել հայրենիքի, եկեղեցու, ժողովրդի և իրենց ընտանիքների ապաստանության համար: Նրա օրինակը հուզում էր բոլորին և ամենքը ծնկաչոք երդվում էին մինչև վերջին շունչը կռվել: Իմպերիալիստական վոհմակները սրբազանը են այս կռվի մեջ: Հուզվում է Գարեգին սրբազանը, ուրախության արցունք է վազում նրա աչքերից և մոտիկ կանդնած անձանց հետ գրկախառնվելով ցնծությունամբ բացականչում է. «Մենք հաղթեցինք»:

Գալիս է դարձյալ երկրորդ ահավոր տարին՝ 1920 թ., երբ իմպերիալիստական նոր արշավանք է սկսվում տաճկական բռնակալների կողմից Անդրկովկասի վրա

այս անգամ Սարիզամիչի կողմից: Հայրենիքը նորից վտանդի մեջ է: Ինչպես կարող է նա՞ Գարեգին սրբազանը հանգիստ նստել: Եվ ահա լինում է կարս նույն միսիայով, ինչ որ 1918 թ.: Կարսի անկման օրերին նա այնտեղ էր և չվախենալով ոչ մի բանից, ամենայն համարձակությամբ մտնում է ոտար բռնակալների մոտ և կարողանում մասամբ մեղմել նրանց անսանձ արյունոտությունը: Հինգ ամիս դերություն մեջ մնալուց հետո կարողանում է ղալ Լենինական և ապա Ա. Էջմիածին:

Ընդհանուր խաղաղության հաստատումից հետո Գարեգին սրբազանը նորից զբաղվում է իր սիրած դրական աշխատանքներով, միևնույն ժամանակ զործոն մասնակցություն ունենալով հանգ. Գեվորգ Ե. կաթողիկոսի հաստատած Գերագույն Քուրադի նիստերին:

Հանդուցյալ Սորեն Ա. կաթողիկոսի կողմից 1934 թ. ուշարկվում է արտասահման այցելելու Սփյուռքի հայության որպես ներկայացուցիչ Ամենայն Հայոց Հայրապետի կողմից: Իր ժրաջան գործունեությամբ նա զբաղվում է արտասահմանի, հատկապես Ամերիկայի հայերի սերն ու համակրանքը և բնորոշում առաջնորդ Ամերիկայի թեմի համար 1938 թ., իսկ հինգ տարուց հետո, 1943 թ. ընտրվում է կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիո:

Բացի ուսուցչական, հասարակական և հոգևոր այս ամենարդիւնավոր գործունեությունից, դեր. Գարեգին սրբազանը հայանի է մեզ իր բազմաթիվ գրական աշխատանքներով և գիտական ուսումնասիրություններով, որոնք տպվել են գլխավորապես Մայր Աթոռի Հայրապետական Պարատն ամսագրում կամ լույս են տեսել տոմսերին: Այս աշխատանքները մեծ արժեք ունեն և ընդգրկում են մեր դավանությունից բնագավառները՝ ժողովրդական, բանահյուսական, կրոնական-եկեղեցական, պատմական-բանասիրական, մատենագրական, պատմա-հնագիտական և այլն:

Գիտական այդ լուրջ աշխատանքները

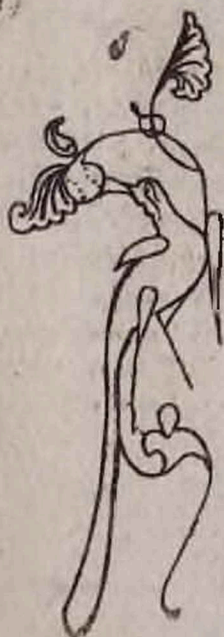
խոշոր նյութ են մատակարարում մեր կուլտուրայով զբաղվող դիտնականներին՝ հատկապես հայկական մանրանկարչության ընթացիկում:

Ի վերջո հիշենք, որ Տ. Գարեգին արքեպիսկոպոսի սրբազան Հայրենասիրությունը Հայրենական մեծ պատերազմին ևս բուն թանկով հանդես եկավ: Գարեգին սրբազանը հեռավոր Ամերիկայում իր ջերմ Հայրենասիրական մասնակցությունը երեւիան բերեց մեր Մեծ Միության ժողովուրդների, դրանց թվում Հայ ժողովրդի սղատություն և անկախության համար մղվող պատերազմի օգտին: Գեր. Սրբազանը Ամերիկայում դրամական մեծ գու-

մար է հավաքում կարմիր բանակի «Մասունցի Գավիթ» տանկային շարասյան համար: Հանդանակությունը դեռ շարունակվում է:

Թող երկար ապրի Գարեգին սրբազանը սիրո այն բուն զգացմունքով, որ տաժում է դեպի Մայր Հայրենիք Սովետական Հայաստանը, դեպի համադրային ընդհանրական Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը և դեպի իր հարադատ Հայ ժողովուրդը, որոնք Տ. Գարեգին սրբազանի երկար բեղմնավոր կյանքի բովանդակությունն են կազմել, որոնց նվիրել է իր ամբողջ կյանքը և որոնցով ապրում է հիմա Տ. Գարեգին Սրբազանը:

ՃԵՄԱՐԱՆԾԻ





Պ. ՌՈՄԵՆ ԻՍԵՆՎԻ ՆՈՐ ՆՎԻՐԵՑՎՈՒԹՅՈՒՆԸ

«Վերածնունդ» թերթը գրում է.

— Մեր ազգային բարերար պ. Ռոման Իսանկը, որի կառուցած նիստապանձ եկեղեցին, կես միլիոն ռիալ արժողութեամբ դրեթե վերջացել է, այցելության գնալով Իրանա-Հնդկաստանի Առաջնորդ Հոր արժանանում է ունկնդրելու Սմենայն Հայոց Հայրապետութեան Ազգընտիր Տեղակալի օրհնությունների պատգամը:

Առաջնորդ Հայրը ևս իր կողմից մեծապես փնտաւորում և գտնում է պ. Ռոման Իսանկի անմոռանալի և տեվական բարեգործութունը, որով բարերարը վառ է պահում Ս. Գրիգոր Լուսավորչի Կանթեղը և Հայ հոգիների սրբազան ու անքակտելի կապը 1642 տարիների փառապանծ անցյալ ունեցող Մայր—Աթոռ Ա. Էջմիածնի հետ:

Յոռակցութեան ընթացքում պ. Ռոման Իսանկը պատրաստակամութուն է հայտնել մինչև երկու ամիս մի ընտիր ֆորում խնայարժ նվիրել Սմենայն Հայոց Հայրապետութեան Ազգընտիր Տեղակալին:

Պ. Ռոման Իսանկի աչառակ միտքը, աչառակ հոգին, այս վեհանձն աւազանվեր վերաբերմունքը, ամեն խնդրում, ամեն առթիվ, լինի դա օրերի Իրանի որբանոցի, խենթանոցի, չքավորների, լինի հայ Համայնքի զանազան բարեգործությունների, լինի Մայր Հայրենիքի կարիքների, աղետալ գինավորների որբերի, Վասուկի Դավիթ և Վաղրամ յանձն տանկային զորասլուների, եկեղեցու կառուցման, դպրոցական և այլ խնդիրների և վերջապես Ազգընտիր Տեղակալին արժանավարել մեքենա նվիրաբերելու պատրաստակամ տրամադրութունը Ռոման Իսանկին դարձնում է անզուգական առատաձեռն ու վեհանձն մի բարերար, որի անունը անջնջելի պիտի մնա հայ օրերում:

Կեցցե՛ք Ռոման Իսանկը:

(«Վերածնունդ» թիվ 49, յաբա, 1945 թ.)



ԼՐՈՆԵՍ. ԳԵՅՄԱԿԱՆ.

ՀԱՅ-ԼԱՏԻՆ ՀԱՐԱՐԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՈՒՅՆ-ԼԱՏԻՆ ՀԱՐԱՐԵՐՈՒԹՅՈՒՆՑ

(ԼՈՒՅՍՈՎ՝)

9.

ԺԱՌՂ զարուն Արևմտյան Եվրոպայի մեջ տիրող կրօնական քաղաքական ու հասարակական ըմբռնումները Մերձավոր Արեւելքի ժողովուրդների մեջ տարածելու ակար, բայց տակալ ընդարձակ կերպարանք մը ստանալու մեծապես նպաստեց Խաչակրաց արշավանքը: Խաչակրաց շրջանը տիեզերական պատմութեան նշանավոր շրջաններէն մեկը կ'ազդէ, շրջան, որ ամենի քան երկու դարով մասով նույնպէս Կիլիկիո հայ իշխանութեան պատմութեան ալ շրջանակէն ներս: Շատ երկար ժամանակ կը ընկնէ ինքիւրը երկրորդական դերին վրա ձգած է այդ շարժումին իսկական երեսները: Խաչակրաց կարենութիւնը լայնորեն և զիտական-քննադատական հիմքերով ըմբռնող առաջին երկիրը Ֆրանսիան եղած է: Ֆրանսիական Ակադեմիան 1806 թվին մրցանակ մը հաստատեց Հեմէյալ նշութիւն վրա լսմանունը դրածը իմաստգրողին՝ «Խաչակրաց ազդեցութիւնը Եվրոպական ազգերու քաղաքական ազատագրութեան վրա»: Բնականաբար ԺՌՂ զարու սկիզբը տակաւին երկրային նման խնդիր մը քննել համակնիւր կանխահաս էր, բայց այդ թվականէն հետո էր, որ Խաչակրաց շրջանի միայն կը ընկնէ տեսականօրէն խոսիչ ու գրեւոր գրութիւն դադրեցաւ: Սույն Ակադեմիան 1808 թվին երկու Երկաթիւթիւններ պատկեց, առաջինը A. Herren գերմանացիին գիրքն է՝ «Եւրոպայի հաշիւը ազդեցութեան»

Եւրոպայի վրայ» տիտղոսով. երկրորդը՝ Choiseul-Daillecourt Ֆրանսացիին գործն էր «Եւրոպայի ազգերուն վիճակի վրայ Խաչակրաց ազդեցութիւնը» տիտղոսով: Այս երկու գործերն ալ արդիական մտածումով հինացած են, այսուհանդերձ չահեկանութենէն զերծ ալ չեն, մանավանդ առաջինը:

Անկասկած որ Խաչակրաց արշավանքները քրիստոնեութեան և իսլամութեան միջև մղող պայքարի թողի տակ քաղաքական ու տնտեսական նպատակներ կ'հետապնդէր: Նույն ինքն առաջին Խաչակրութեան մեջ, որ լրիւ կ'ընդգրկէ «չարժուէին նպատակները, այսինքն «անհաշտաներուն» մեղքն Ուրպի երկրի ազատագրումը, արդեն իսկ հիշատակուած մեր նշած աշխարհիկ նպատակները»: Խաչակրութեան մեջ, կըսէ B. Kugler, երկու իմաստցութիւններ կային, եւրոպացի մարդոց և քաղաքական մարդոց իմաստցութեանը, կարծիք մը, որ հաստատութիւնը դաւած է ուրիշ հեղինակներէ ևս: Սակայն երբեք անտեղի պիտի չըլլար քաղաքական պիտակի տակ տեսնել ժամանակի ըմբռնումով տնտեսական բարձր շահեր հետապնդող միջնորդներու և նախատեսներու իմաստցութիւնը, որ կրօնական անմեղ երեւի տակ ծվարած, չղադարեցաւ երբեք Մերձավոր Արեւելքի մեջ Եվրոպական ամեն տեսակ ազդեցութեան չհաստատմանը ինտուի:

Խաչակրաց արշավանքը, ուրեմն, կրօնական ու առոր բոլորովին հակասեցաւ

1) Սկիզբը տես «Եւրոպայի», Կոնստանտնուպոլիս, 1946 թ.

ռևարակաւ տեսակետով ինչ հետապնդումներու դուռ բացավ Բյուզանդական կայսրութեան պետական և եկեղեցական շրջաններուն մէջ, նույն ձևով իր հետապնդումներուն սկսավ Կիլիկիոյ մէջ ալ, տրամած ըլլալով, որ երկու երկրներն ալ շրջապատված Իսլամ պետութիւններն, պիտի հարկադրեն արևմտեան Եվրոպայի վեհապետներուն և զիրենց հովանավորող պապերու օժանդակութեամբ ղեկելու, երբ նույն Եվրոպայի մէջ սկսած էր արդեն իմոքել Վ. գերեզմանն ու Արևելքի քրիստոնեայնէրը ազատագրելու՝ ընդհանուր բաղձաւքը։ Այսպէս Մանադիկերտի պարտութիւնն հետո 1071 թ. Բյուզանդիոն տեսնելով որ ի վիճակի չէ թուրքերը պարտութեան մատնելու, իր աչքերը սկսավ դնել արևմուտք դարձնել, մասնավորապէս դնել պապը, որ Արևմտեան Եվրոպայի հոգեւոր պետը ըլլալու հանդամանքով իր ազդեցութեամբ կրնար պարտադրել արևմտեան պետութիւնները Բյուզանդիոնի օգնութեան փութալու։ Ու բնական է, որ պապերը մեծ ընդունելութիւն ջուլց տային արևելեան կայսրերու կոչերուն, անոնց ըրած ղեկմամբ արդեն իրենց հոգեւոր իրավասութեան ենթարկելու նախադուռ նկատելով։ Անկախ հիմնական նպատակն, որ Բյուզանդիոնի և միկենույն ժամանակ քրիստոնեայ աշխարհին օգնութեան հասնին էր, ինչպէս նաև Սուրբ Տեղայն ազատագրումը, պապերը չէին գտարներ երբեք հետապնդել կաթոլիկ եկեղեցու շահերը։ Ձեռնարկը հաջողելու պարագային պապերը կը հուսային անելի ընդարձակված տեսնել իրենց ազդեցութիւնը ու Արևելեան եկեղեցին մտցնել Կաթոլիկ եկեղեցու ծոցը։ Պապերը չէին կրնար մոռացած ըլլալ 1054-ի կրօնական պատակտումը։ Թեև ի սկզբան Բյուզանդական կայսրերը նպատակ ունեին միմիայն Արևմուտքին վտրձով օժանդակ դրադուհեք պահանջելու, բայց այս դադարաբար հետզհետեւ բարեփոխվեցավ մասնաւոր պատկան քաղաքական ազդեցութեամբ, որով արևմտեան Եվրոպային Արևելք չըկուսելէ խաչակրութեան մը դադար

փարը հղացվեցավ, արևմտեան ժողովուրդներու դանդաղեցան հառաջխաղացքով մը, իրենց վեհապետներով և ղեկավարական պետերով։ Իրավ է, որ ժող դարուն Երուսաղեմի լատին պատրիարքութիւնը իր կողերով Հոռոմ ղեկման էր օգնութիւն խնդրելու, բայց պատմութեան նորագույն լույսով հաստատված է, որ խնդրված օգնութիւնը նշուքական էր, Երուսաղեմի քրիստոնեայ հաստատութիւնները մատակարարելու նպատակով և թե մյուս կողմն Պաղեստինի քրիստոնեայ դրութիւնը Խաչակրութիւն մը ճամբա հանելու չափ վրտանգելի ալ չէր։

Կոմանսներու շրջանն առաջ նույնիսկ Միքայել Ը Տուքաս կայսր սելուքյան և պոչնակ անխուսափելի վտանգին առջև Գրիգոր Է-րդ պապին նամակ մը դրկած էր իրմե օգնութիւն խնդրելու, փոխարեմ ամոք խոտոմեալով եկեղեցիներու միւս։ Բյուզն, որմէ քաջալերված պապը բազմաթիւ նամակներ կուղղէր պետութիւններուն, պատնալիքի տակ դառնող կայսրութեան օգնելու հրաւիրում։ Իր մեկ ալ նամակին մէջ պապը խնդրութեամբ կը գրէր, որ զիս այս որոյման հանդեպողը այն իրողութիւնն է, որ Կ. Պոլսոյ եկեղեցին որ Սուրբ Հոգիի խնդրով մեզմե բաժանված էր, համաձայնութիւն մը կը խնդրէ Առաքելական Կաթոլիկ եկեղեցիին հետ։ Այդ նամակներէ բացահայտ կերպով, որ խնդրը չի վերաբերէր միայն Սուրբ երկրները դրավելու խաչակրութեան մը և թե Գրիգոր Է-րդ պապ Կ. Պոլսոյ դրկելիք արշավախումբի մը ծրագիրը կը պատրաստեն՝ նպատակ ունենալով Արևելքի մէջ զքրիստոնեայնութեան վահանը համարվող Բյուզանդիոնի ազատագրումը։ Պապն րեւիւմ օգնութիւնը տրտի վճարվել եկեղեցիներու միւս-քայմը և Արևելեան ճեղքվածոյ՝ եկեղեցի կաթոլիկ եկեղեցիի ծոցը վերադարձուլ։ Այն տապալորութիւնը կունենանք, որ այս նամակներուն մէջ խնդրը կը պատկանի ամբի Կ. Պոլսոյ պաշտպանութեան, աշխարհ դաշն լատինացիներու, քան թե Սուրբ երկրի

դրավժան, հուլի 25 թի աշդ նամակները դրված ըլլած 1078 են առաջ, երբ Երուսաղեմ թուրքերուն ձեռքը անցավ: Գրիգոր Է-րդ պապի համար իսլամության դեմ մղվելիք պատերազմը կարեոր չէր ու իր տեսողությամբը իսլամությունը քրիստոնեության համար վտանգ մը չէր ու իսկահան վտանգը Արևելքի «հերձմածող» քրիստոնյաները՝ հույներն ու հայերն էին: Այս մտայնությամբ էր, որ Եվրոպայի քրիստոնյաները իսլամության դեմ կը դիմեին, որպեսզի հայերն ու հույները պատրաստված ըլլային պապերուն դիմելու ու այս վերջիններն ալ օղնության առաջ պայման դնեին «համատուր ուղիղ դավանությունը»: Այս տեսության հայտնի ապացույցն այն է, որ Գրիգոր Է-րդ պապ իր նամակներն մեկուն մեջ բաց ի բաց կը հայտարարէր «որ կը նախընտրէր Ապանիան իսլամներուն ձեռքը ձգել, քան թե հանդուրժել որ Եկեղեցիին չենթարկվողներուն ձեռքը մնար»: ԺԱ-րդ դարը արեւմտյան Եվրոպայի համար որքան ալ կրօնական բարեպաշտության, ճգնողական կյանքի և ուխտադնացության լրացան դար մը եղավ, որպեսզի Եվրոպական գրեթե բոլոր աղգելը զանգվածորեն Ս. Գերեզմանի «ազատադրության համար» ոտքի կանգնեին, բայց նույն աշդ դարն էր, որ ստիժ ընծայեց Գրիգոր Է-րդ պապին աճեցնել իր ազդեցությունը արևելյան քրիստոնեից վրա մասնավորապես «հերձմածող» Բյուզանդիոնը կաթոլիկ եկեղեցիո ծոցը վերաբարձնելու, նույնքան դյուրութեամբ նույն «ծոցը» առաջնորդելու համար հայերն ու ասորիներն ալ: Ու առիթը ինքնին կը ներկայանար, երբ Միքայել Է-րդ կայսեր նրման Ալեքսիս կայսրն ալ, տեսնելով որ պոչնակները հյուսիսն ու սելճուկ թուրքերն ալ հարավն բաց ի Կ. Պոլսն ու իր շրջանակներն գրեթե ամբողջ կայսրության առջև, 1091-ին նամակ մը կը գրէր Ծլանդրի Ռուպեր կոմսին, որ իր մեկ հին բարեկամն էր, պատմելով քրիստոնյաներուն տեսած տառապանքներն ու նախա-

տինքները: «Եթե Աստված ու քրիստոնյա լատին հավատացյալները օգնության չընենք մեզի, կը դրնու, մնացածն ալ մեզ-սն պիտի խլին»: Խշխու կայսրը պոչնակներուն առջևն մեկ քաղաքն մյուսը կը վազել ու կը սախըսուխ Կ. Պոլսը լաւիստելու օգտը կանգնա, քան Բոսորա կոմսերուն:»

Տարբեր չէր կրնար ըլլալ անշուշտ վիճակը Կիլիկիո, ուր Թուրքիյանց իշխանության հիմնելուն առաջին տարիներուն իսկ արտաքին վամադը հետզհետե կը նոսրանար: Կիլիկիա, Բյուզանդական տկարացած կայսրության մայրաքաղաքն ըստ հեռու, թեև ի վիճակի չէր ի սկզբան ամեն դեպի Տալրոսեան լեռներուն վրա հայ ազատ իշխանություն մը հիմնելու հատա մտադրություն ցույց ափող Թուրքիի և իր դեմքի ընկերներու արշավանքներուն և գտած ծավալին թափը կանգնելու, բայց կայսրության գորանալովը կրնա շորակաղմ իշխանության համար վտանգ մը դառնալ ու վերստին գրավել Կիլիկիո ծովեզերյա եզերքին ամուր բերդերը, որոնք գրեթե բոլորն ալ հունական էին: Կայսրության ներքին դժվարություններն ու արտաքին վտանգները հետ այնու թույլատու չեղան Կիլիկիյան դավանները հետ պահանջելու հակառակ հաջորդական քանի մը փորձերու, որոնք անկասկած որ պիտի վերջին թորոսի կորովի դիմադրության առջև: Բյուզանդիոն ուղեց հետզհետե գորացող Կիլիկիյան իշխանությունը հեռատեսորեն իր արգելակ պետություն մը դնելու իր արևելյան ու հարավային սահմաններն հասնող վտանգներուն առջև: Այս ապահովությունը երկար պիտի չտևեր: Բյուզանդական կայսրերու հաջորդական դիմումներուն վրա Եվրոպային ճամբա ելող Ռալակիր բանակներ Սուրբ երկրները «ազատադրելու» եռանդով Փոքր Ասիայի վրային Կիլիկիա պիտի մտնեին ու հայոց նյութական ու բարոյական աջակցությամբ պիտի անցնեին Ասորիք ու Պաղեստին, իրենց վրա ատելությունը հրավերելով Բաղդատի, Իկոնիո,

Հայեպի և Եգիպտոսի սուլթաններուն, Հայեր առաջին օրէն իսկ շուշացան սերտ դործակցութիւն մը ցուց տալու Կիլիկիո հողերու վրային դեպի Երուսաղեմ իջնող խաչակրաց բանակներուն և զանոնք առաջնորդող եվրոպական Թագավորներուն և զորապետներուն, իրենց նորակազմ պետութեան կյանքն ու դարգացումը ապահովելու հեռանկարով, առանց խորհելու որ մեկ կողմէ քաղաքական տեսակետով դրացի իսլամ պետութեանց թշնամութիւնը պիտի հրաւիրուի, իսկ մյուս կողմէ խաչակրաց հետ սերտ հարաբերութեամբ լատին կրօնական ու ընկերային բարեբերութեամբ ընկան ճամբա պիտի հարգարկել հայ-լատին հարաբերութեանց, որոնց դարգացումին ոչ նվաստ պիտի սատարեն պապական միջնորդութեամբ ու ազդեցութեամբ դիրքերին զորացնող Վենետիկի և Զենովայի առևտրականներն ու նավատերերը, առանց մտաբերելու, որ խաչակիրներու կրօնական սկզբունքը ընդհանրապէս երկրորդական աստիճանի վրա կը դնուի ու աշխարհիկ ու քաղաքական կարգի լարժատիքներ իրենց առջև բաց առաքելիք ունենին։ Պատմութեան ողջմիտ քննադատութիւնը խղճահար պիտի չլայ երթէ արձանագրելու, որ Դ խաչակրաց արշավանքը դարձավ կրօնական քաղաքական ու առևտրական շահատակութեանց կատարելալ հյուսվածք մը։ Նախորդ երեք խաչակրութեանց մասնակցողներ, որոնց մեջ տեսանք արդեն, որ ամեն դասակարգի և մտայնութեան մարդիկ կային, գյուրութեամբ դիտած ու պատմած էին, որ Մերձավոր Արևելք, Պալէստինայի միջև Պաղեստին առևտրական ընդարձակ շահատան մը կը ներկայացնէր ու կրնային ապրանքներու հաջող փոխանակութիւններ կատարելու գլխավորութեամբ Վենետիկի միջնորդութեանն ու նավատերերուն։ Վենետիկի համբավալիք դուքսը՝ Էնրիքո Տանտուչո, որ Դ խաչակրութիւնը հովանաւորողներէն մեկն էր, նյութական և առևտրական շահերը կնիադասեր կրօնական բարդ շահերու։ Անիբալ չէ Նովկո-

րոտցի ռուս ժամանակագիր, որ կրսն, զննականերն ու իրենց պատերը Ալեքսիս Անգեղոս իշխանին իրենց խոստացած ուկին ու արծաթը սիրեցին ավելի ու մոռացան կայսեր ու պապին հանձնարարութիւնները։ խաչակիրները հեռացած էին իրենց նախնական ծրագրէն, հետագային անխուսափելիորեն ամբողջական դատապարտւելով իրենց բոլոր ակնկալութիւնները։

ԺԳ-րդ դարու վերջերը Կիլիկիո հայոց ներքին կյանքին մեջ՝ նոր հեղաշրջում մը առաջ եկավ լուծելու ցանկութեամբ Արևմտյան կաթոլիկ եկեղեցւո հետ կրօնական հարաբերութեանց հրատապ խնդիրը, որ թէ հայկական արքունիքին և թէ կաթոլիկոսարանին մտածման գլխավոր խարիւրը կազմած էր Լեոն Ա. և Հեթում լատինաեան Թագավորներուն։

Այն չափով, որ հուշնի Բյուզանդիոնի մեջ արտաքին վտանգներու առջև ողջ միտ քաղաքականութեան մը սերունդն ժողովներ կը դուսարեն պիշելու տրամադրութեամբ կաթոլիկ եկեղեցիի դաւանական բնույթ կրող, բայց խորքին մեջ Արևելեյան, մանաւանդ եկեղեցւո հիմնական սահմանադրութեան և կատուցվածքին վրա նա ու գեղծում չբերող հարցերու մեջ, նույն ձևով ալ հայ եկեղեցին Կիլիկիո մեջ եկեղեցական ժողովներով կը զինէր պատեն եկած նման առաջարկներուն, արտաքին քաղաքականութեամբ մը ապահովելու առաջադրութեամբ իր հայրենի ժողովութիւնը աշխատեցնել Կիլիկիայի բնաշխարհի մեջ։ Նմանապէս, այն ձևով, որ 1089-ին Կ. Պոլսո մեջ ժողովով ընդունվեցաւ Արևելեյան եկեղեցւո credo-ին վրա և յՈՐԱՅԻ համբելումը մեկ ու կէտ դարհետո, 1248-ին, նույն խնդիրը հուշեցաւ Սոս ժողովին մեջ ալ, դարձաւ պապական առաջարկով, բայց խոհեմարար մերժվեցաւ։

Բազմական ժամանակ և միտք սպառող, բայց և արնայեա շահեկան աշխատութիւն մը պիտի ըլլար հայ-լատին և հուշն լատին հարաբերութեան ընթացքին Հոռի և Բյուզանդիոնի հետ և Հոռի և Հոռի կայի ու Սոս միջև և փոխադարձաբար

փոխանակված պաշտոնական թղթակցութեանց համեմատական ուսումնասիրութիւնը մոտեն տեսնելու համար աղերար, որ կա Բյուզանդական և Կիլիկիան վարդէշներուն հետապնդած արտաքին քաղաքականութեան միջև:

Մեր աղգային պատմութեան աղբյուրները շատ ցանցաւ ըլլալուն պատճառով, դժբախտաբար, ստույգ տեղեկութիւններ չունինք թե Կիլիկիո արքունիքը Լևոն Ա-ի օրով և իրմէ հետո, իրենց արտաքին ու ներքին շահեցողական քաղաքականութեան զարգացման համար ո՞րքան մեծ դումարներ ծախսեցին և ո՞րպիսի ծանր տուրքեր դրին ժողովրդի վրայ: Բայց Բյուզանդիոնի կայսրերու և Կիլիկիան լատինոսէտ թագապետներու հետապնդած քաղաքականութիւնը նույնն էր, զմիար չէ մտածել, որ Հայոց արքունիքն ալ հետեւած պետք էր ըլլար Բյուզանդիոնի Կոմենենոսներուն հետեւած շափողին, առանց չափազանցութեանց միտած ըլլալու ընականաբար:

Լևոն Ա. Թագապետ խաչակրաց Կ. Պոլսը դրախելէն 1204 տասնեակ մը տարիներ առաջ իսկ համոզված էր, որ արեւմտյան Եւրոպա շատ ավելի զօրավոր էր, քան Բյուզանդական կամ Արեւելյան կայսրութիւնը: Իրմէ առաջ բաղական փորձեր եղած էին կրօնական զետեի վրա քաղաքական մերձեցում մը ապահովելու Բյուզանդական կայսրութեան հետ, պաշտպանելու մտադրութեամբ Կիլիկիան սահմանները: Այժմ սակայն արեւմտյան Եւրոպայի ամենեւնի զօրեղ դուքսերն ու ապարապետները խաչակրաց արշավանք անունի տակ, հակառակ իննովկենտիոս Գրդ պապի փափաքին, դրախտ էին Կ. Պոլսը հեռավոր Թրակիայով ու Մակեդոնիայով ու լատին կայսրութիւն մը հիմնած նախկին Բյուզանդականին վրա:

ԺԳՐԴ մեր Կիլիկիան պատմութեան ներքին և արտաքին աղբյուրները անբավարար են բաղդատմամբ նույն չըջանի Բյուզանդական կայսրութեան մեզի ընձեռած ավելի ընդարձակ աղբյուրներուն: Ասով մեկտեղ ոչ մեկ տարակույս ունինք,

որ անբավարար նկատված մեր աղգային աղբյուրներն ալ ցույց կուտան հստակօրէն, որ արտաքին քաղաքականութեան շահեցողութեան համար Կիլիկիան արքունիքին և Հայրապետարանին բռնած զիջողական դիրքին դեմ Հայ ժողովուրդին ու Հայ կղերին մեծամասնական զանգվածներուն մեջ կազմվեցան հունաց նման հեռանդուններ» ու զշախալորականներու, կուսակցութիւններ» — պաշտպանելու համար Հայ եկեղեցւոյ ավանդական ուղիղ դավանութիւնը ընդհանրապէս Արեւելյան վարդապետներու ցույց տված ուղղութեամբ, նախանձաւոր հողիով մը փափաքելով ապահովել աղգային դոյութիւնն ու լրիվ պահպանութիւնը իր աղգային գլխաւորածով, առանց ծայրահեղ միջոցներու դիմելու:

Հայ ժողովուրդը իր Հայրապետական պատրիարքական աթոռներով սկիզբնէն մինչև վերջը հաւատարիմ մնաց իր առաքելաշափիղ Հայրապետներու հաւատքին ու սահմանադրութեան, ինչպէս որ Աղեքսանդրիոս, Անտիոքի և Երուսաղեմի հույն Օրթոտոքս պատրիարքութիւնները Կ. Պոլսո արեւելական պատրիարքութեան հետ, ինչպէս նաև ռուսաց, վրացիներու, սերբերու, բուլղարներու, ասորիներու, դրաւիներու, հապեններու և նեստորականներու եկեղեցիները, Երբեք չընդունեցին Փլորանսի ժողովով կայացած կարծեցեալ Միութեամբն ու կը շարունակեն ցարդ ավիստ մնալ իրենց հնամանէ հաւատքին մէջ:

Հոռմի համար շատ ավելի դյուրին էր Բյուզանդիոնի արեւելյան եկեղեցիին հետ միաւնութիւն, քան Հայոց եկեղեցուն հետ:

Հայերը ինչպէս կրնային հեռանալով արեւելյան եկեղեցիներու ընդհանուր շարքէն ու ավանդութենէն և դառնային կաթոլիկ Հոռմի ենթարկյալ: Ճիշտ է, որ միջին դարուն միութեամբն մը դոյացաւ եկեղեցիներու մէջ, բայց ոչ թե Հոռմի և Արեւելյան եկեղեցիներու միջև, այլ միութիւն մը արեւելյան ու ռուս և բալթական ժողովուրդներու միջև, որոնք իրենց

հողերը և կրոնական պետ ճանչցան Բյուզանդիոնի տիեզերական պատրիարքությունը, որ տևեց մինչև ԺԹ-րդ դարու առաջին կեսը։ Այս սողեքը գրված պահուն հեռագիրները հաղորդեցին, որ 1945 հունվար 31-ին տեղի պիտի ունենա Մոսկվայի և բալանդակ Ռուսաց պատրիարքի ընտրությունը և օծման հանգեալն մասնակցել հրավիրված են Կ. Պոլսո, Երուսաղեմի Դամասկոսի և Աղեքսանդրիո հույն պատրիարքները, ինչպես նաև Վրաստանի կաթողիկոսը։ Հայերն ալ վերը հիշված եկեղեցիներու նման, մասնակցեցան Ֆլորանսի ժողովին իբր հարգական պարտավորություն եղած եղբայրական հրավերի մը, բայց միտքե իսկ չանցուցին փոքր չափով մը իսկ շեղելու իրենց հայրերուն հալածութեն ու սպանդություններն, ու են ու կը մնան ու պիտի մնան նույն նկարագրով։ Ո՞րը ալիւի դուռին էր հայոց համար հունաց հետ համաձայնվելը, որոնք թե քաղաքական տեսակետներով և թե կրոնական և դավանաբանական մերձավորություն ալիւի ընտանի էին և Դ դարին ի վեր ալիւի քան երեք հարյուր տարի քաղաքականորեն և ժամանակ մըն ալ լեզվի և մշակույթի տեսակետով ենթակա հունաց աղդեցության և այնքան ալ հարակից Բյուզանդական կայսրության, անոր դաժին համար սոված տասն և ալիւի հայադրի կայսրերով, թե՞ համաձայնվելը Հռոմի եկեղեցիին հետ, որ փարախներով հեռու էր Հա-

յաստանեն ու Կիրիկիայեն և ոչ քաղաքական, ոչ լեզվական ու ոչ ալ քաղաքակրթական ենթակայություն մը ունեւր Հռոմեն ու նույնիսկ վաղուց ձերբազատված ալ էր Հռոմի տիրապետութենէն, Հունադավան կամ «քոյր» եկեղեցիին չհարող հայեր որեւէ պտեն և ոչ մեկ պատճառով պիտի չենթարկվին պապական իշխանության, դարեր ամբողջ ծանրագին դժոխություններով ու նահատակությամբ պաշտպանած իրենց կրոնական ու եկեղեցական ազատությունն ու անկախությունը դո՛հեին ոտար, հեռավոր ու միայն արեւմտականներու հատուկ պապական իշխանության մը։ Ծիշտ է, որ սբեթե բովանդակ Արեւելքի քրիստոնյա ժողովուրդներուն, եկեղեցիներուն ու արքունիքին սպառնացող ու հետզհետե ծավալող իսլամական վտանգին առջև ալիւի քան երեք դար հույներ, հայեր, ռուսներ, սերբեր, բուլղարներ կրոնական գիշողականությունը արտաքին քաղաքականության իբր հենակետ դործածելով հարսերեցան լատիններու հետ, բայց անդամ մը, որ աջ վտանգը իրենց դուռներն ներս մտած եղավ, բոլորն ալ սկսան արտաքին չահեցողությունը դործածել ներքին չահեցողականության համար, հետզհետե գորացնելով իրենց տնտեսական դրությունը ու վերջնույս ուժով ապահովել իրենց կրոնական անկախությունը ու զարգացնել զայն տակաւ ձեռք բերած կրոնական առանձնորհումներով։

ԱՐՑԵՎԱԶԴԱՐՈՅԻՍԱԿՈՊՈՍ





ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԽՐԻՍՅԱՆԻ ԵՐԿԵՐՈՒՄ

19-րդ դարի հայ եկեղեցական խոշորագույն դեմքերից մեկն է Խրիմյան Հայրիկը:

Նա ապրել և գործել է թաղաքական և հասարակական խոշոր իրադարձություններով հարուստ մի ժամանակաշրջանում, որ ընդգրկում է 1820—1907 թ. թ.: Այդ ժամանակաշրջանում նա հանդես է գալիս որպես նշանավոր եկեղեցական, հաջրենասեր գործիչ:

Խրիմյանի հայրենասիրությունը դառն էր վասպուրականի պեղեցիկ լուսնաշառնից: Արժեքներին հայրենիքը հարուստ էր պատմական կոթողներով, պաշտոններով ու վանքերով, թաղաքներով ու ջրանցքներով: Այդ երկրի ժողովուրդը սրբություններ պահպանել էր հայրենի ավանդությունները, սովորությունները, տոնակատարությունները: Հարուստ պատմական անցյալը, այդ ավանդություններն իրենց գեղեցկություններ ու սովորությունները անջնջելի աղբյուրություն են գործել Խրիմյանի կրոնական աշխարհայացքի կազմավորման վրա: Հայրենի այդ միջավայրում ծնունդ առավ և աճեց նրա մեջ հայրենասիրական զգացումը: Խրիմյանը սիրում է իր հայրենիքը, հայ եկեղեցին, կրոնը, հայրենի ավանդությունները, (հայ կերպագործ դասակարգը, նրա սերը դեպի երկրագործ, մյակ դասակարգը ջերմ է, քանի որ հայրենիքը իր դյուրությամբ այդ ջրապինդ ամրակուռ ձեռքերի վրա է հիմնված: Այդպես է մտածում Խրիմյանը և նա սիրում է և փայտաշատ է երկրագործի մաճը, նրա հերկած հողերը, հիանում նրա աշխատանքով, լսում նրա սրտմած հեքիաթներն ու ավանդությունները, ապրում դրանցով, օրհնում ժողովուրդի վաստակը,

նրա քրախնքը սուրբ համարում և կոչ անում նրան «բնա իր ստեղծագործ ձևաքնով ամենի ամուր, էլ ալելի աշխուժով ու ընդհանքով լծվի մայր հողի սշակմանը, ձոխացնի և երկիրը յցնի առատությամբ»:

Գյուղացու օջախը, թոնիրը և երգը Խրիմյանի համար հավերժական սրբություններ են, ուստի և նա հորդորում է խնամքով և երկյուղածությամբ պահպանել այդ սրբությունները: Գյուղացու դուխանը, սրբոց, խոփը, նրա օջախը Խրիմյանի համար սրբություն սրբոց են, արևի լույս, կյանքի աղբյուր, ստեղծագործ ուժ: Այդ ուժը, — խրատում է Խրիմյանը — պետք է պահել աչքի լույսի պես:

Հայրենի քարը, հողը, աղբյուրը կամ դետը, ծառն ու ծաղիկը սիրելի են Խրիմյանին: Նա գիտե այդ բոլորը սիրել և սիրելի դարձնել: Ահա նրա հայրենասիրական անհանդիմելի բացի հավերժական ջերմությունը և լույսը:

Նա կարողանում է հեռավոր ու մոտավոր անցյալը շողկապել առօրյային և այս երեքի մեջ գնել իր ոգին, իր հայրենասիրությունը:

Սերը առ հայրենիքը, եկեղեցին, հայրենի կոթողները, ավանդությունները, երկրագործ ժողովուրդը նա արտահայտել է իր դրական ստեղծագործությունների մեջ, սրտնք լույս են տեսել դանդաղ ծանախներում:

Խրիմյան Հայրիկի տպագրական առաջին գործը «Հրավիրակ Արարատյան» երկն է, որը լույս է տեսել 1850-ական թ. թ.:

Հանձին Խրիմյանի, նրա «Հրավիրակ Արարատյան»-ի մեջ մենք տեսնում ենք

գործված, փորձված, աննահանջ հայրենասերի:

Այս երկի առաջաբանում Խրիմյանը գրում է.

Ձօրութիւն սիրոյ հայրենեաց այնչափ բռնացաւ յիմ վերայ մինչև հան և յափըշտակեաց յինչն ի պանդխտելոյս զոգրս իմ եւ սիրտ եւ տարաւ աշապիսեօք ի հայրենին և անդ ի ցանկալի վայրս նորին ճեմեցուցեալ զիս շատ լացոյց և ի տեղիսն յորում արաստուեցին իմ աչք և քորդ արտասուելոց են, ո՛վ ընթերցող, եթե և դու իբրեւ զիս լմբոնեցիս նոյն կապանօք սիրոյ հայրենեացն եւ քո սիրտ եւ հոգին ի Բէն հլցեն եւ ընդ իմոյն զնայցեն անդ: Բայց ես աղաչեցի զսէրն այն զիս միայնակ չվարել, այլ եւ ընդ իս զհամօրէն մանկունս Արարատեան աշխարհին, որ զատեալք ի մայրենի ծոցոյն ցան եւ ցիր կան ընդ քաղաքսկին կողմանս տիեզերաց եւ կարօտ են իբրեւ զիս եւ նոքին դիմաց հայրենոյնս:

Պարզ է խոսում Հայոց Հայրիկը: Հայրենիքի սերը, ասում է նա, այնպես ինձ հաղթահարեց, որ ինչեք ինձնից իմ սիրտն ու հոգին և տարաւ հայրենիք և այնտեղ ինձ ման ածելով լացացրեց. և տրտեղ ես եմ արտասուել, այնտեղ կարտասուեա նաեւ, դու, ո՛վ իմ ընթերցող, հայրենիքի սիրտ նույն կապերով կկապկապես նաեւ դու և քո սիրտն ու հոգին նույնպես քեզանից հրաժարվելով իմինի հետ կերթան հայրենիք:

Բայց ես չուզեցի այս սերը միայնակ վայելել, շարունակում է նա, այլ ցանկացա, որ այս սերը վայրենն Արարատյան աշխարհի բոլոր մանուկները, նրանք, որոնք մայրենի ծոցից անջատված ցան հուցիր են եղել աշխարհի չորս կողմերում և ինձ պես կարօտ ու ծարավի են հայրենիքին:

Հայրիկի քարոզը պարզ է և բնորոշ: Ես շատ բավ դիտեմ, որ բոլորն էլ պիտի

բոցավառվեն հայրենիքի սիրով, ինչպես բաբը, բայց նրան մտատառլուծյուն են պատճառում հայրենիքից դուրս, օտար շորիզոնների տակ գտնվող մանուկները, ահա նրանք են, որ ամենից շատ կարիք ունեն հայրենիքի խոսքին: Նրանց է, որ իր երկով Խրիմյանը պիտի կապի հայրենիքի հետ և նրանց ազատադրի օտար միջավայրից և հայրենիքի սիրով պիտի զրափ և բերի Հայաստան:

Այսպիսով Խրիմյանը խնդիր է դնում իր առաջ օտար երկրներում, աշխարհի չորս կողմը գտնվող հայ մանուկներին բերել հայրենիք, ինչպես ող իրենից հեռու եւ յափշտակեաց յինչն ի պանդխտելոյս զօգրս իմ եւ սիրտ եւ տարաւ ի հայրենին: Նույն ձևով ցանկանում է, որ հայրենիքի սերը պանդխտության մեջ գտնվողներին նույնպես բերի հայրենիք: Հայրենիքը ուժեղ և կանգուն պահելու առաջին նախապայմանն էր այդ: Բայց ինչպես իրականացնել այդ: Դրա համար անհրաժեշտ է պանդխտի սրտում և հոգում, հայրենիքի սերը բոցավառել, անհրաժեշտ է դնել և նրան ցույց տալ հայրենի երկրի գեղեցկությունները, պապերի ու հայրերի կատարած գործերը:

Եվ նա ձեռնարկում է «Հրավիրակ Արարատյան»-ի ստեղծագործությունը: Որ հերապի Հայրիկի նպատակն է հայ մանուկներին կապել հայրենիքի հետ և նրանց համախմբել մայր հայրենիքի չուրջը, այդ երևում է նույն առաջաբանում գրված հետևյալ տողերից.

«Որպէս ցուցաք վերագոյն, թէ հայրենեացն սէր վարեաց զմեզ ընդ մանկսնս յիմք (ընդդռամբ մերն է), ասեալս պիտոյ ճղեւ մեզ անդամնոր աշապիս քնար իմն առ ի հարկանել զայն ընդ ճեմերն մեր ի հայրենեացն վայրս, սբոյ ձառն քաղցր եւ անոյշ լսէր անդ համբուցեալ ականջաց քերթողահարցն մերոց Սահակայ, Մեսրոպայ և Մովսէսի»:

1) Ամբողջական երկեր Խրիմյան հայրիկի լեյու-Յորթ, 1929 թ. էջ. 7. Յոռաշարան:

1) Ամբողջական երկեր Խրիմյան հայրիկի, լեյու-Յորթ, 1929 թ. էջ. 8:

Հայրիկը ցանկանում է հայ մանուկներին հավաքել այնպիսի քնարով ու երգով, որպիսին երգեցին Ասահկը, Մեսրոպը, Խորենացին:

Այնուհետև բաց մի՞թե անարուեստիս բանից թերութիւն էրբեք քերթողի դատեցիք¹⁾:

Երկմտում է Հայրիկը և բաց է անում իր հոգին: Հիւրավի, գուցե իրեն չի հաջողվել Սահակի, Մեսրոպի և Խորենացու քնարը հնչեցնել, բայց մի՞թե այդ կարող է դատապարտելի լինել: Ոչ ամենեւին:

Եվ մի քանի տուր ներքե նա տալիս է դրա բացատրութիւնը:

«Այլ թեպէտ յայսոցիկ կատարելութեանց թերացեալ դտանիմք յերկասիրութեանս այսմիկ, սակայն ոչ ի լի հայրենասիրութենէ. զար գրեթէ իբր զկենդանի պատկեր տպաւորեալ եմք ի սմին ըմդ արեւայել ուրում և յամօհմ զգալ իմ, յիրաւի չէ նա ի կարգի հայրենասիրացն»²⁾:

Թեքեա գրական կատարելութեան տեսակեանց իմ այս երկասիրութիւնը թերութիւններ ունենա, հայտարարում է Խորիմյանը, սակայն հայրենասիրութեամբ այն անթերի է և լի է հայրենի սիրով, որը տպավորել ենք մեզ երկասիրութեան մեջ որպէս կեցողութիւն պատկեր:

Ի՞նչ խոսք այն մասին, որ Խորիմյանը զգում է իր հոգու մեջ գերակշռող, ամեն զգացումից բարձր ու վեր դասվող հայրենասիրութեան գորութիւնը, քանի որ ինքըն ևս զգում է, որ ամեն կողմով և ամեն կերպ կլանված է այդ սրբադան զգացմունքով, որ ինքը միայն գրանով է շնչում և ապրում:

Ինչպես հետո կտեսնենք, այս և նման արտահայտութիւնները Խորիմյանի հայրենասիրութեան ամենաթույլ մրմունջներն են միայն, առաջին թոթովանքները: Նրա

երկերում հայրենասիրութիւնը հանդես է բերված աստիճանական զարգացումով:

Խորիմյանը հայրենասիրութիւնը իւրաքանչեւում է հայ ժողովրդի պատմական անցյալով և այն կոսիւմ նրա ներկայով:

Պանդուխտ մանուկների սրտում հայրենիքի սերն ամրապնդելու և զարգացնելու նպատակով անհրաժեշտ է դտնում, որ նրանք ճանաչեն իրենց հայրենիքը, ճանաչեն լավ և մոտիկից, գիտենան նրա անցյալ պատմութիւնը և այն փոթորիկները, որ ապրել է նա, ճաշակեն նրա անցյալի փառքը, տեսնեն նրա ստեղծագործութիւնները, հիանան նրա կուլտուրայով, նրա ստեղծագործ ոգու մեծութեամբ ու հզորութեամբ, շուտիւն նրա քրտնավաստակ աշխատանքի աղբյուրը, զգան աշխատանքի ամենակարող, ամենաստեղծ վեհութիւնը: Հըրավիրակ Արարատյան-ի մեջ կենդանի խոսքով և օրինակներով նա ներշնչում է այդ զգացումներն ընթերցողին:

Հըրավիրակ Արարատյան-ի առաջին նվազում Հայոց Հայրիկը պանդուխտութեան մեջ գտնվող հայերին նախ ցույց է տալիս աշխարհի ստեղծագործութիւնը, աշխիւն Աստծու առաջին քայլը, նրանց տանում է դրախտ և ասլա նրանց ստեղծագործութիւնը Արարատյան երկիրը, նկարագրում և ի տես հանում Արարատյան դաշտն իր բոլոր գեղեցկութիւններով ու բուսական կենդանական փարթամութեամբ, պատեցնում Երասխի ստիերը, պատմում Երասխի և Արարատյան դաշտի նախկին ծաղկալ վիճակը, և ցուցադրում ներկան, ապա նրանց տանում Մասիս և իր առաջին երգը վերջացնում Ս. Հակոբ Մծբնա Հայրապետի պատմութեամբ, Մասյաց ստորոտում Ս. Հակոբա վանքի կառուցմամբ և Ակոռի գլուղի հրաբխային կործանմամբ:

«Առ քեզ արևելեան առ պերճ աշխարհը
Հող Հայաստան»

Հրաւիրեմ ըզքոյ մանկտիս որ արդ ի
քեն կան հեռացեալ:
Ոյց, գիտեմ, յոյժ կարօտիս որպէս
ըզմայր որդեկորոյս

1) Ամբողջական երկեր Խորիմյան Հայրիկի, Նյու-Յորք 1912 թ. էջ 10:

2) Նույն, էջ 10:

Նոգելի գլխաց նոցին մնացեալ կարօտ
քեզ ընդերկար:
Առաւել և քան ըզմայրդ քեզ կարօտին
և թո մանկունք,
Ոյք ահա թէ ոչ ոտիւք գէթ անձկայրեակց
սրտին սիրով
-ուրմտա մոռի նմադցմտոյ մ Դգդց Դոգ
տենչ և վայելուչ
Իբր ի վարձու զիս գրաւեցին լինել նոցա
ինձ առաջնորդ¹⁾:

Այսպիսի տողերով է սկսվում քչերայի-
րակ Արարատյանը:

Այս տողերից տեսնում ենք, որ հայ-
րենաւու թյունը Հայոց Հայրիկի համար
անվճար է ճշմարտութեան է, այնպիսի
պարտականութիւն, որ քննվել և վերա-
նայելի չի կարող: Եվ բացի այդ Մայր
Հայաստանը կարօտ է իր ողբերկերին և
նրա կարօտը հասարակ կարօտ չէ, այլ
ուղեկորույս մոր կարօտ: Փոխադարձ սի-
րո, կարօտի այս կապը բնական է և ան-
բաժանելի:

Եվ ահա Հայոց Հայրիկը դարձել է
նրանց առաջնորդը:

Եվ որովհետեւ Հայրիկը ինքն էլ հայ-
րենիքից հեռու է և չի կարող հայրենիքը
տեսնել, ուստի նա դիմում է իր մտքի և
սրտի թելերին, դիմում է Նոյի դարի
հողմերին, որ իրեն և իր փայտիցած
Հայկյան սիրասուն մանուկներին թոցենն,
տանն Հայաստան:

«Հնչեցէ ապա հողմունք որպէս Նոյ-
եան անդ ի դարուն,
Զիս ի թեւ առեալ տարայք ի յԱյրարատ
իմ հայրենին:
Եւ ընդ իս թեւօք սրտից թռուցեալ եկայք
հայկեան մանկունք,
Եկայք դուք տան թորդոմայ, ո՛վ տարա-
գոյն դարձք և զաւակք,
Այլ ընդ ոլորտս աշխարհի կայք տարա-
ծեալ դժբախտարար²⁾»:

¹⁾ Ամբողջական երկեր Թրիմյան Հայրիկի,
Երև. Յարք, 1918 էջ 81

²⁾ Նույն էջ 87:

Այս տողերից ակնառու կերպով հետե-
վում է այն միտքը, թե յուրաքանչյուր
մարդ, որքան էլ հեռու լինի իր հայ-
րենիքից, այն կարող է տեսնել, շնչափել,
զգալ, այսինքն հողմայես ապրել ու շնչել
հայրենիքով, իր հոգում ունենալ իր հայ-
րենիքն ու ժողովուրդը, որպես իր ամ-
բողջականութեան անբաժանելի մասը:

Դրախտը, որ ըստ ավանդութեան
դնելվել է Եփրատ և Տիգրիս գետերի հո-
վիտներում, հանդես է գալիս Խրիմյանի
երկերում: Նկարագրելով դրախտը և նրա
հետ կապած մարդկային կյանքի առաջին
գայերը, Խրիմյանը անցնում է Արարատ-
տին:

«Պատրաստեալ ելէք յուղի արդ ելա-
նեմք ի յԱյրարատ
Եւ ի վիճակ սեպհական Արշակունեան վեհ
արքայից»:

Լեռներով շրջապատված Արարատյան
դաշտը նմանեցնելով պարսպապատ ալպու-
Հայրիկը թվում է Արարատյան դաշտի
թարթիլները:

Խրիմյանն ընդհանրապես տեսնու-
թյունն ընդունելով ժողովրդի բարեկեցու-
թյան հիմք միտածանակ այն համարում
է հայրենիքի պահպանման զորավոր միջոց
և այդ է պատճառը, որ նա իր բոլոր
գրվածքներում բռնկայն չի անցնում հո-
ղադործութեան, արհեստների, ընդհանրա-
պես տնտեսութեան և աշխատանքին վե-
րաբերող խնդիրների կողքից: Այս հիմնա-
կան ելակետը աչքաթող չանելով նա հա-
ճախ ընդունում է նաև այն բոլորը, ինչ որ
ստորյա կյանքում շատերը շնչին կամ ան-
արժեք են համարում: Ոչ, Խրիմյանի հա-
մար տնտեսական կյանքում շնչինը կամ
աննշանը դուրս չի գնում: Նրա տեսա-
կետով հասարակն ու աննշանը նույնքան
անհրաժեշտ են, որքան սերժը, լծկանը,
դուրթանը և այլն: Եվ նկարագրելով Արա-
րատյան դաշտի բնական գեղեցկութիւնը,
Մասիսի վեհասիրտ տեսքը, դաշտի ջրա-
ռատութիւնը, Երասիսի հավերժական ըն-
թացքը և այլն, նա կանգ է առնում Արա-

բառու՛մ ասե՛ող բույսերի վրա, նա նշում է բրինձը, բամբակենին, ցորենը, դարին, բաղձատեսակ բանջարները, խաղողի տուն-կը, մրգերը բազմազան տեսակներով, ցու-ցադրում ոչխարների և այծերի հոտերը, միերի երամականը, ընտանի ու վայրենի թռչունների երամները, Երասխում խա-աացող ձկների վտառները և այլն: Մա-կայն չմոռանալով շեշտել հայ գեղջուկի առատ կյանքը և զվարճությունները վըշ-տացած բացականչում է.

«Յայդ անդեայս բեղմնաբեր մինչ ար-կանէր մշակն զսևրմն,
Յուսալից էր ընդ միոյն զհարիւրաւորն
Մկսոս, այդսքս այժմիկ, խոսպանացեալ
կան թնաւին,
Հասկաթուս ընդ ցորենոյն իրուշք մոլա-խոտ են արդ բուսեալ:
Յայս երկիր սարարտաւոզ ոչ եղնաւոլք
Ոչ ի հերկ սերմնահան դրուորն լնու յու-սով ի ցան:
Ոչ հընձողն ըղգեբանդին առեալ ուրախ
զայ յանդատտան:
Եւ ոչ սայլքն որայիւք բարձեալ զընան
ճոռնչելով:
Կամն օրանք ի կալատեղս դէպ հարկանի
բըլրատեսակ:
Կամ ատօք ցորենոյն թեղ շեղակուտի լեռ-նահանդէտ:
Եւ լըցեալ ի շտեմարան ցընծայ մըշակն ի
ձմերայնիս:

Դրվատելով Արարատյան դաշտի բերք-առատությունը, նկարագրելով նրա ան-ցյալի առատությունը Խրիմյանը կանգ է առնում իր ներկայի վրա, ներկան համե-մատում է անցյալի հետ և ցավալից, ամի-սոսն է դուրս թռչում նրա սրտի խորքե-րից: Խրիմյանը դժգոհ է, անցյալը հա-բուստ էր, առատ, ճոխ և փաթթած, իսկ իր ներկան աղքատ է, չքավոր և դա հո-գեպես դնցում է նրան:

Մինչ անցյալում մշակը սերմը հողին հանձնելով մեկին հաբյուր էր առանում,

իր օրերում, սակայն, այդ հողերը ան-մշակ են և խուզան, հասկերով լի արտերի լիովարեն վուշ ու տատառակ է տեսնում հայրենի հողերում, այս սարարտ հողե-րում եղներ ու արոր ճի տեսնում, սերմ-նացանը չկա, որ հողին սերմ հանձնի, չի երևում ուրախ հնձողը, որը դեբանդին սևած գեպի արտը շտապի, չկան բեռ-նավորված սայլեր, որ նրանց ճոխը յսի, կայստեղերում բլրամման ցորենի դեղեր չկան և ոչ էլ ցորենի շեղջեր, որպեսզի հողի մշակը, աշխատավորը աջ իր շտե-մարանը լիովադրելով ցնծա և ուրախանա և դաժան մարանը զիմանալ կարողանա:

Բայց ինչու է այսպես, ի՞նչն է բա-ցակայում: Անշուշտ աշխատանքը և աշ-խատավորը: Եվ Հայրիկը բացատրում է.

«Եւ զի հունձք և հողապորձք յերկրէս
յուսթի պակասեցան:
Որ չունէր թիւ մի տեղի բնաւ երբեմն, ան-մշակեալ,
Այսօր համայն իւր դետին կայ կորդացեալ
եւ անարօր
Ձի կորոյս հայոց աշխադ դմեծ Արտա-չեսն մըշակող¹⁾:
Խրիմյանը առանձին րալականությամբ նշում է դյուղացու աշխատանքը, դյուղա-տնտեսական արտադրանքը, ոչխարի կի-թը, ոչխարի խուլելը, բոդից գործվածք-ներ պատրաստելը դյուղում և այլն: Ահա մի նմուշ.

«Ոչ ևս հովին կենսատէտ յարդ վտա-կունս յըստակաջոր
կամ խաշին տէրն ի կտուրս դայ ի խուլել
ըղղեղմնաբարձս,
Եւ կանանց ոստնադորձ նիւթ ընծայել
ասրեղինաց,
Ոյց մատանց ճարտարութիւնք ցարդ տե-սանեն ի Հայաստան
Նարօտ, Նարօտ հիւսուածք ի դորդս. ի
պէս պէս դործն մատանց²⁾:

Գյուղատնտեսության այս ճյուղն էլ նա չի տեսնում նկարագրվող Արարատում:

1) Նույն, էջ 83:

2) Նույն էջ 86:

Եվ անակնկալ կերպով նա հիշում է պատմական հեռավոր անցյալը, տեսնում իր անմխիթար ներկան, երազում մի վիճակ, որ չկա թշվառություն, ոչ պատե-
րազմ ու խաղճարար աշխարհավեր:

«Վա՛ւ, քանի՞ քաղցր էր նոցին կենցաղ
երկրիս Այրարատայ,
Յորժամ ոչ էր բռնաւոր և հարկահան ա-
նազորոյն,
Ոչ կրուխումքն անաւազին և սղաղակ զր-
կեցեւոյն,
Ոչ իշխան, ոչ փշիեցեալ կամ թաղավոր և
ժողովուրդ,
Ոչ զօր, ոչ պատերազմ եւ փաղճարար աշ-
խարհաւերն:

Ահա հասարակական մի դոյալիճակ,
ուր ոչ բռնակորն է իշխում և ոչ էլ դա-
ժան հարկահաւաքը, ոչ հափշտակություն
կա և ոչ դրկվածի աղաղակը, ոչ իշխան
կա, ոչ թաղավոր, ոչ զորք և ոչ պատե-
րազմներ:

Սա Հայրենի իդեալն էր մարդու և
աշխարհի վերաբերյալ և այս սոցիերը բնո-
րոշում են նրան որպէս սոցիալական ան-
արդարությանը հակառակօրդ մարդու:
Սակայն չարունակենք:

«Ոչ ի սուր ձուլէր նրկաթ, այլ ի
մանգաղ և գերանդի
լոկ ի պէտս երկրագործին, ոչ մարդոյն
մարդախոշոր,
Ձէր սահման լարաբաժնին ոչ աղետաւոր
ցանկապատեալ,
Ոչ պանարաց կամ խաչանց վերայ դրոշմէր
նշան տաղին,
Ձի բարբառ դժոխաւուր չէր լսեալ առտ
իմ եւ քոյն:

Երկաթից օրեր չպիտի ձուլել մարդիկ
ոչ նշանակու համար, այլ մանգաղ և դե-
րանդի պիտի շինել երկրագործությունը
զարգացնելու համար: Այսպէս է դնում
խնդիրը Խրիմյանը:

Ռ. Վ.

(ՇԱՐՈՒՆԱՅԵՆԻ)





ՀԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏՈՀՍԱՅԻՆ ՍՈՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ՈՒ ԱՍՏՎԱԾՆԵՐՈՒ ԶՈՇԸ¹⁾

ՅԵՍԱՆԱԿԱՆ ՄԱՍԻՆ

Տյառնական մատաղը կտարբերեր ուղորդության ու զոհության մատաղներեն, Տյառնականը կզոհվեր անձի մը հաջողության կամ ձեռնարկի մը բարի վախճանին համար, զոր անձ մը կանխավ կխոստանար Աստուծո կատարել: Այս խմաստով զոհ մատուցանելը քրիստոնեութենէն ալ հին է, ու խոստացված մատաղ մը ըլլալուն համար անոր զանցառութիւնը կհաճախէր երդմնադանցութեան, որ շատ մեծ հանցանք էր, Հին Ժամանակ Տյառնականի

առաջին օրերը կնկատվին կարգապետի տունը ու Աշխարհամատյան կիրակիին օրը, Հովհաննէս պատմաբան կաթողիկոսը կը պատմէ, որ Աստուծո նահատակը ուխտած էր Սբ. Գեորգա տունին զոր Տյառնական պատարագ մատուցանել նոխազ մը զոհելով: Տյառնականի սովորութիւնը զոյութիւն ունեւ հին Հրեաներուն քով, որոնցմէ թերեւ անցավ Հայաստան: Հին Հունաստան, Հռոմ ունեին այս մատաղը:

ՆԱԽԵՐԵՆԻՆԻ ԶԵՆՈՒՄ

Քաղաքակիրթ թե վայրենի բոլոր հին ազգերը սովոր էին ննջեցելոց հիշատակին համար հասարակաց ճաշեր սարքելու:

Այս նպատակով սարքված Հրեական ճաշերու զոյութիւնը կիմանան Երեմիա մարգարեին «Սուղի հացի» ու «Մխիթարութեան բաժակ»-ի ակնարկութիւններէն:

«Եւ մեռելի մը վրայով մխիթարութիւն տալու համար սուղի հաց պիտի չբաժանեն ու անոնց հարբերուն ու մայրերուն համար մխիթարութեան բաժակը անոնց պիտի չխմցնեն» (Երեմիայի մարգարութիւն Գլ. ԹԶ — 7):

Հեթանոս Հայաստան նույն սովորութեան կհետեւեր: Ասոր առաջին օրինակը կտեսնենք Մաթան քրմապետին գերեզմանի շուրջ կատարված հողեհանգստեան հաւաքումներէն ու հասարակաց ճաշերէն,

որոնք տեղի կունենային Տիգրան թագաւորին հրամանով, Մաթան քրմապետին Բագինն ու անոր շուրջ սարքված հողեհանգստեան ճաշկերութիւնները տեղի ունեցած էին հայոց Սոյեմոս կամ Խոսրով թագաւորներուն հրամանով (ըստ քննական տեսութեան), քանի որ այս երկուքը թագաւորեցին 140-էն մինչեւ 218 թվականներուն միջև, այսինքն Խորենացիին ամսադած Տիգրանին (ոչ աշխարհակալը) շրջանին 151—193 թթ): Իսկ եթէ անպատճառ Տիգրան անուն թագաւորի մը փախադինք վերադրել Բագինին հիմնարկութիւնն, այդ պարագային կրնանք Տիգրան 7-րդը ընդունել իբրեւ նշքայրը Մաթան քրմապետի, որ թագաւորած է Քրիստոսէ վերջ 60—61 թվականներուն: Այս Տիգրանը Հրեաստանի Հերովդէս Մեծի թոռան որդին էր ու հայոց Տիգրան անուն կրող թագաւորներուն վերջինը: Խորենացին ալ իր պատմութեան մեջ

¹⁾ Սկիզբը տես «Եղմիածին», համվ. փետր., 1948 թ.

Մտածանի եղբայրը «Տիգրան վերջին» կան-
վանե, երբ կրօն. «Յորում պատմէ ի մեհե-
նիցն պաշտամանց, վերջին Տիգրանայ ար-
քայի Հայոց պաաուեալ զգերեղման եղ-
բորն իւրոյ Մտածանայ քրմապետի ի բազ-
նացն աւանի, որ ի Բաղրեւանդ դաւառի,
Բաղին ի վերայ գերեզմանին շինեալ, զի
ի զոհիցն առնեալն անցաւորք վայելեացեն
եւ ընդունիցին Հիւրք երեկոթիւք» (Տես
Քորենացիի Պատմութիւնը Բ. մաս, էջ
311):

Ննջեցեալներուն Հոգիւն չամար
սարքած այս ճաշը միակ փաստն է Հե-
թանոս Հայաստանի սովորութեան: Հեթա-
նոսական այս սովորութիւնը ավելի ազնւ-
ր վացալ քրիստոնեութեան շրջանում, Հա-
յաստանայց եկեղեցին ալ որդեգրեց այս
Հին սովորութիւնը:

Թովմաս Արծրունին իր «Պատմութիւն
տանը Արծրունեաց գրքին մեջ (9-րդ
դար) կ'պատմէ, որ Արծրունայց Գաղիկ
թագաւորը իր Հանգուցալ Գուրգեն եղ-
բոր Հոգու Համար պատարագներ ու դե-
նումի զոհեր կ'ատուցանէր ամեն տարի
(Թովմաս Արծրունի, «Պատմ. Տանն Արծրու-
նեաց, էջ 323—324):

12-րդ դարում Հայ պատմիչ Վր-
Մատթեոս Ռուհայեցին՝ իր պատմութեան
մեջ կ'հիշէ, թե զոգ Վասիլի մահվան առ-
թիւ մատակներ մորթվեցան:

Ներսես Շնորհալին իր «Ընդհանրա-
կան»-ին մեջ Հայոց մասաղին մասին խոսե-
լով կը գործածէ զոգ զազատուն կերակրե-
լով ողորմութիւն դուցեն նոքա յԱստու-
ծոյ՝ բառերը: Ատեփաննոս Օրբելյան իր
«Պատմութիւն տանն Միսական» գրքին մեջ
(13-րդ դար) կ'հիշատակէ Պենտեկոստեի
օրը և միաբաններու սարքած Հոգեհան-
դատումն զուարակներուն ու դառնումներուն
ճաշերը, որոնք արքայաներու ու կարոտ-
յալներու պէտք կ'ըլլացներն (էջ 361—362):

Հոգեհանգստեան ճաշերը Հին Ժամա-
նակները տեղի կ'ունենային դեբեղմաններու
շուրջ, ապա կ'ընեին եղիպտացիները ու
Հրեաները ու աջապես ըրալ նաև Հելլեն
Ալեքսանդր Պատրիկեանի մահվան առթիւ:

նույն ըրալ նույնպէս Մեծն Ալեքսանդրը
Դարեհ Կողոմանոս Թաղաւորին Համար:
Էրդ դարում Հոռմեացիք, անտիօքիք ու
Փոքր Ասիո քրիստոնյաները Հոգեհանգստ-
յան ճաշերը եկեղեցիո ու դավիթներուն
մեջ կը սարքեին:

Հայկական Հեթանոսութեան օրերուն
Հոգեհանգստյան ճաշերը գերեզմաններուն
շուրջ կ'կազմակերպեին: Հայաստանի քր-
իստոնեութեան շրջանին այս սովորու-
թիւնը պահպնեալ, Հետեւելով մյուս քր-
իստոնյաներու սովորութեան ու սույն
ճաշերը Տյաւնական ճաշերուն նման կը
սարքվին եկեղեցիներուն ու դավիթներուն
մեջ, ինչպէս կ'ըլլայի Շնորհալին «Ընդ-
հանրական»-ին մեջ:

Տաթևացին կ'սկսածն, որ վանքերու
կամ եկեղեցիներու դավիթին մեջ այս տե-
սակ ճաշերը Հարմար չըլլալով սկսան գե-
րեզմանի շուրջ ճաշել, որովհետև սույն
ճաշերին ընթացին սեղանին նյութն էին
մսեղեններ, արմատիքներ ու դինին, որ
կարքեցներ կոչնականները, որոնք լալադին
ձայներով կերպեին նման Հեթանոսական
օրերուն սովորութեան պատմելով նաև
ննջեցյալներուն առաւելութիւնները: Կոչ-
նականները, ընդհանրապէս, կըլլային աղ-
քատ ու թշվառ Հրապիրտները, ինչպէս
որ Արծրունին իր պատմութեան մեջ կա-
վանէ, որ Գաղիկ թագաւորին Հոգեհա-
նին մեջ ներկա էին «աղքատաց», «որքե-
րու», «այրիւներու», «տնայեցիներու» ու
«տառապալներու» դասակարգը:

Անասունը զոհին Համար մորթելին ա-
ռալ խաչին առջև աղ կոչնեին, կարգ մը
սաղմոսներ կերպեին ու նույն աղը անա-
սունին կերցնելին վերջ կ'աւրթեին ու կե-
փեին:

Գինին սովորութիւնն ու երգերը Հա-
յերե դատ ուրիւ աղպեր ալ ունեին:

Կարգեղոնացիներն ու ասորեստանցի-
ները ազապներու Ժամին կ'գործածեին
զայն ու կ'պարեին: Գինին սովորութիւնը
կատարաւ Հեթանոսական էր: Հին Հելլեն-
ները, ինչպէս որ տեսանք, մեռելներու գե-

գեղամանի վրա կթափեին դայն, ինչպես որ ըստ Աբելու գյուցադնը, որ Պատրոկլեսի մարմինը այրելու ատեն անոր խարույկի շուրջը գեաինը կթափեր ու մեռյալին հագին կկոչեր (տես Հոմերոսի «Իլիական»-ը էջ 418)։

Հայ կիները ունեին իրենց մասնավոր ննջեցյալներու օրը, որ կամլանվեր «Պաշի ուրբաթ»։ Այս սեղանին կմասնակցեին միայն կիներու զառակաղը։ Այդ օրը հանդուցյալի ազգականները ճաշի կհրավիրեին իրենց սեռակիցները, որովհետև կանանց համար սովոր չէր հասարակաց ընդհանուր կռնաքներուն մասնակցել, բացի չքովոր այրիներեն, որոնք կրնային միայն աղքատներու հետ հոգեհանդուստյան ճաշերուն երթալ։

Հայ կիներու այս մասնավոր ճաշի սովորութիւնը մեզ կայանդե Հովհաննիս Երզնկացին։

Կովը իբր մասաղ սեղան չէր բերվեր։ Հին Հայերը կովը կը նկատեին իբր խոր խավարի մեջ բնակվող «վիշապակերպ» կենդանի մը։

Ներկված հալկիթներու գործածութիւնը շատ հին է։

Հին Եգիպտոսի, Հունաստանի ու Հոռոմի մեջ դարնան սկիզբը աստիճաններու, ձկնովիբին իբր խորհրդանշան արդասավորութեան։

Պարսկաստանի ու Հնդկաստանի մեջ ձուռն նման կը համարվեր ու աշխարհի ստեղծման ամսնորութեանց հետ կապված էր անոր ալ ամսնորութիւնը։ Հրեաները հալկիթը իրենց պատեքին մեջ կը ճաշեին, իսկ պարսիկները՝ ձուռն գունավորելով իրարու կրնծայեին։ Եփրոսան եւ Հինքերեն մասնագէտ այս սովորութիւնը Միջին դարուն այսպեան կրոնական նկարներով ու գործերով դատկի առիթին ձուռն կներկեն Եփրոսայի մեջ։

Հայեր ալ այս սովորութեան հետեւած են ու կարմիր հալկիթը դատկի սիրական սովորութիւնը դարձալ։

Տաթևացին իր քարոզութիւնների մեջ կարմիր ձուռն խորհրդավոր կնկատե ու բո-

լոր աշխարհի հետ կհամեմատե հեռեայն ձուռն։ Ձուռն կմանի բովանդակ աշխարհին։ Անոր կեղևը կմանի երկնքին, մաշկը կմանի օդին, սպիտակուցը ջրին ու գեղինը՝ երկրին։ Պայով հալկիթը կարմիր ներկով գունավորելու սովորութեան՝ այս կնշանակե, թե բոլոր աշխարհ Քրիստոսի արյունով գնվեցաւ ու երբ կարմիր ձուռն ձեռքներէս առնենք, մեր սիրկութեան համար քարոզած կամ աղոթած կըլլանք։

Հեթանոսական ու հրեական սովորութեամբ Հայ մատաղները պետք էին անպայման որձ ըլլային, կենդանին դռնէն առաջ աղ կերցնելու սովորութիւնը տեղի կունենար նաև Հին Հրեաներուն քով։ Նախապես կզոհվեր տարիքոտ ոչխարը, բայց հետո գառնուկը նկատվեցաւ զոհի հարմարագույն կենդանին։ Հայր ու հրեան զոհի արյունով կներկեն իրենց սեմերը, ինչպես որ հրեան իր զոհերէն բաժին կհաներ ղետացիներուն, Հայն ալ զոհի բաժին կուտար իր հեթանոս քուրճերուն ու քրիստոնյա բաւաններուն։

Շատ մը գիծերով հայկական Հին սովորութիւնները կմանին հրեական սովորութիւններուն, Հեթանոսութիւնը շատ դժվարացաւ բաժնիլ Հայաստանէն ու անոր ինչինչ սովորութիւնները պահպանելու հայոց մեջ։

Ձոհի կենդանին որձ ըլլալէ առաջ պետք է ըլլար աղիտակ ու անոր դուռը ու մարմինը պաճուճանքներով կղարդարեին։

Հատիններն ալ ունեին իրենց կարգ մը ինքնահատուկ սովորութիւնները. օրինակ՝ Սբ. Աղնեսի Հիշատակին մեջ կծանոթանանք, որ պատարագը դեռ չաւարտած երկու ողջ գառնուկներ եկեղեցւո սեղանի վրա կդրվեին, կօրհնվեին ու անկե վերջ անոնց բուրդէն կշինվեին իրենց եկեղեցիներուն եմփորոնները։

Բարեկենդանի խրախճանքը մնացորդ է Հին արգելու ունեցած Հին հաճոյալի սովորութիւններուն, որոնք աստիճաններու չափով հատուկ օրեր ունեին։ Այն օրերուն մեջ կրնային համարձակորեն առնել անսակ զեղխութիւններ գործել։ Այս կար-

զի տոնակատարութիւնները հին հոռմանց-
վոց զատուածականն ու հունաց զգոնի-
ականն ըսված տոներն էին: Այս տոնական
հանդեսները փոխվեցան քրիստոնեութան
բարեկենդանին:

Մանդակունին հայոց բարեկենդանը
կնկարարէ մեծ պահոց մտնել տալ տեղի
ունեցած բազմաճոխ սեղանները բացատրե-
լով, ուր ամեն տեսակ ուտիւրութիւն,
արքայութիւն ու շաշմութիւններ տեղի
կունենային, որոնք կգերազանցէին ուրիշ
առթիւ եղած բոլոր միութիւն խորհրդանշանները:
Հայոց մեջ բարեկենդանը կտեսներ անընդ-
հատ երկու շաբաթ:

Պահէ պահելու սովորութիւնը հին
հրեական սովորութիւն մըն է ու դատա-
վորաց ժամանակն է ի վեր կգործածվեր
Հրեաստանի մեջ:

Շաբաթվա երկու օրերը պահէ պահելու
սովորութիւնը եւ հրեական էր: Հրեանե-
րը միայն շաբաթական երկուշաբթին ու
հինգշաբթին պահէ կպահէին, մինչ քրիս-
տոնյաները այս օրերը փոխեցին չորեք-
շաբթին եւ ուրբաթին, նվիրադրածելու
համար Հիսուսին մատուցելու ու մահվան
հիշատակները:

Ծոմ պահելու սովորութիւնն ալ առ-
նչված է Սուրբ դիրքին: Ծոմ բառը առնչ-
ված է երբայական «ծոմ» ու ասորական
«ծոմա» հոմանիշներին: Հրեաները ունեին
միօրյա, երեքօրյա ու յոթօրյա ծոմի կա-
նոնները:

«Թաղաւորաց»-ի մեջ (բ) կկարդանք.

«Եվ անոնք Սափուղի համար ու անոր
որդուն» Հովնաթանի համար եւ Տիրոջ
Ժողովուրդին համար ու Իսրայելի տան հա-
մար սուգ թանցին ու լացին ու մինչեւ ի-
րիկուն ծոմ բռնեցին անոնց սուրով իյնա-
լուն համար» (Տես Գլ. Ա.):

Եսթերի գրքին մեջ կկարդանք.

«Ինչի համար ծոմ պահեցի՞ք, գիշեր
ցերեկ երեք օր մի՞ ուտեք ու մի՞ իմեք»
(Գլ. Դ.):

«Առաջին թաղաւորաց»-ին մեջ գրը-
ված է.

«Եվ անոնց սկորները առին ու Հաբիսի

մեջ ծառին տակ թաղեցին ու 7 օր ծոմ
պահեցին» (Տես Գլ. Ա.):

Այս վկայութիւնները ցույց կտան,
որ ծոմի գաղափարը հրեական է: Հայոց
մեջ երկար ծոմեր պահելու սովորութիւն
մալ ընդունված էր: Լուսավորիչին համար
կպատմի, որ բոլոր իր կյանքին մեջ քա-
ռասուն օրեր ծոմ պահած էր (Աղաթանդե-
ղոս):

10-րդ դարուն ապրող Մովսէս անուն
ճգնավորի մըն ալ քառասուն օր ծոմ պա-
հելու հիշատակութիւնը կընէ Ասողիկ:

Երբեմն ալ հայ Ժողովուրդը թաղա-
վորի մը մեղքերուն համար պահէ կպահէր:
Փախտոս բյուզանդացին կպատմէ, որ երբ
Արշակ Թաղավոր հիմնեց Արշակաւան քա-
ղաքը Մեծ Ներսէս զայն ապաշխարութեան
հորդորեց:

Հին հավատացյալները սովոր էին նաեւ
թշնամյաց հարձակումներուն դէմ պաշտ-
պանվելու համար երկնից օգնութիւնը
խնդրել մասնավոր պահէր պահելով: Աս
ալ հրեական սովորութիւն մըն էր: Մնա-
ցողացին մեջ (Բ) կկարդանք, թե հրե-
աներուն Հովնաթան թաղավորը ասորոց
դարստյան լուրը առնելով բոլոր Ժողովուր-
դին հրամայեց պահէ բռնել: Հայոց մեջ ալ
նման օրինակներ կան:

Երբ անգամ մը մարդուրները վրթա-
նեւ կաթողիկոսին ժամանակ սկսան ասպա-
տակել Հայաստանի մեջ, Հայրապետը հրա-
մայեց պահէ պահել ու Առաւօտմե օգնու-
թիւն խնդրել:

Վարդանանց ժամանակ ալ եկեղեցի
պահէի հրավեր կարդաց Ժողովրդյան:

Նվիրական գործերը հաջողութեամբ
կարգադրելու համար սովորութիւն կար
նախապես պահէ բռնել: Կիրակոս ճգնավո-
րը Թաղեոս ասաքայալին նշխարները գտնե-
լու տենչանքով 30 օր պահէ պահեց. ուրիշ
առթիւ մալ ամբողջ չորս ամիսներ պահէ
պահեց նույն նպատակի համար:

Մեր նախահայրերը, երբ անգամ մը
փարեցան քրիստոնեութան, ջանադիր է-
ղան անոք բոլոր, կանոնները ու եկեղեցու

օրհնանքները սրահելու, նույնիսկ հաճախ կոպտելու զորավոր թշնամիներու դեմ:

Երբ անգամ մը իսլամե Մեծ իշխանին որդին՝ Ալիալը, թաթար զորապետին բանակը դնաց, իրեն առջև բերին «ոուլը» ու «անաուրը» անասուններու միտեր ու շինուկ ձիու կաթ: Թաթարները սկսան մեծ ախորժակով ուտել ու խմել, բայց Ալիալ ու իր ընկերները ուտելէ հրաժարվեցան, պատասխանելով որ քրիստոնյաները սովոր չեն այսպիսի կերակուրներ ուտելու (Տես Կիրակոս Դանձակեցին):

Հին հայերը ունեին նաև բազմաթիվ նախապաշարումներ: Կը հիշեմ անոցմե քանի մը հաա միայն:

Եթե մեկը զիսխածով ծառն մը իյնալով մեռնէր և կամ ծառի մը վրա կախուլով անձնասպան ըլլար, այդ ծառն մեղավոր չէր համարվեր, բայց լավ կրկար, որ ծառը իսկույն կտրվեր, որպեսզի անոր պտուղը ոչ-ոք ուտեր: Բայց եթե նույն ծառին արմատեն նոր մը բուսներ, անոր պտուղը կրնար ճաշակելի համարվել¹⁾:

Եթե կիներ կամ քահանաներ որս բռնեին, այդ որսը պետք էր շան առջև ձգել, որովհետև անոնց ներքի չէր արդուն թափել: Բայց կնոջ մը կամ քահանայի մը որս սացած ձուկը ընդունելի էր, որովհետև ձուկը անարյուն կենդանի մըն էր²⁾:

Հին հայոց հեթանոսական շատ մը օրորությունները շարունակվեցան պահպնել քրիստոնեության ընթացքին ու ստիպվեցանք ասոնք թվել սլարդասպես հեթանոս

հայերու այսպիսի սովորություններուն վրա լավազույն դադարարն ունենալու համար:

Անասուններ զոհելու սովորությունը մինչև այսօր պահպան է հայերու մոտ: Երբեմն օտար հեղինակներ կը վատադին քննադատել հայկական այս հեթանոսական սովորության շարունակությունը, մինչդեռ նույն սովորության կը հետեին եկեղեցիները մինչև միջին դար բոլոր Կոնստանդնուպոլիս:

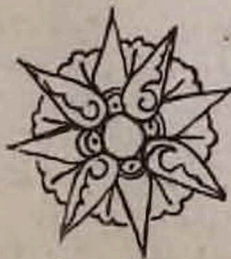
Քրիստոնյա հույներ, լատիններ, վրացիներ ու ասորիներ, հար և նման հայ աղղիկ քրիստոնեության առաջին դարերուն մեջ բազում անգամներ զոհեր մատուցած են Աստծո: Բայց այս սովորությունը դադարած էր իրենց մեջ միջին դարում ու հետևաբար մոռացության ենթարկվեցավ բոլորովին: Հայաստանյայց Մայր եկեղեցին, ինչպես շատ մը ուրիշ դեպքերու մեջ ալ հնախանդ սովորություններ պահած է, դուռնի մատուցանելու այս սովորությունը մինչև այսօր կը շարունակե դեռ պահել, որովհետև կողովի, աղքատներն ու անկյալները:

Հեթանոսության անհետացումն վերջ քրիստոնեությանը նոր դարադրուիս մը բացավ Հայաստանի մեջ:

Այս շրջանին ունեցանք մեր այբուբենը, մեր ծաղկալի գրականությունը ու անբիծ և իդեալապաշտ բարոյական վերելքը, որուն բարձրագույն հանդիմանին կհասնին միայն այն ժողովուրդները, որոնք իրենց մեջ կխտացեն կրոնքի, հայրենասիրության ու մտավոր արդյունավոր զարգացման երկրակ սրբությունները:

1) Տես Դավիթ վարդապետի կանոնները:
2) Նույն:

1) Revue de L'Hist. de Religions, 1901.





ԳՐԵԳԻՆ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ ՄԱՆՐԱՆԿԱՐԶՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍՆԱԳԵՏ

Պատիվ և հաճույք մըն է ինձ համար համառոտաբար խոսիլ Գարեգին արքեպիսկոպոսի բազմակողմանի աշխատության մեկ տեսակին մասին և ցույց տալ անհուն ծառայութիւնը զոր մատուցած է իբր Լայ մանրանկարչութիւն, մասնագետ:

Լայ անցյալի և մշակութի լուսարանութեան համար նկարադարդ մատյանները իբրև կարևոր դեր մը կը խաղան: Պատերազմներու, արշաւանքներու և կրօնական հալածանքներու զոհ դառած են մեր եկեղեցիներէն և վանքերէն շատերը, այնպես որ հաճախ ավերակներ կամ կիսավերակ շինվածքներ միակ վիճակներն են Լայ ճարտարապետական բարձր արվեստին: Չկան այլևս շէնդ արծաթյա, ոսկեղոծ և ակա-նակուտ անոթները, կտափները, որոնք եկեղեցիներու զարդը կը կազմէին: Բայց հակառակ ավերումներուն և կողոպտումն-րուն, մեծ թվով ձեռագիրներ բարերախոտարար կը մնան տակաւին, և կարելի է հասակ գաղափար մը կադմել հայ նկարչութեան զարգացման մասին: Կարելի է որոշել Լայաստանի և Կիլիկիո արվեստի զանազան հոսանքները, հետեւել հայ գրիչներու գործողութեան բոլոր այն կենտրոններուն մեջ, ուր հայկական անկախութեան կործանումէն վերջ նոր գաղութներ հաստատուեցան:

Այս ստեղծագործութեան ծանոթութիւնը կը պարտինք մեծաւ մասամբ Գարեգին Սրբազանին, որ յուր երկարատեւ և անխոնջ գործունեութեան ընթացքին միտենք նաեւ էջմիածնի, Երուսաղեմի, Վենետիկի և Վիեննայի ճոխ հավաքածոները, ինչպէս նաեւ Եփեսոսի և Ամերիկայի մա-

տենագարաններու կամ թանգարաններու մեջ գտնվող Լայ մատյանները: Լայաստանի զանազան դավանները ճամբորդելով տե-սած է բոլոր այն ձեռագիրները, որոնք նախորդ պատերազմէն առաջ կը պահվէին վանքերու կամ եկեղեցիներու մեջ: Ուսումնասիրած է դանոնք իբր հմուտ գեղարվեստագետ, որ ծանօթ է ոչ միայն հայ անցյա-լին, այլ և մոտակա երկիրներուն արվեստին, ինչպէս Բյուզանդական, Սլովէնա-կան, Սասանյան և Սելճուքեան արվեստնե-րը և ուսումնասիրած է զանոնք իբր պատ-մագետ, ցույց տալով Հիշատակարաններու մեջ գտնվող շահեկան տեղեկութիւնները և անոնց նշանակութիւնը եկեղեցական կամ քաղաքական պատմութեան համար: Ուսումնասիրած է վերջուպէս իբր զգայուն գեղարվեստասեր, որ դիտե դնահատել և դնահատել տալ մեր գրիչներու և ծաղկող-ներու արվեստին մասնավոր հմայքը:

Վարդապետութեան առաջին տարին սկսեալ իր ուշադրութեամբ առարկա նշան նկարադարդ ձեռագիրները, 1898 թվին Արարատ ամսագրին մեջ կը հրատարակեր ուսումնասիրութիւն մը Ախալցխայի գա-վառի Ծղրութ գյուղի Ավետարանի մասին: Այս ձեռագիրը գրված և ծաղկված է 909 թվին, ի է. Պոլիս, ուշագրաւ է իբր հայ մանրանկարչութեան ամենահին օրինակնե-րէն մին: Կարելի է նաեւ իբր ապացույց, որ տասերորդ դարու սկիզբը հայ արվեստագետներ կախատեն Բյուզանդական Կայսերութեան մայրաքաղաքին մեջ:

Մանրանկարչութեան նմանաբան իր երկ-րորդ հոգվածը՝ «Նախնեաց իշխատակնե-րը» կը պարունակէ պատմական և գե-

զարմանալիս խիստ շահեկան ծանոթություններ։ Այս ասիւթի Գարեգին Սրբազանը մանրամասնորաւ սկսեց պատմել և ուսումնասիրած է էջմիածնի թիւ 359 ալիւտականը, զրօնք և նկարագրողով։ Սկսած 1068 թվին, Գրիգոր Ակոռեցու կողմանէ, որ իր հոր և եղբոր հետ միասին հետեւած էր վասպուրականի Սենիքեթի թագապետին, Գարեգին Սրբազանի ուսումնասիրութեան ընդհիւ կը տեսնենք, որ հայրենի հողին հետու իսկ հայ արաբները կը պահէր իր բնորոշ հանգամանքը, օգտվելով հանգիստ բնականդական օրինակներէ։ Կը տեսնենք այն նուրբ սերը, որ սկսած էր վարդապետ Հայաստանի մէջ տասնըմեկերորդ դարուն, և որ նախապատկերն է այն արվեստին, որ սխիտի ծաղկի կիլիկիո մէջ հետեւյալ երկու դարերու ընթացքին։

Այս վերջի տասը տարիներուն մէջ Գարեգին Սրբազան մասնավորապէս զրազված է տասներեքերորդ դարու ստեղծագործութեամբ, որ մեր մանրանկարչական արվեստի ոսկեդարը կրնար նկատվել, նամանականդ կիլիկիո մէջ, Հեթումյան արքաներու և իշխաններու հովանավորութեան տակ, գիտնական և գեղարվեստասեր կաթողիկոսներու և եպիսկոպոսներու հոգածութեամբ մանրանկարչութիւնը նոր փայլ կը ստանայ այս շրջանին։ Սկսած, Գրազարկ, Հոռմկլա և Սիս առաջնակարգ կենտրոններ են, ուր հանձարեղ գրիչներ և նրկարիչներ կաշխատին ջով ջովի ու կը պատրաստեն չքնդ մատյաններ, որոնք դուրս գործոցներ են ոչ միայն Հայ արվեստի, այլ և ընդհանուր Միջնադարյան արվեստի։ Վաստանդին Ա. կաթողիկոս որպէս հայ մանրանկարչութեան մեծ հովանավորը հոգւածը Գարեգին Սրբազան մեղ կը ծանոթացնէ բոլոր այն մատյանները, որոնք կապւած են կոստանդին կաթողիկոսի անվան հետ, և կը պարկերացնէ Հոռմկլայի գրիչներու բարձր արվեստը, մանավանդ Թորոս Ռոսլինին, որ այդ դարոցին փառքն է։

Տասներեքերորդ դարու Հայաստանի

գրիչներու գործունեութիւնը նույնքան ուշադրաւ է։ Իր պատմահնադիտական աշխատութեան մէջ, ճիւղադիտանք կամ Պուշկանք Հայոց պատմութեան մեջ, Գարեգին Սրբազան ցույց կուտայ, որ Սելուքյան տիրապետութենէն հետո, վրահայկական իշխանութեան շրջանին, իսկական վարածնունդ մը կը սկսի Հայաստանի արեւելեան դավանանքուն մէջ։ Այս ընդարձակ աշխատութեան երկրորդ մասը, որ տակաւին մեր ձեռքը չէ հասած—նվիրւած է քաղաքակրթական և հոգեւոր կյանքի նկարագրութեան։ Մանրանկարչութեան ուսումնասիրութեան համար մասնավոր կարեւորութիւն ունի վերջի գլուխը, «ԳԼԱՋՈՐԻ ԲԱՐՁՐ ԴՊՐՈՅԸ ԿԱՄ ՀԱՍԱԼՍԱՐԱՆԸ», որովհետեւ հոս աշխատեցան ճարտար գրիչներ, ինչպէս Թորոս Տարոնեցի։

Հայկական արեւելեան դավանանքուն վերածնունդի պատմութիւնը Գարեգին Սրբազանը ուսումնասիրած է նաեւ կարգ մը հոգւածներու մէջ։ Ճիշատիւս Մանրանրկարիչ և Շոթոկանց Տոհմը, դարձեալ իգնատիւս Հոռմոսցի մանրանկարչի մասին՝ հոգւածները կը պատկերացնեն այս վարպետին արվեստը, անոր արեւելեան բնույթը, գեղարվեստական կապերը Սասանյան, Միջնադարյան և արաբական ավանդներու հետ, նմանութիւններ հին սյուրիական պատկերադրութեան հետ։ Այս արեւելեան բնույթը, որ Հայաստանի մանրանկարչութիւնը կը զանազանէ կիլիկյան ստեղծագործութիւններէն, երեսն կուղա ուրիշ ձեւադիրներու մէջ։ Այս շարքին են՝ Թարգմանչաց Ավետարանը, որու մասին Գարեգին Սրբազան արդէն խոսած էր նախնեաց հիշատակներուն մէջ, Գետաշենի Ավետարանը, ուսումնասիրւած Հայրապետի դպրոցի մի դուրս գործոց վերնադրով հոգւածին մէջ և արևմտարան մը, մասամբ նկարված Արաս գրչի կողմանէ, որ այժմ կը գտնվի Շիքակոյի Համալսարանը։

Այս համառոտ տեսութիւնը հագիւղադարձ մը կրնայ տալ Գարեգին Սրբազանի բարձրագոյն գործի մասին։ Պետք

է նաև չիլել Գլխութեան արվեստը չին չայոց մեջ, թանկադին քարանդ մը Հայ չնազրութեան չամար, ինչպես նաև գրա- խոսութեաններ և երկասիրութեաններ, ո- րոնք թեև մանրանկարչութեան արվեստի չեն չատկացված, սակայն չահեկան տե- ղեկութեաններ կը պարունակեն չատ մը ձևապիւրներու մասին: Այս կարգին է, օրինակի չամար, Հայկոյ թառի Ամենա- փրկիչը, ուր քանդակագործութեան նմուշ- ներու հետ միասին ուսումնասիրված են խաչելութեան պատկերներ, քաղված դա- նադան նկարագարը Ավետարաններէ:

Հայ արվեստի բոլոր ուսանողները երախտագիտութեան խոր պարտք մը ու-

նին Գարեգին Սրբազանի հանդեպ, Շնոր- չիվ իր հրատարակութեաններուն, ան է- ղաժ է երեց առաջնորդը և ոգեորած է ղանոնք, և իր անմահ բարյացակամու- թյամբ օգնած է անոնց ամեն անկամ, որ ղիմած են իրեն: Ոչ մեկ ղիտնական, ըլ- լայ Հայ կամ օտար, չունի Գարեգին Սրբ- բազանի խոր հմտութեանը, ոչ մեկը արդ- քան ծառայութեան մատուցած է Հայ մանրանկարչութեան ղիտութեան: Մեր սրտարուղիս իղձն է, որ Մանրանկարչական քարտեղը այն հսկա աշխատանքը որ պատրաստ է երկար տարիներէ ի վեր, փութով երևան վա, կարծելով փայլուն պսակը իր առատ դործունեութեան:

(Էջ-ուսանոյց եկեղեցի)

ՍԻՐԱԲՈՒ ՑԵՐ-ՆԵՐՈՒՍԵԱՆ





Ա. ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑԻ

Ո՞վ է Գրիգոր Նարեկացին, Նարեկի տաղանդավոր հեղինակը:

Գր. Նարեկացու մասին կենսագրական շատ քիչ տեղեկություններ են հասել մեզ: Նա եղել է Նարեկա հուշակալու վանքի միաբաններից մեկը: Նրա հայրը Անձեա-ցյաց կոթարով եպիսկոպոսն էր, որը իր ժա-մանակի ականավոր եկեղեցականներից մե-կըն էր և որը հայտնի է մեր եկեղեցու ժա-մակառույթյունը բարեկարգելու իր դրա-վոր մի շարք աշխատություններով: Նրա «Մեկնութիւն սրբոյ պատարագին» գիրքը մինչև վերջին ժամանակները եղել է հոգե-վոր պաշտոնյաների միակ ուղեցույցը: Գրքի ամենավերջին հրատարակությունը կաարվել է 1860 թ. Ա. էջմիածնում, Մատթեոս կաթողիկոսի օրով: Ինքնին հասկանալի է, թե մանուկ Գրիգորն ինչ-պիսի աղեղնություն ասել պիտի գտնվեր մանկական հասակից սկսած: Հետագայում հայրը նրան ուղարկում է Նարեկա վանքի դպրոցը և նա այնտեղ է անցկացնում իր սմբողջ կյանքը: «Յայտմաւորքը» այսպես է դրում Գրիգորի մասին. «Մենալ և վար-ժեալ սրբութեամբ և խմառաութեամբ առ ոտս Անանիայ վարդապետի, առաջնորդի Նարեկայ վանից ի Ռչտունիս»: Այստեղից պարզ երևում է, որ Պոթրով եպիսկոպոսը իր ողբի Գրիգորին մանուկ հասակից հանձնել է Անանիա Նարեկացու խնամքին: Գրիգորը Անանիայի եղբոր աղջկա որդին էր: Ահա թե ինչ է դրում Գր. Նարեկացին Ապարանից խաչի և Աստվածածնի ներ-րողների հիշատակարանում. «Են Գրիգոր յեաին վարժապետաց և կրտսեր բանա-սիրաց, որդի դատեր եղբոր հօր Անանիայի

հոգեդարգ և մտավարժ իրիխաութայի և ըստ վարուց մաքրութեան կրօնից գովե-լոյ և հուշակելոյ: Նույն այս հիշատակա-րանից իմանում ենք, որ նույն Նարեկա վանքի միաբան է նաև Գրիգորի մեծ եղ-բայր Հովհաննեսը. «Յիշատակեցես զիս և զեղբայրն իմ անդրանիկ զՅովհաննէս ցանկալի անուն ի միում կարգի, որ գիտ-նականն է և հանճարեղ իմաստասէր քան զիս առաւել յամենայնի»: Երկրորդ հիշա-տակությունը, որ անում է Գրիգորը եղբոր մասին, գրված է հուշակալու «Ողբերգու-թեան» վերջում. «Են Գրիգոր կրօնաւոր քահանայ, յեաին բանահիւտաց և կրտսեր վարժապետաց, դորժակցութեամբ եղբոր իմոյ ընտրելոյ Յովհաննէս կոչեցելոյ Նա-րեկայ մեծախառ և բարձրապատիւ ուխտի վանականի, որք իրբե զմի մարմին բանա-կան ի յերկուց առ մի կերպարան շինելոյ զիմաց կենցաղավարուելոյ, ոչ միայն հա-րադատք, այլ և միաշունչք, միակրօնք, համարպատիւք, ղուգահաւատք, ի քառից աչաց առ միենոյն շաւիղ խորհրդոց տե-սեալք»: Այս հիշատակությունից պարզո-րեն երևում է երկու եղբայրների լիակա-տար և միանման տեսակետներն ու խոհերը կյանքի և կրոնի վրա, որովհետև եղբայր-ների չորս աչքերը միենոյն շավիղն ու միենունք խորհուրդներն են տեսնում:

Նարեկացի եղբայրների ուսուցիչն ու դաստիարակը՝ Անանիա Նարեկացին եղել է համբավավոր և խիստ ուստրաստված մարդ: Նա թողել է Մ. գրքին վերաբերող մի շարք ճառեր ու մեկնություններ: Պայ-քարել է թոնդրակեցիների դեմ և եղել է իր ժամանակի ամենաականավոր եկեղեցա-կանը: Հասկանալի է, թե ինչպիսի աղեղ-

ցություն պիտի թողնե՞ր նա Նարեկացի
սղբայրների վրա:

Ես սբբ և ուրտեղ է ծնվել Նարեկա-
ցին, հայտնի չէ: Չամշյանը նրա ծնունդը
սշահապուստ է 951 թվին, Մանուկ Աբեղ-
յանը՝ 950 թ, իսկ ամենաուշը՝ 949 թվին:
Այս բաժրը ենթադրություններ են միայն
և ելուստ են «Ողբերգութիւնը» ավարտե-
լու, այսինքն 1001 կամ 1002 թվականից,
երբ արդեն «Ողբերգութիւնը» ավարտված
էր և պատրաստ: Սվ որովհետեւ «Ողբեր-
գության» մեջ Նարեկացին իր մասին հիշա-
ւասկում է, թե «Նքէ հառից յամս ծերու-
քանս» և այլն, ենթադրում են, թե այդ
նախադասութիւնը գրելիս նա հավանորեն
պիտի լիներ 58—62 տարեկան: Այս հաշ-
վով հետ զնալով որոշում են նրա ծննդյան
թվականը: Այսպիսի հաշվներն ու ենթա-
դրութիւնները հիմք չեն կարող ծառայել
ասելու, թե նա ի՞նչ է ծնվել:

Սակայն 877 թվականին նա արդեն
հռչակվել էր որպէս դիտանական, որով-
հետեւ այդ նույն ժամանակ Գաւրգէն Ար-
ծրունին՝ Անձնացոյց թագավորը խնդրում
է Նարեկացուն գրել «նրդ երգոցի» մեկ-
նութիւնը:

Դրանից ընդամենը 8—7 տարի հետո,
984 թվականին, Անեցին գրում է. «Փայ-
լէք իրբն զարեգակն խմաստութեամբ ու
առաքինութեամբ ուրբ այրն Աստուծոյ
Գրիգոր Նարեկացի»:

Որ, հիշալի, Նարեկացի հղբայրներն
իրենց խմաստութեամբ և առաջադիմու-
թեամբ մեծ փառքի են հասնում, երևում
է նաեւ նրանից, որ Անանիոս Նարեկացու
մահից հետո վանքի վանահայր է ընտրե-
վում Հովհաննէս Նարեկացին: Համբարոնա-
ցին Նարեկացուն այսպիսի բնորոշում է
տալիս՝ «Աստուածաշնորհ և յողունց գերա-
զանց հրեշտակն ի մարմնի»:

Այսպիսի զնահատականը Նարեկացին
ստանում է իր բարեպաշտութեամբ, նվիր-
վածութեամբ և մաքի այն հակայական
պաշարով, որ նա այնքան առատորեն և
սրտաբուխ, այնքան անկեղծորեն և հաղա-
ստով գրել է իր երկերում: Նրա ստեղծա-

գործական ուժը և աշակերտ է և անհատ-
նում, նրա սրասարանութիւնը և ուժեղ
է, և խորտակը, նրա լուսքը և անկեղծ
է, և պարարդը, իսկ նրա հավատը ան-
սահման է և անհուս, նրա երկյուղածու-
թյունն ու ուրբըրը կակծուցիչ են, մոր-
սողող և միաժամանակ միեմարող, հու-
սադրող և քաջաբերող: Նրա ամեն մի տո-
ղի մեջ աղոթող մարդը տեսնում է իրեն,
զտնււմ այնտեղ իր ներքինը: «Նարեկը»
աղոթող և հաղատացյալ մարդու հոգու
գիրքն է, Նարեկացու փառքը չէր կարող
չտեղծել թշնամիներ, և բնական է, որ
այդ թշնամիները պիտի ամենից առաջ
դուրս դային հոգևոր դասից:

Նարեկացու դեմ, որպէս հայ եկեղե-
ցու աշակերտական սկզբունքներից չեղվողի,
դատ են տկում նրա հակառակորդները և
նրան հայածում որպէս հերձակառդի, որ-
պէս եկեղեցին պառակտողի: Այդ այսպէս
է նկարագրվում «Յայսմաւուրք»-ի մեջ.
«Ժողովեալ ի մի վայր եպիսկոպոսունք
և իշխանք, ազատանօք և տանուաէրօք,
յղեալ կոչեցին Գրիգոր Նարեկացին առ ի
դատել և յանդիմանել Հրապարակաւ և
աքսորել զնա պատուհասիւ որպէս զհեր-
ձուածող» (էջ 394): Սակայն ոչ այս դատի
տեղն է հայտնի և ոչ էլ դատող հոգևորա-
կանները և իշխանները: Մրանից պիտի
գալ այն եզրակացութեան, որ փորձեր են
եղել ստեղծելու Նարեկացու դեմ ամբաս-
տանութիւններ, բայց գրանք չեն հաշո-
ղել: «Յայսմաւուրքի» համակրութիւնը
Նարեկացու կողմն է, քանի որ այնտեղ
գրված է. «Որովհետեւ նա ամենայն փու-
թով աշխատում էր ուղղել եկեղեցում տե-
րող խանդարված կարգը, ուստի մի քանի
նախանձող չարախոսեցին նրա մասին ե-
պիսկոպոսների և իշխանների մոտ և այդ
հիմարիտ վարդապետին կոչեցին «ծայթ և
հերձուածող»:

Այնուհետեւ «Յայսմաւուրքը» պատմում
է, թե ինչպէս պատմիքական են ու-
ղարկվում Նարեկացուն բերելու: Նա ե-
կողներին սիրով ընդունում է և հրապի-
րում էլ սեղանի նստել: Նրանց առաջ դը-

նում է տապալկած աղավնիներ, եկողները հրաժարվում են միս ուտելուց, հայտնելով որ օրն ուրբաթ է: Նարեկացին ներողութիւն է ինքրում և առաջարկւում է իր հյուրերին աղոթել, որ աղավնիները թռչեն: Հյուրերը հրաժարվում են: Այդ միջոցին Նարեկացին խաչակնքում է սեղանը և աղավնիները թև են առնում ու թռչում:

Այս ավանդութիւնը ստեղծագործութեան նյութ է դարձրել Հովհաննէս Թլկուրանցին և նկարագրել խիստ բնորոշ կողմերով:

Պատի կանչողները, բնականաբար, ակնածում են և լուռութամբ հեռանում, իսկ դատաւարութիւնը տեղի չի ունենում:

Որ հերավի Նարեկացին նախանձորդներ և թշնամիներ ունեցել է, այդ նշված է նրա «Ողբերգութեան» մեջ: Նա 29 քանի մեջ գրում է. «Յիշե՛ա զոր ի մարդկային աղն է զթշնամիս մեր ի բարի: Մի՛ բարկացես նոցա վասն իմ. ներեա՛ յանցանաց նոցա» և այլն: Նշանակալից են թըշնամիների վերաբերյալ հետևյալ բառերը. «Արդարապատ, ոմանք առ մեզ վնասակարագոյնք սակաւութ, թերեւ և յիրաւի բամբասելոց... մի՛ սատակեցես զիման խաժանողան»:

Նարեկացու մահվան եխտ թվականը նույնպէս հայտնի չէ. մեր պատմաբանները այդ թվականը նույնպէս որոշում են ենթադրութիւններով: Ըստ Չամչյանի նա մեռած պիտի լինի 1003 թվին, իսկ ըստ Չարահանեյանի՝ 1011 թ.: Ինչպէս Օրմանյան արքեպիսկոպոսը, նույնպէս և երջանկահիշատակ Մանուկ Աբեղյանը լուռութամբ են անցնում այս հարցի վրայով:

Մեր ժողովուրդն իր սիրեցյալ գաղափարն անմահ է համարում: Ըստ ժողովրդական ավանդութեան, Նարեկացին մտել է մի քարայր ճգնելու: Երկար սպասելուց հետո, մարդիկ տեսնում են, որ Նարեկացին քարայրից դուրս չի գալիս: Մտնում են քարայրը և տեսնում, որ այնտեղ մարդ

չկա: Հալատացյալ ժողովրդի հայացքով արդարի սուրբ անձնավորութիւնը շէր կարող մեռնել, նա կարող էր միայն երկինք բարձրանալ:

Նարեկացին մեր եկեղեցու կողմից դասվել է որբերի կարգը:

Նարեկացու գրական փառքը կազմում են նրա «Ողբերգութիւնը» և տաղերը: Այստեղ Նարեկացին հանդես է գալիս ոչ միայն որպէս հանճարեղ ստեղծագործող և մտածող, ոչ միայն որպէս կյանքը հրաշալիորեն վերլուծող և հոգեվոր կյանքի հետ կապված հակասութիւնները մերկացնող ու պարզաբանող, այլ և ուժեղ տրամաբան, հմուտ ճարտասան և զգայուն ու խոհուն բանաստեղծ: Բանաստեղծական ավյունը, ճշմարիտ և անկեղծ խոսքը, Աստծու հետ հստակորեն, համարձակ և նույնիսկ հանդուգն կերպով դատելը, մարդկային թըշվառութիւնը և բարոյական անանկութիւնը հրապարակ բերելն ու դատաւարտելը, Գերասիմի ողորմածութեանն ու մեծահոգութեանն ապավինելը կազմում են նրա կրփնական քերթվածի հիմնաքարը: Նարեկացու ծղոտումը բարձրացնելու մարդուն, հալատի և հույսի պատվանդանի վրա դնելու նրան և նրա միտքն Ամենակատարյալի բարոյական սկզբունքներով բոցալաւելը կազմում են Նարեկացու գրքի, նրա քնարական քերթվածի բովանդակ էությունը: Նա Աստուծոյ առաջ ջերմ, խոնարհ աղոթող է, հալատի կատարյալ մարմնացում, տիրոջը նվիրված հատաչանք, մորթոք ու աղերս, սակայն և ըմբոստ, պայքարող, պահանջող, պարտադրող և ակնկալող: Հափըշտակված հալիտենական կյանքի իրեալով, ողբնչված անմահութեան դադարաւրով, նա պահանջում է հայր Աստուծոց խոստացված անմահութիւնն ու արքայութիւնը: Նա բողոքում է, որ մարդն ստեղծվել է թերի ու անկատար, որ մարդն ստեղծվել է միայն ճշտ պատկերի չում» և նրան չի պարգևել աստվածային ստեղծագործ ուժը: Մարդն ստեղծվելով միայն ճշտ պատկերի» և ոչ ըստ «էություն» Աստուծո, «ստեղծվել է այնպիսի հատկութիւն-

ներով, որ նա պետք է չեղի իր ճշմարիտ ընթացքից և դառնա հանցավոր: Նարեկացին այսպես դատելով պահանջում է, որ Աստված մարդուն հասցնի իր բարոյական կատարելության: Այս է կաղմում աղոթող Նարեկացու ողբի հիմնական սկզբունքը: Հիրավի, իսկական ողբերգություն է ասորում մեծահանճար բանաստեղծը, նա հավատում է Աստծուն և հողու անմահության, դադարարին, սակայն նա տեսնում է նաև մարդուն իր հոգեկան աստեղծով, որոնք չեն կարող նրան դարձնել անմահ: Անմահին հասնելու համար մարդուն անհրաժեշտ է բարոյական, անբասիր կյանք, մաքուր կենցաղ, առաքինի վարք, հողու ու մտքի կատարելություն, իսկ մարդն ըստ Նարեկացու զուրկ է այդ բոլորից: Այստեղից սկսվում է հենց այն հակասությունը, որ կա մարդու կյանքի ու ձգտումների և Աստծո պահանջների միջև: Այստեղից էլ սկսվում է Նարեկացու ողբերգությունը, նրա, հողու տրտման: Սակայն ի՞նչպես հաշտեցնել հակասության այս երկու ծայրերը: Եվ Նարեկացին գտնում է հակասությունը մերացնելու ելքը: Քանի որ անհրաժեշտ է մարդու էությունը չոր մեակերպության ենթարկել, հետևապես մարդը պարտավոր է հաշտվել իրականության հետ, սակայն միաժամանակ նա պետք է ձգտի կատարելության և Աստծու ողբի լինելու կոչման: Դրա համար մարդը պետք է վարի աստվածահաճո կյանք: Նա պիտի հրաժարվի աշխարհիկ կյանքի հաճույքներից, խեղդի իր մեջ զարթնող մարդկայինը, ապրի հողեւոր կյանքով և շնչի միայն նրանով: Այդ դեպքում Աստված կների նրան և նա կարժանանա հավիտենական անմահական կյանքին:

Աղոթող և որդացող մարդուն ներելու հանգամանքը Նարեկացին նախ մեկնում է նրանով, որ Աստված բարի է, դժած և ողորմած, մեծահոգի և բարեբար: Ներման պայմանները թղթում են հենց նրա էությունից: Երկրորդ՝ որ մարդուն նա ստեղծել է զբոստ պատկերի իւրում, Եվ մարդուն ստեղծելով անկասարկ, Աստված պետք

է կատարելության հասցնի նրան: Իսկ մարդն այդ զիտակցելով պարտավոր է լինել հոգեկան առաքինություններով, նմանվել Աստծուն, հասնել կատարելության: Իր աստվածաբանական այս տեսությունը երկուստեք զուգակցելով պարտավորությունների և պարտահանաչության՝ երկյակ դրություն է ստեղծում, Աստծուն պարտավորեցնում է ներել, դժալ և ողորմել, մարդուն պարտադրում է խոստովանել, աղոթել և ներումն խնդրել:

Հափշտակված անանցանելի և հավիտենական կյանքի իդեալով, որին մարդը պիտի արժանանա մահից հետո, Նարեկացին ընկնում է կատարելա ինքնամոռացումի և հափշտակության մեջ հանուն այդ կյանքի, որի հանդեպ աշխարհը, աշխարհիկ կյանքը իր հաճույքներով կորցնում է իր արժեքը: Ընդհատ է, Նարեկացին բացարձակ ճշմություն չի քարոզում և չի պահանջում, սակայն բարեպաշտ և քրեմեանդ հավատացյալ ապաշխարող քրիստոնյա լինելը նա իր ստեղծագործությունում մեջ դնում է որպես հիմնական խնդիր:

Նարեկացին իր ստեղծագործությունն անվանում է «Ողբերգություն»: Այդ ողբերգությունը, որ «ի խորոց սրտի» խոսք է ուղղված Աստծուն, սկսվում է այսպես. «Ձայն հառաչումաց հեծուլքյա յստի, ողբոց աղաղակի քեզ միբրնծայեմ տեսողդ դադունեաց: Եվ մատուցեալ, եղեալ ի հուր թախծութեան, անմին տոչորման, դպտուղ ըզժից ճենճերոյ սասմանալ մտացս, բուրվատաւ կամացս առաքել առ քեզ: Այլ հոտոտեսցիս, հայնայիս, դժած, քան ի պատարագն թոլորապտուղ մատուցեալ ծխոյն բարդութեան: Ընկալ զսակաւամասեայ բանիցս յօղուած քեզ ի հառութիւն և մի ի բարկութիւն. ելցէ ի խորոց աստի դաշուլութեանց խորհրդակիր սենեկիս վաղվադակի ժամանել առ քեզ կամաւորական նուէր բանական զոհիս ողջակիդեալ զօրութեամբ ճարպոյ, որ յիսն է սրբաբառութիւն: Եւ ի դիմիմ իմ ընդ քեզ դատ խառնեալ աղերսիւ, հզօր, մի իբրեւ զհամբարձումն ձեռաց ամբարշտեալն Յակոբու, ըստ

բողոքելոյն նախնայ և զանկրտութիւն իսրայէլի տալով ինքն իրեն հետ (Իսն առաջին, Ա.) :

Արանք նարեկացու առաջին խոսքերն են ուղղված Աստուծուն, նրա հետագայ ստեղծողործութիւնների նախարարն էր կամ Աստուծուն հետ խոսակցիք նյութերի ծրարելուն ու ամփոփումը :

Չպիտք է աչքաթող անել այն, որ նա Աստուծուն ուղղած իր առաջին մղմունքները համարում է հնգութիւն և հաւաքանք, ողբ և աղաղակ, որ ցույց է առնում, թէ նա ունի հոգեկան վիճակ ու տանջանք, որ նա վարակված է ներքին զգացումների ինչ որ կսկծեցուցիչ, խաթիւ, նրա սղջ հուսկանն ալեկոծող ահաւի վշտով և որ այդ զորավոր և մշտական վիճակը տատանում է նաեւ նրա միտքը, խլում նրա հոգս և մտքի հաշտարակողութիւնը : Սակայն ինչո՞ւ է այդպէս վերաբերվում : Նա ցանկանում է, որ զաղտնեաց տեսնողը չոչափելորեն միանա իր հետ, զգա, անսխտանջանքների ամբողջութիւնը, նրա ահաւորութիւնը : «Այլ հոտուտեցիս, հայեցիս ի պատարաքն բոլորապատու ծրարոյն բարդութեան» : Այո, Աստուծոյ պիտի իրաւուն էակ, կենդանի մարդ դառնա, ինչպիսին է Նարեկացին, և թափանցի նրա քարոյ տանջանքների հուսկան խորքերը : Եւ քանի որ Նարեկացու ստեղծողործութիւն հաշտարակողը կաւմում է նրա ներքին լրիւ արտահայտութիւնը, որ այն Նարեկացին պատկերում և նկարագրում է այնպէս, ինչպէս որ կա, ուստի պարտավորվում է խնդրել Աստուծուն, որ հաճութեամբ ընդունի իր ասածները և ոչ քարկուծութեամբ : Որովհետեւ այն, ինչ պատմում է Նարեկացին, բոլորում է նրա սրտի խորքերից : «Եւցէ ի խորոց ստտի խորհրդակիր սենեկիս (այսինքն սրտից), վաղ-վաղակի ժամանել առ քեզ կամաւորական նուէր բանական զոհիս ողջակիզիս զորութեամբ ճարպոյ, որ յիսն է պարարտութիւն» : Պարարտ ճարպի զորութիւնը Նարեկացու ներքին զգացում :

Ներս են : Բանաստեղծը պատկերավոր մեղով է խոսում, որպէսզի ընթերցողը համար պարզ և շոշափելի դարձնի իր զգացումները : Իր սրտը համարում է «Քոր-չըրդակիր սենյակ», որ լի է անհուն զգացումներով, իրեն համարում է բնական զոհ : զոհը խարուկի վրա բացաւաւում է և նրա ծուխն ու ծանծաղը բարձրանում են առ Աստուծոյ, որ նա հստատի տեսնի և մարդու տանջանքները լրակատար կերպով ըմբռնի ու զգա :

Նարեկացու կոթիւնը, նրա միտքն ու հոգին, նրա անհուն զգացումներն ու խափնը, նրա ալեկոծ և փրփրաղեղ հուզեքն ու ներշնչումները ամփոփված են նրա սղբերգութիւն մատյանում : Այս մատյանը հոգեվոր երգերի, բանաստեղծութիւնների մի հաւաք շղթա է : Նրա յարաբանչուր տունն ունի իրեն հատուկ բուրբ, բարատեսակ գեղեցկութիւնն ու վեհութիւնը : Նարեկացին զարմանալի ճշունութեամբ հսգեկան ուժի կախարդիչ ուժգնութեամբ և կարողութեամբ կարողանում է հոգեւոր կյանքի և մարդկային կյանքի հակասութիւնները, նրա բարդ կենսիւնները լուծել հոգուտ հալերժական ճշմարտութեան ախ է՝ հոգուտ մարդկային առաջադիմութեան, հոգուտ մարդու կատարելութեան : Ահա նրա ողջ պատմական և իրական արժեքը, ահա նրա մշտնջենական լինելու զաղտնիքը :

Չնայելով Նարեկացին մանուկ հասակից մինչեւ յուր մահը փակվել է վանքում և կրել հիացմունք առաջացնող տքնութիւն, որպէս հսկող, այնուամենայնիւ նա լայն ծանոթութիւն ունի աշխարհիկ կյանքի բոլոր կողմերի իհետ : Նա իր ստեղծողործութեան մեջ շոշափում է այս կողմերը, դիտում և քննադատութեան ենթարկում : Չկա մարդկային հոգուտ ու մտքի, որտի ու զգացումների մի խոր, որ անծանոթ լինի նրան :

Իր ողբերգութեան մատյանում Նարեկացին պարզորեն զնում է մարդու ինքնաճանանչութեան, ինքնաքննադատութեան

խնդիրը: Մարդը իր բարոյական կյանքի սկզբունքները ի վեր պիտի մշակի և գործադրի, իսկ այդ սկզբունքները ինքնակատարելութեան հասնելու անհրաժեշտ սկզբունքներն են: Եվ այդ նա պիտի անի և իրագործի շնորհիվ այն իմաստութեան ու աստի, այն հասնարի, որ տրված է նրան:

Նարեկացին մարտնչում է հենց մարդու կատարելութեան համար:

Որպեսզի առհասարակ լրիվ դադարվար կազմենք մարդու կատարելութեան համար մարտնչող Նարեկացու ներքին զգացումների մասին, անհրաժեշտ է կանգ առնել հետևյալ պարբերութեան վրա. «Զի եթէ զլիճ մի ծովուց ի յորակութիւն դեղոյ յեղեղեցից, և զդաշտս ասպարիտօք բազմօք սահմանեալ ի տարածումն լայնութեան քարտենի չափեցից և զպուրակս յոգուց անտառաց շամբից եղեգանց ի հասուածոս Կոյութեան գրչաց կազմեցից, և ոչ զթիւ մի ի բարեկեցն անօրէնութեանց զօրացից ընդ գրով սահմանի դրաւել: Նա՛ դի թէ քմայրս Լիբանանու ի մի լուծ կըռոց զօդեցից, և կամ զլեռան Արարատեան փ կէտ ամբարձման նտարի միոյ արդարութեան միջնորդ կացուցից, ոչ հաւասարէ այնր հարթութեամբ համարուպակցելն (Իան իններորդ, Ա.):

Այնուամենայնիվ հետաքրքրականն այն է, թե Նարեկացին ինչո՞ւ է աշպիտի ահռելի չափազանցութիւնների դիմում, արդյոք ի՞նչ լուսատու է դիմում այս ահավոր և սոսկալի չափազանցութեան, ինչո՞ւ է մարդուն այս աստիճանի նսեմացնում: Այդ մեզ համար ինքնին հասկանալի կլինի, եթե վերջինքն Նարեկացու հիմնական մտադրութիւնը, նրա երկի էութիւնն ու կենտրոն կազմող հրատապ խնդիրը:

Նա համեմատութեան է դնում մարդուն Աստծու հետ, նա ցանկանում է մարդուն աստվածացնել, նրան հասցնել աստվածային կատարելութեան՝ մարդու մեջ ամփոփելով այն բոլոր առաքինութիւնները, այն ողջ բարոյականը, որ վերադրվում է Աստծուն: Այսպիսի նպատակադրում տեսնելով պիտի ընդունել, որ Նարեկացու հա-

մեմատութիւնը ճիշտ է և չափազանցութեան խնդիրն ինքնին վերացած, եվ հերավի, եթե մարդը թրթափի Նարեկացու նըշած արտոնները և դառնա առաքինի, պարզ է, որ նա հասած կլինի կատարելութեան, այսինքն կաստվածանայ: Ահա թե ի՞նչպես է դնում խնդիրը Նարեկացին և ի՞նչպէս պիտի հասկանալ նրան:

Իր աղոթքներում գնելով աստվածանալու խնդիրը Նարեկացին մարդու առաջ բարոյական կատարելութեան հասնելու անընդհատ վերելքներ է բաց անում և մարդուն դնում մարտնչողի դերում: Բազմական չէ հավատալը միայն, հավատալով և տեղում հանդիստ նստելով ոչինչ ձեռք չես բերի, — դրում է Նարեկացին, — այլ պետք է և՛ հավատալ, և՛ գործել, և՛ ժիրել, և՛ սքայքարել սիրո պտուղները քաղելու և վայելելու համար: Դրա համար հարկավոր է ինքնամփոփել, հավաքել ներքին ուժերը, հոգևոր ուղղութեամբ լարել և ձեռք բերել պահանջվող առաքինութիւնները: Այս առաքինութիւնները նույնպես երբեք թրեք իրենց չեն ստեղծվում և չեն տրվում մարդուն: Մարդն այն ձեռք պիտի բերի համապատասխան կենցաղով և պայքարով: Այս ձեռք միայն մարդը կարող է կատարելութեան հասնել, մոռենալ Աստծուն և աստվածանալ, Այս կապակցութեամբ Նարեկացին դրում է.

«Ի՞նչ ես ոչ միայն կարգում, այլ նախ հաւատամ մեծութեան նորին և ոչ եթէ վասն պարզեաց նորա մատուցեալ յողոք դեղերով, այլ իբր զկենդանութիւն իոկաւդէս, և զշնչոյ տուրեւտութիւն հաւատի, ասանց որոյ ոչ է շարժողութիւն կամ ընթացութիւն, զի ոչ այնքան յուսոյն հանգուցիւ, որքան ժիրոյն կապանօք բերեմ: Ոչ ի տուրոն, այլ ի տուողն յաւէտ կարօտեմ. ոչ փառքն են ինձ անձկալի, այլ փառաորեալն է համբուրելի, և ոչ կենացն փափաղանօք, այլ կենարարին յիշատակաւն միշտ ճննձերիմ, ոչ վայելիցն տարփանօք հեծեմ, այլ հանդերձողին տենչանօք յերկամանց աստի կականիմ. ոչ զհանգիստն խնդրեմ, այլ զհանգուցիին զերեսս ազալեմ. ոչ հարա-

նարանին խնձայիւք, այլ փեսային անձկութեամբ մայրիմ: Ի ձեռն որոյ զօրութեան վտառհապէս ակնկալութեամբ վերադարձեցեալը յանցանօք բեռանց՝ աներկմիտ յուսով հաւատամ ի կարողին ձեռն ապաստանեալ, ոչ քաւութեան միայն հասանիլ, այլ զնոյն ինքն աեռանել յողորմութիւն և ի դիմութիւն և յերկնիցն ժառանգութիւն, թէպէտ և յոյժ եմ տաքադրելիս:

Ինչպէս տեսնում ենք, Այս տողերի մեջ նարեկացին ամփոփում է իր վատ, անսասան և համառարած համառն ու սերը առ Աստուած: Այդ հալատն անսահմանափակ է և բոլորում է նրա սրտի խորքից, նրա ողջ էութիւնից: Այս խնդրում նա միացնում է իր միտքն ու հոգին, իր կամքն ու մտածողութիւնը և սիրոյ ու նրբիմաստութեան յիսկատար զգացումներով փարվում է Աստծուն, միանում նրա հետ:

Աստվածանալու տենչը նարեկացու մեջ անդուսպ է ու աննախնայ, քանի որ այդ է կազմում նրա ճիշդերգութեան էութիւնը, նրա աղոթքների մեջ հիմնականը: Հենց այդ իմաստով նա գրում է. «Ձեռն ձգեալ սիրոյ ողորմութեան քոյ ալոյ ընկալ և մատո՛ք քանիս և արքեալ զիս դամենապարտոս՝ Բանդ կենդանի՝ առ հաւասարապատիւ քո հողի, զի քե վերադին հաշտեալ յիս դարձցի: Եւ ի ձեռն քո իւրովն կամօք մաքուր նուիրեալ զօրեղն աքնութեամբ զիս հօր ընծայեալ անդէն առ նմին նովիմք միշտի քեզ շնչոյս ողջունիւ կապեալ ընդ շնորհիդ ի քեզ միաճալ ամբաժանի» (Բան քաներորդ, Գ.): Նա խնդրում է իրեն ընդունել, քափել, սրբել իր հողով և անբաժանելիորեն միացնել յուր հետ. «Եի քեզ միանալ անբաժանելի»:

Գիտակցելով աստվածային ուժի դոյութիւնը մարդու ներքին աշխարհում, յժոռանալով մարդու մերձավորութիւնը Աստծու հետ և նրան միանալու վերջնական նպատակը, որով և վերջակետի պիտի հանգի յուր ողբերգութիւնը, նարեկացին դայիս է այն եզրակացութեան, որ մարդկային հանցանքները ինչպէս որ Հելտութեամբ են ծնվում, նույնքան և Հելտութեամբ են վեր-

բացվում, եթե մարդը օալրում է ներքին պայքար, ինքնաքննադատութիւն և եթե նա կարողանում է ինքնամփոփել յուր ուժերը և կատարելութեան ձգտել: Այս բերումով նա գրում է հետեյալ եղբայրակիչ տողերը. «Բանդի պայն ամենայն գունդս չարութեան րանասարկութիւն զօրաց սակաւ մի արտօսը կաթութեանց աչաց, իբր զճճիս զնուսաբաղմոտանիս խղայթից Լրկի լի տկար խրտմանց անկալի վերայ ծորումն ճիթոյ կամ դոյնն դեզ ինչ սառակչական, ցամաքեցուցանէ. և դոյնն մի հառաչումն սրտի հեծութեան ելեալ ի յողոյ, իբր զշնչումն հարաւային ջերմութեան խառնեալ յարեու, զսառնամանեաց սաստկութիւն հալէ. քանզի ըստ միումդ նմանութեամբ հելտանինք են, ըստ միւսումդ դիմադրութեան դիւրամեռք» (Բան յոթերորդ, Ա.):

Այսպիսով ուրեմն նարեկացին համոզված է, որ ասակաւ մի արտօսը կաթութեանց աչաց, «դոյնն դեզ ինչ սառակչական» կամ «դոյնն մի հառաչումն սրտի հեծութեան ելեալ ի յողոյ» բաժանան են մարդուն աղատելու: Նարեկացին այս եղանակով բաց է անում Աստծուն մոտենալու, կատարելութեան հասնելու ճանապարհը և վերացնում այդ ճանապարհի վերա գտնելով արդելիքները:

Նարեկացու քննադատող միտքը արթնում է և դորսավոր, նա չի խնայում մարդուն Աստծու վերաբերմամբ իր ունեցած անպարտաճանաչութեան և հանդիմանութեան մեջ, նույնպէս չի խնայում Աստծուն մարդու վերաբերմամբ ցուցաբերած վերաբերմունքի մեջ, Բացատրելով Աստծուն միանալու հնարավորութիւններն ու պայմանները բարոյական ինքնադասման և ինքնամփոփման միջոցով նա չի ներում մարդու դողողութիւնը, ամբարտաւանութիւնը, սոխտութիւնը և վայրենութիւնը ու գրում է. «Եի մէջ դիտութեանս անպատշաճականս զնացի, զարտուղի օխայեալ զժրնդակապէս և այս է ամենայնիւ ամենայնիւ րօք մեզանչին: Ըստ սառման կշտութեան կամաց քոց արտաքս վազեցի, որ է հաւաստին կերպարան բասիր անօրէնութեան:

Անգլիտիցն չափոց չարութեան պործոց լրումըն յաճախութեան նիւթեցն, որ է ճշդիտ պատկեր յանցաւորութեան: Սպանացար և ոչ դարձուրեցայ. արգահատեցեր և ոչ երբէք լուայ, որ է ապստամբութեամբ յայաւնի նշանակէ (Բան քաներորդ, Ա.):

Ինչպիսի անաշատութեամբ դատապարտում է մարդուն, նույնպիսի անկեղծութեամբ քննադատում է նաև Աստծուն: Ահա այդ տողերը. «Քեզ արդարութիւն հանգերձեցեր, բարերար, և ինձ ամօթ և պատկառանս պատրաստեցեր, քեզ փառս վայելչականս, և ինձ նախատինս՝ յարմարաւորս, քեզ քաղցրութեան յիշատակ և ինձ մաղձ քացախեալ ի կատարածի, քեզ բարեբանութիւն, անլուսի և ինձ ձայնս ողորց աղաղակի, քեզ օրհնութիւնս երկոց խնկերի և ինձ մերժումն տարազրութեան, և քեզ իրաւունս բարձարժանիս և ինձ պատասխանատուութիւնս ամենապարանս, և քեզ բարձրութիւնս անճառ դովնասից, և ինձ զաճիւն լիպելոյ պատրիժ ձաղանաց» (Բան քաներորդ, Ա.):

Ինքնին հասկանալի է հակադրութեանը. Հակադրվելու այս պարագայից հենց բղիտում է և նրա խիստ քննադատութիւնը: Այն դայիս է մարդուն զբառ էութեան չըտեղծելու, այլ միայն զբառ պատկերի. ըտտեղծելու սկզբունքից: Այս քննադատութիւնը նարեկացին հասցնում է իր դադաթնակեանին, երբ նա զիտակցում է իր անկատարելութիւնը. «Արդ, յիշեալ զքո մեծութիւնդ, տէ՛ր, նայեցեալ ի յիմա անարդարութիւն. և ընդ խնդրեյս իմ ի քէն բարի խոցն ատեյեաց, և դու առ քոյս ըստ քում մեծութեանդ անճառելիս Հրաշագործեացես: Ո՛ր սատակեցես զիման խածանդան, այլ միտիմանցես խեղդիտանս բարս և րկրաւորս, զբարիս օրաւտացուցես և յիս և ի նոսին» (Բան ութսուներորդ, Ա.):

Խնդրելով իր թշնամիներին բարիք անել, իրեն խաթոզներին ու խաճոռներին չսատակեցնել, տյլ փոխել, կարծեք թե դրբանով պարտաւորեցնում է Աստծուն նույնպէս մարդուն հանդէպ սոհասարակ ներք-

դամիտ լինել: Եվ, արդարեւ, եթե մարդն աղաղակ է իր ատելիների նկատմամբ, ապա ի՞նչպէս պետք է լինի Աստված իր որդիների նկատմամբ, որոնց ինքն է կյանքի կոչել: Այս նախադուշացումն անկուց և տո նարեկացին շարունակում է. «Մանաւանդ զի դու լոյս ես և յոյս և ես խաւար և յիմար, դու իսկութեամբ քայրի և գովելի, և ես համայնիւն չար, աղիկար, դու տէր ստորիցս և երկնի, և ես ամիշխան շնչոյս և եագլոյս, դու բարձրեալ ի կարեաց դատեալ, և ես տաժառեալ և վատեգաւոր, դու ի վեր քամ գկիրս և րկրիս, և ես կաւ ամարգուքեան, գարշուքեամ, դու ըստ մարբարէին մեա յախտեամ յամբար բարձրութեան և ես միշտ կարնչիմ քստ Ոռիմ բանին. ի քեզ ոչ է մթութիւն կամ Ոնեգութիւն և ես բաւանդակն իսկ իցեմ, որ զաւանդն իմ ոչ պահեցեմ» (Բան ութսուներորդ Բ.):

Բողոքելով այս ահալոր տարբերութեան դեմ, նարեկացին արդար ցատումով համակված բացականչում է. «Հա՛ն զիս ի բանտէս, արձակեմ ի կապանացս, զե՛րծ ի չղթայէս, փրկեա՛ ի խեղդմանէս, աղատեա՛ ի տաղնաօթէս, քակեա՛ ի յերկաթիցս, լո՛յծ ի պաշարմանցս արտաքսեա՛ յերկտուքեանցս, սփոփեա՛ ի տխրութեանցս, /հանգ՛ ի նեղութեանցս, փարստեա՛ ի վշտացս, հանդարտեա՛ ի խոռովութեանցս, ապաքինեա՛ ի լաւոյս, մերժեա՛ ի հեծութեանցս, հեռաց՛ ի յողորցս, կաղդուրեա՛ ի կականմանցրս» (Բան ութսուներորդ Բ.):

Անընդհատ կրկնելով անտվածանալու և աստվածացնելու իր մրմունջները նարեկացին պարզապէս ձգտում է միանալ Աստծու հետ և Աստծուն միացնել իր հետ: Իրեն համարելով ախեղբայրական ողորմի մասնիկը, որ ունի միտք, հոգի, չունչ, ուժ և բնականութիւն, այդ միացումը համարում է բացարձակապէս Հնարաւոր:

Հողմածի սկզբում նշվեց, որ ժամանակակիցները մորձեւ են նարեկացուն դատել և նրան որպէս հերձվածող հեռացնել հայ եկեղեցուց: Ահա թե որտեղ են գտնը-

վում այդ դժգոհութիւնների արժատները: Բնական է, որ շատ հետաժնաց հայ եկեղեցականներ չէին կարող թափանցել նարեկացու մտքի խորքերը և հասկանալ, լուրանել նրան:

Նարեկացին ոչ միայն ծանոթ է եղել իր ժամանակակիցներին, այլ և նրանց կողմից սիրված մարդ է եղել, արժանի ամենայն հարգանքի և պաշտպանութեան: Հետագա սերունդը չէ, որ նրան սրբացրել է և դրել սրբոց դասը, այլ նրա ժամանակակիցներն են այդ արել:

Նարեկը իր ժամանակին ժողովրդականացած ընթերցանութեան գիրք է եղել Հայաստանում: Դա մի գիրք է, որը ներբողելով արարչադորձական ստեղծագործութիւնը տիեզերքի, չնչալոր և անկենդան բնութեան վերաբերյալ, ներդաշնակում է մարդկային կյանքը, մարդու անձն ու հոգին արարչական ուժի հետ, որպես նրա մեծութեան և ահուելութեան, ահալորու-

թեան և ամենակարողութեան, իմաստութեան և գերիշխող զորութեան մի մասը: Նարեկը բաց է անում դռները և ցույց է տալիս այն ճանապարհը, որով մարդը՝ չնչին արարածը կարող է մուտք գործել մշտնջենականութեան խորանը և միանալ նրա հետ: Նարեկը մարդու հոգեկան ապրումների, յարմարութեան, ինքնամոռացումի ամփոփումն է. նրա մեջ զգալու, խորհելու, պայքարելու և հաղթանակելու ընդունակ մարդը պիտի է և տեսնում վեհապաշտը, կատարյալն ու հավերժականը, որին կարող է հասնել ինքը:

Նարեկը մարդու աստվածացումն է, Նարեկի վիշտը, որ բղխում է Նարեկացու հոգու զորութիւնից, նրա մտքի գերազանց կարողութիւնից, նրա սոսափածանայու անհաշիւ փափակն է, մարդուն կատարելութեան հասցնելու սկրաբորբոք տենչը: Այդ է նրա էութիւնը:

ԱՌԻՐԵՆ ՎԱՐԴԱՊԵՑ





ՈՂՋՈՒՅՆ ՆՈՐ ԲԵՇԱԿՆԻՔ ՀԱՅԵԱՊՐ ՄԵՄԵՐՆԵՐՆ

«Էջմիածին» տոմարերի անցյալ տարվա վերջին հոկտ. նոյեմբ. դեկտ. միացյալ համարում մեծ գոհունակությամբ կարդացինք ծանուցում Ս. Էջմիածնի նոր բացվելիք Հոգևոր ճեմարանի ընդունելության պայմանների մասին: Ուրեմն արդեն իրականություն է, որ Հոգևոր ճեմարանը շուտով կբացվի և կգործի այն ծրագրով, որ մեր Հոգևոր բարձր իշխանությունը կառավարի: Ելնելով ընդունելության պայմանների այն կետից, որ ճեմարան կարող են ընդունվել թե միջնակարգ և թե բարձրագույն կրթություն ստացած անձինք, պետք է ենթադրել, որ նոր ճեմարանը մասնագիտական բնույթ կունենա, առավելություն տալով կրոնական-եկեղեցական առարկաներին, որոնք այնքան անհրաժեշտ են Հոգևոր պաշտոնյաների համար՝ լինեն նրանք կուսակրոն Հոգևորական, թե ծխական քահանա: Վեցամյա դասընթացը միանգամայն բավական է եկեղեցու համար կրթված արժանավոր Հոգևորականներ տալու:

Մեր ներկա իրականության մեջ, երբ ունենք սեպիական հայկական պետություն, երբ եկեղեցին ազատ է իր Հոգևոր գործերն ինքը տնօրինելու, առավել ևս հեշտանում է Հոգևոր ճեմարանի գործը:

Ինչպես հայտնի է, Հոգևորյա Գեղարդ Դ. կաթողիկոսը նախկին ճեմարանը հիմնեց 1874 թվին: Ճեմարանը բաղկացած էր 'երկու մասից՝ դպրոցական և յարանական: Դպրոցական բաժնի ծրագրերը համապատասխանում էր մեր մյուս թեմական դպրոցների ծրագրին, իսկ մասնագիտական-յարանական բաժինն ուներ 'երեք տարվա կուրս, այն ժամանակվա անբժի-

նով՝ երեք յարան: Ճեմարանավարտ ասելով հասկացվում էր մասնագիտական բաժնի ախարաման դիպլոմ ունեցողը:

Հայտնի է նույնպես, որ Հոգևոր կուլում ունենալով հանդերձ Հին ճեմարանը, ինչպես և մեր մյուս թեմական դպրոցները, միայն Հոգևորականներ չէին պատրաստում, այլ նաև ուսուցիչներ, մանկավարժներ, որոնց կարիքը մեծ էր հետզհետե բաղմացող մեր դպրոցների համար, ուստի և մանկավարժական առարկաները բավական մեծ տեղ էին բռնում նրանց ծրագրում:

Պեննք արդյոք այժմ այդ պահանջը, իհարկե ոչ, որովհետև այժմ 'հանգամանքները միանգամայն փոխվել են: Մենք ունենք պետություն, ապրում ենք պետական կյանքով և մեր բաղմացած կարիքները հոգում է մեր պետությունը իր բաղմաթիվ և նույնպես բաղմացած կրթական միջնակարգ և բարձրագույն հաստատություններով: Դրանից հետևում է, որ նոր բացվելիք Հոգևոր ճեմարանի առաջ դրվում են միանգամայն նոր պահանջներ, միանգամայն նոր պարտավորություններ, որոնք բղխում են մեր եկեղեցու նոր և ազատ իրազարձություններից— մեր եկեղեցու համար պաշտոնյաներ պատրաստելու, հավատացյալ ժողովրդին կրթված Հոգևորականներ տալու պարտավորություններ: Ինչով պիտի օժտված լինի մեր այժմյան ճեմարանավարտը: Երկու գլխավոր հատկություն պետք է դադարի նրան. եկեղեցասիրությունը և Հայրենասիրությունը:

Ինչպես ամեն ասպարիզում, այնպես էլ այստեղ, Հոգևոր ասպարիզում գործողը պետք է ըստ ամենայնի սիրի իր դործը,

իր պարտոնը և մաքրադիպել կենցաղավարության բարի օրինակ հանդիսանա իր շրջապատի համար:

Երկրորդ հատկությունը՝ հայրենասիրությունը մեր հոգեվորականների դարդը պետք է կազմի: Հայ եկեղեցու պատմական անցյալը ավելի է հայրենասիրության օրինակներ: Հիշենք Վարդանանց մամանակվա մեծ հայրենասեր Ղևոնդ Երեցին, 19-րդ դարի հոգևորականներից՝ Ներսես Աղտարակցուն և Գրիգոր Լույս. Մանուշարյանին, որոնք անձնուրաց պատրաստակամությամբ մեծ ոգնություն են հասցրել ռուսական բանակներին Արարատյան աշխարհը սարդարանների լծից ալյաակելու համար: Հիշենք Խրիմյան Հայրիկին ու Մատթևոս Բ. կաթողիկոսին, որոնք իրենց ամբողջ կյանքում՝ անկողնությունից մինչև կաթողիկոսությունը՝ հայրենիքի սիրով են վառված և շինել, տրեւալու Հայաստանի և նրա մողովրդի սիրով և հանուն այդ սիրո ամեն չնդություն ու զրկանք հանձն առել իրենց փչուտ ասպարեզում առկիւնական թուրքիայի դաժան պայմաններում: Ներկայումս մեր կյանքում չկան դաժան պայմաններ: Սակայն անակնկալներ միշտ կարող են լինել և հայրենիքը միշտ կարող է վտանգի ենթարկվել, ինչպես ականատես եղանք, երբ Ֆաշիստական մոհակները դադարադադի ներխուժեցին մեր երկիրը:

Փորձության այդպիսի ժամերին հայրենասեր հոգևորականը առաջին օրինակը պիտի լինի հայրենիքի փրկության գործում: Հենց այս մեծ հայրենական պատերազմում Ամենայն Հայոց Հայրապետության Աղբյւրնոր Տ. Տեղակալը հայրենասիրության փայլուն օրինակը հանդիսացավ հայ հոգևորականության մեջ: Ամեն տեղ, թե՛ Հայաստանում, թե՛ մեր մեծ Միության սահմաններում և թե Սփյուռքում ապրող հայատաղայի հայությանը հորդոր կարողաց ամեն կերպ օգնելու մեր ազատարար կարմիր Բանակին միտքով ու հաղթանակով սալարտելու իր սրբազան առաքելությունը՝ իսպառ ոչնչացնելու քաղաքակրթության կեղծ քողի տակ ծածկված

խոհական բարբարոսների և միջնադարյան խալիքի սղով վարակված հոների դարչնի դոյուրությունը: Եվ ուրախությամբ արձանագրում ենք, որ Տ. Տեղակալի կոչը ջերմ արձագանք գտավ բոլոր հայ հոգևորականության և հայատաղայների շրջաններում: Տ. Տեղակալի հայրենասիրության այս զեղեցիկ օրինակը պետք է համակրամենուրեք գտնված հայ հոգևորականներին՝ նմանվելու նրա և նրա պես ու նրա ողով դործելու: Հայրենասիրական աղբյւրն ու լիակալ ու բարոյա պիտի մնա նոր բացվելիք ճեմարանի սաների մեջ, Ջերմ հայրենասիրություն և ուսման բուռն տենչ, այս երկու բարեմասնությունը պետք է դարդարեն նոր ճեմարանականին:

Հին ճեմարանը գիշերօթիկ դպրոց էր: Հարյուրավոր աշակերտներ միասին էին ապրում մի մեծ ընտանիքի պես միևնույն ռեժիմով: Բնականաբար նրանք հենց ուստարվա սկզբից պատանական հասակին հատուկ ընկերական ջերմ սիրով կապվում էին իրար հետ: Շատ հույսի օրինակներ են տեսել, մինչև անձնուրացության հանդու, որ հիացմունք է պատճառել: Այս անկեղծ ընկերասիրությունը, որն ընդհանրապես զկալի մարդասիրություն և հայրենասիրություն է տանում, ցանկալի է, որ բուն դեռ նաև նոր բացվելիք ճեմարանում և մշտապես շաղկապի նրա նոր սաներին կյանքի բոլոր պարագաներում:

Ազատ լինելով տնտեսական ամեն տեսակի հոգսերից, բնականաբար, ճեմարանցին իր աշակերտական կամ ուսանողական կյանքի ընթացքում օրինակելի աշակերտ էր և ուսանող: Ծեմարանում ամոթ էր համարվում երկու ասարի նստել նույն դաստրանում, որովհետև ամեն բան պատրաստի ստանալով նա դիտակցում էր, որ պետք է արդարացնել իր վրա ծախսած դուժարները ու օրինակելի աշակերտությամբ և ուսման սիրով փոխարենը հատուցել: Բացի ընթացիկ դասերը բարեխղճությամբ սովորելուց, ճեմարանցին շատ էր կարգում: Իրենց ուսուցիչների զեկալարությունը աշակերտները ճեմարանի դրադարանից մերց-

նում էին անհրաժեշտ դրժեր գրականության, պատմության, աշխարհագրության և այլ ավանդուղ առարկաների վերաբերյալ և դրանց շնորհիվ բազմակողմանիորեն ծանոթանում թե դպրոցական և թե լսարանական բաժնում ավանդվող առարկաների հետ: Հայերենի հետ համասար ճեմարանցին ազատորեն ոգտվում էր. նաև ուսուցիչները հաճախում էին հարուստ գրականութունից:

Բացի պարտադիր երկու լրիվ ժամից, 20 բուպե ընդհատումով, որոնք երեկոները հատկացվում էին հաջորդ օրվա դասերը սովորելու համար (այդ ժամերը սերտողութուն էին կոչվում), ճեմարանցին մընացած ազատ ժամերին ևս շատ էր աշխատում, դրում-կարդում այնքան շատ, որ դժվարությամ էր բաժանվում գրավոր աշխատանքից կամ կարգացած դրժից, երբ պարտադրաբար որոշյալ ժամին զանգը հնչելուն պես պետք է ննջարան դնար քնելու: Շատերը սովորութիւն ունէին առավոտները որոշված ժամից էլ ավելի կանուխ վերկենալ և ընթերցանությամբ կամ ուսուցչի տված գրավոր աշխատանքով լրբադիլ: Երկար տարիներ մնալով ճեմարանում և վարժելով ժամերով նստել մի դրժի կամ դրավոր նյութի վրա, բնականաբար այս դեղճիկ հատկութիւնն այնուհետև անբաժան էր մնում ճեմարանցուց, որը լիալատար դասընթացն աւարտելուց հետո էլ կյանքի մէջ իր ընտրած տապարհով, մեծ մասամբ հեղեմիոր կամ ուսուցչական, պիտանի և բնղմնավոր մշակ էր դառնում մեր այն ժամանակվա հոգեմոր և մտավոր անդաստանում: Եվ մեր ջերմ փալապն է, որ ուսման սիրտ այն ծարափն ու տենչը, որ ունէր հին ճեմարանցին, փոխանցվեր նոր ճեմարանցուն:

Թող նոր ճեմարանի սաները արդու-նավոր կերպով անցկացնեն այն վեց տարին, որ նրանց արվում է ուսման լիակատար դառնթացն աւարտելու համար:

Հին ճեմարանի ուսուցչական կազմի կապը իր սաների հետ շատ ջերմ էր: Զե-

մարանի ուսուցիչները շատ էին կապված իրենց աշակերտների և ուսանողների հետ, նրանցից շատերը իրենց ազատ ժամերին դասերից դուրս ևս դալիս էին ճեմարան և հաճախակի դրուցում իրենց աշակերտների հետ: Հաճախ նրանք մասնակցում էին աշակերտական ընդհանուր գրոսանքներին դեպի ձեռատունկ մեծ անտառը կամ վաղարշապատի ընդարձակ այգիները, Քասախի, Արաքսի ալը, Թարգմանիչների տոնին Օչական և այլուր ու այսպիսով միապաղաղ կյանքով սպրող դիւնրօթիկ դուրոցի սաների կենցաղի մէջ թարմութիւն մտցնում և նրանց էլ ավելի մեծ սիրով կապում Մայր—ճեմարանի հետ: Նոր տարին սմրող աշակերտութիւնը դիմալորում էր անպատճառ ուսուցչական կադմի հետ և մինչև ուշ գիշեր ուրախ ժամանակ անցկացնում ընտանեկան ու մտերմական այս հալաքութիւն:

Մեր ցանկութիւնն է, որ նոր բացվելիք հոգեւոր ճեմարանի ուսուցչական խումբը ընդհանուր սերտ սիրով կապվի իր սաների հետ և պաշտոնական ժամերից դուրս ևս հաճախակի այցելի նրանց և իր խորհուրդներով ցանկալի ուղղութիւն տա ուսման ծարափով տոգորված ու միննույն կյանքով սպրող դիւնրօթիկ սաների մտքի ընթացքին:

Ավելացնենք և այն, որ հոգեւոր ճեմարանը, գտնվելով Մայր-Աթոռում՝ Ս. Էջմիածնում, Արարարտյան դաշտի համարյա կենտրոնում, բնութիւն դեղճիկության տեսակետից ևս նախանձելի տեղադրութիւն ունի: Ընդարձակ Արարարտյան դաշտը, վիթխարի Մասիսն ու հովա Արագածը և սրանց հետ շուրջպար թռնած մյուս լեռները— սրանք բոլորը միասին խաղաղ, հանդիստ տրամադրութիւն են ստեղծում ճեմարանում սպրողի համար: Այնտեղ հընարավոր չէ ձամբարնալ, գանգատվել նեղ հորիզոնից, երկարատե ամպածածութիւնից կամ ավելորդ անձրևներից: Բաւական է թեկուզ մի անգամ ներախալան լճի ափից

գիտել աննման, երկարատև բազմադան
 դույներով ցոլացող աւ վառվող՝ արևմուտք,
 վերջալուսը՝ և դա երբեք չի մոռացվի
 մինչև կրօնքի վերջը, Սքանչելի այս բնու-
 թյունը ևս իր բարեբար ազդեցութիւնն է
 Գործում այնպէս ապրողներին վրա:

Ի սրտէ ցանկանում ենք հաջողութիւն
 նոր բացվելիք հոգևոր ճեմարանին, նրա
 անդրանիկ սաներին ու դաստիարակներին,
 որոնք մեծ ոգևորութեամբ վառված կլլեն
 վեն իրենց պատասխանատու աշխատանքին:

ՀՈՎԱՏԺ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

